

ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH INFORMACÍ

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Agricultural Economics

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

9

ROČNÍK 46
PRAHA
ZÁŘÍ 2000
ISSN 0139-570X

Mezinárodní vědecký časopis vydávaný z pověření Ministerstva zemědělství České republiky a pod gescí České akademie zemědělských věd

An international journal published under the authorization by the Ministry of Agriculture and under the direction of the Czech Academy of Agricultural Sciences

Redakční rada – Editorial Board

Chairman – Předseda

Doc. Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Members – Členové

Ing. Gejza Blaas, CSc. (Výzkumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

PhDr. Stanislav Buchta, CSc. (Národní úřad práce, GR, Bratislava, SR)

Ing. Juraj Cvečko, CSc. (OTIS spol. s r.o., Bratislava, SR)

Ing. Tomáš Doucha, CSc. (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Jiří Erbes, CSc. (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Ing. Josef Hanibal (Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, ČR)

Prof. Ing. Jan Hron, DrSc., dr. h.c. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Mgr. Helena Hudečková, CSc. (Česká zemědělská univerzita, Praha, ČR)

Ing. Viera Izáková, CSc. (Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Bratislava, SR)

Prof. Ing. František Střeleček, CSc. (Jihočeská univerzita, České Budějovice, ČR)

PhDr. Jana Šindlářová (Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, ČR)

Prof. Ing. Jozef Višňovský, CSc. (Slovenská poľnohospodárska univerzita, Nitra, SR)

Vedoucí redaktorka – EditorinChief

Mgr. Alena Rottová

Redakční kruh – Editorial circle

Prof. Dr. Konrad Hagedorn (Humboldt-Universität Berlin, Deutschland)

Prof. Dr. Alois Heidenhuber (Technische Universität München, Deutschland)

Prof. J. Sanfors Rikoon, PhD. (University of Missouri-Columbia, USA)

Cíl a odborná náplň: Časopis publikuje autorské vědecké statě s agrární tematikou z oblasti ekonomiky, managementu, informatiky, ekologie, sociálně-ekonomické a sociologické. Od roku 1993 zajišťuje kontinuálně problematiku dosud uveřejňovanou ve zrušeném časopisu Sociologie venkova. Široké tematické spektrum zahrnuje prakticky celou sféru agrobiznisu, tj. ekonomickou problematiku dodavatelských inputových sfér pro zemědělství a potravinářský průmysl, sociálně-ekonomickou problematiku a sociologii venkova a zemědělství, až po ekonomiku výživy obyvatelstva. Statě jsou publikovány v jazyce českém, slovenském nebo anglickém.

Abstrakty z časopisu jsou zahrnuty v těchto databázích: AgriS, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicita: Časopis vychází měsíčně (12× ročně), ročník 46 vychází v roce 2000.

Přijímání rukopisů: Rukopisy ve dvou kopiích je třeba zaslat na adresu redakce: Mgr. Alena Rottová, Ústav zemědělských a potravinářských informací, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Česká republika, tel.: + 420 2 24 25 34 89, fax: + 420 2 22 51 40 03, e-mail: edit@uzpi.cz. Den doručení rukopisu do redakce je publikován jako datum přijetí k publikaci.

Informace o předplatném: Objednávky na předplatné jsou přijímány pouze na celý rok (leden–prosinec) a měly by být zaslané na adresu: Ústav zemědělských a potravinářských informací, vydavatelské oddělení, Slezská 7, 120 56 Praha 2. Cena předplatného pro rok 2000 je 816 Kč.

Aktuální informace najdete na URL adrese: <http://www.uzpi.cz>

Aim and scope: The journal published original scientific papers dealing with agricultural subjects from the sphere of economics, management, informatics, ecology, social economy and sociology. Since 1993 the papers continually treat problems which were published in the journal Sociologie venkova a zemědělství until now. An extensive scope of subjects in fact covers the whole of agribusiness, that means economic relations of suppliers and producers of inputs for agriculture and food industry, problems from the aspects of social economy and rural sociology and finally the economics of the population nutrition. The papers are published in Czech, Slovak or English.

Abstracts from the journal are comprised in the databases: AgriS, CAB Abstracts, Czech Agricultural Bibliography, WLAS.

Periodicity: The journal is published monthly (12 issues per year). Volume 46 appearing in 2000.

Acceptance of manuscripts: Two copies of manuscript should be addressed to: Mgr. Alena Rottová, Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Czech Republic, tel.: + 420 2 24 25 34 89, fax: + 420 2 22 51 40 03, e-mail: edit@uzpi.cz. The day the manuscript reaches the editor for the first time is given upon publication as the date of reception.

Subscription information: Subscription orders can be entered only by calendar year (January–December) and should be sent to: Institute of Agricultural and Food Information, Slezská 7, 120 56 Praha 2, Czech Republic. Subscription price for 2000 is 195 USD (Europe) and 214 USD (overseas).

Actual information are available at URL address: <http://www.uzpi.cz>

VÝŽIVA OBYVATELSTVA SVĚTA

NUTRITION OF THE WORLD POPULATION

J. Hrubý

Prague, Czech Republic

ABSTRACT: The importance of the nutrition of the population, the terminology and history of the problem are discussed. The fundamentals of the nutrition-situation are analysed: world-population development, economic level, food production. The differences between the developing and the developed areas are pointed out. The situation in the developing areas is then followed with regard to: the level of consumption, numbers of undernourished people. Till now, only a very small improvement has been reached what leads to a mildly optimistic outlook to the solution of this priority global problem.

Key words: nutrition of the population, demographic development, economic level, food production, food consumption, number of undernourished people

ABSTRAKT: Je diskutován význam výživy, terminologie a historie problému. Jsou rozebrány základy výživové situace: vývoj světové populace, ekonomická úroveň, výroba potravin. Je poukázáno na rozdíly mezi rozvojovými a rozvinutými oblastmi. Situace je pak sledována jednak na úrovni spotřeby, jednak na počtu podvyživených lidí v rozvojových oblastech. Dosud je prokázáno jen velmi malé zlepšení, což vede k mírně optimistickému výhledu na řešení tohoto prioritního globálního problému.

Klíčová slova: výživa obyvatelstva, demografický vývoj, ekonomická úroveň, výroba potravin, spotřeba potravin, počet podvyživených lidí

ÚVOD

Výživa člověka spoluurčuje podle Maška (1971) stav jeho tělesných a duševních sil, jeho odolnost a výkonnost. Věda o výživě, která se ve 20. století rozvinula v převážně většině zemí (existuje Mezinárodní unie nutričních věd – IUNS), přinesla řadu poznatků, které dovolují vyjádřit optimální způsob výživy. Podle Cannona (1992) nacházíme v těchto doporučeních značnou shodu. Jejich porovnání se skutečností ukazuje, že dochází jak k nedostatečné výživě (podvýživa, hlad), tak k nadměrné výživě. Vysoký podíl podvyživovaných osob ve světové populaci je považován za velmi vážný světový, globální problém. I opačný jev – nadvýživa nabývá na významu (Stöckl 2000). Problém podvýživy, která úzce souvisí s chudobou, zůstává i v současné době globalizace v popředí zájmu, jak ukazuje časopis *Work in progress* (1999) Univerzity Spojených národů.

Nejprve je nutné věnovat pozornost několika *terminologickým a historickým poznámkám*. Castro (1956) rozeznává ve své klasické knize „Zeměpis hladu“ dvě formy hladovění: nedostatečný příjem energie (hlad, podvýživa) a nedostatečný příjem dalších výživových faktorů (specifický, skrytý hlad), který je většinou spojen s hladem, ale může být i jevem samostatným. V publikacích Světové organizace pro výživu a zemědělství (FAO) se setkáváme s termínem „undernourished“ (podvyživení) a „food security“ (potravinová bezpečnost) ve smyslu zabezpečení dostatečného příjmu

energie. V obou termínech se jedná o hlad, nikoli hlad specifický. Výživa lidstva a její omezení se prolínají celou historií lidského rodu i historií novodobou. Čepěde (1970) správně poznamenává, že „historie civilizace je historií hledání potravy“. Svět se rozdělil na oblasti rozvojové a rozvinuté. Rozvojové oblasti se vyznačují rychlejším tempem demografického vývoje při výrazně nižší délce života, nižší ekonomickou úrovní. Při tom podle Jonssona (Hrubý 1985) „se stal hlad od doby, kdy se přerušily mechanismy tradiční místní potravinové bezpečnosti, téměř neoddelitelným od chudoby“. Rozvinuté oblasti jsou také hlavními vývozci potravin (Hrubý 1990) – USA, Kanada, Austrálie, Evropské hospodářské společenství, i když ti neplatí obecně, protože mezi vývozce patří i země, které jsou podle *Food balance sheets* (1991) považovány za rozvojové – Argentina, Brazílie, Thajsko. Fenomén hladu (Hrubý 1997) byl uznáván za rozhodující moment světové výživové situace již před 2. světovou válkou, kdy Společnost národů ustavila komisi odborníků, která vypracovala výživová doporučení. Po této válce byla založena Světová organizace pro výživu a zemědělství (FAO), která má ve své chartě úkol „zvýšit úroveň výživy a životní úroveň“. Tato organizace věnovala od svého vzniku otázce hladu velkou pozornost svou kampaní „Freedom from Hunger“ (Osvobození od hladu) a jeden z generálních ředitelů FAO Boerma (1975) mluvil proto s oprávněním o „třicetileté válce“ této organizace proti hladu. Tato válka však zdaleka neskončila přes

rezoluce o vymýcení hladu (FAO 1975) či snížení počtu podvýživných osob na polovinu (FAO 1996). Otázkou podvýživy se zabývaly i další mezinárodní organizace jako již zmíněná Univerzita Spojených národů či Mezinárodní ústav aplikované systémové analýzy (IIASA).

Výživová situace obyvatelstva světa je dána jeho počtem, jeho ekonomickou úrovní a úrovní zemědělské výroby. Tyto tři skutečnosti jsou spolu s novými informacemi a dlouholetým zájmem o tuto problematiku důvodem tohoto pojednání.

ZÁKLADY VÝŽIVOVÉ SITUACE

Vývoj počtu obyvatel světa

Počet obyvatel světa se za 40 let zdvojnásobil (tab. I) a podíl obyvatel rozvojových kontinentů (Afrika, Jižní Amerika, Asie) se zvýšil ze 72 % v roce 1960 na 82 % v roce 1997. Právě pokračující populační exploze na rozvojových kontinentech je nejzávažnějším rysem nejen demografického vývoje, ale i vývoje v dalších uka-

zatelích. Je třeba předeslat, že metodika vymezení rozvojových oblastí je velmi nejednotná. Podrobnější pohled na devadesátá léta naznačuje určitá zlepšení situace, ovšem kromě Afriky. Vzestup počtu obyvatel v Asii je pomalejší než vzestup světové populace na dalších dvou kontinentech. Vzhledem k rozhodujícímu podílu Asiátů na světovém obyvatelstvu je to zjištění důležité. Situace v Jižní Americe odpovídá celosvětovému vývoji. Kritickou oblastí je Afrika, kde se v poslední dekádě zvýšil počet obyvatel o 20 % a roční přírůstek z 2,4 na 2,7 mil.

Ekonomická úroveň

Mezi rozvojovými a rozvinutými zeměmi podle Světové banky (World Bank Atlas 1999) existují obrovské rozdíly, jak to pro rok 1997 ukazuje tab. II, a to i mezi jednotlivými rozvojovými oblastmi. Členění použité v tabulce není možné promítnout do dalších statistických informací a uváděná data jsou jen základní ilustrací. Oblasti v tabulce jsou seřazeny vzestupně podle hrubého národního produktu na obyvatele. Nej-

I. Vývoj počtu obyvatel světa a rozvojových kontinentů (v mil.) – Development of world population and developing continents population (mill. persons)

Území ¹	Období ²						Roční přírůstek ³ (%)	
	1960	1970	1980	1990	1995	1997	1960–64	1990–95
Svět ⁴	3 003	3 702	4 447	5 282	5 687	5 849	1,8	1,5
index	100					195		
index				100		111		
Rozvojové kontinenty ⁵	2 149	2 795	3 476	4 251	4 634	4 788		
index	100					223		
index				100		113		
Podíl na světové populaci v % ⁶	72	76	78	80	82	82		
Afrika ⁷	277	364	476	629	719	758	2,4	2,7
index	100					274		
index				100		120		
Jižní Amerika ⁸	213	284	359	438	477	492	2,8	1,7
index	100					231		
index				100		112		
Asie ⁹	1 659	2 147	2 641	3 184	3 438	3 538	1,8	1,5
index	100					213		
index				100		108		

Pramen – source: Demographic Yearbook 1965 a 1997, UN New York 1966 a 1999

¹ area, ² period, ³ yearly increases in %, ⁴ world, ⁵ developing continents, ⁶ share in world population in %, ⁷ Africa, ⁸ South America, ⁹ Asia

II. Hrubý národní produkt na obyvatele a rok v roce 1997 v US \$ – GNP per capita per year in 1997 in USD

Oblast ¹	Jižní Asie ²	Afrika jižně od Sahary ³	Východní Asie a Pacifik ⁴	Střední východ a Severní Afrika ⁵	Latinská Amerika a Karibik ⁶	Země s vysokými příjmy ⁷
HNP na obyvatele v US \$ ⁸	380	510	970	2 070	3 940	25 890

Pramen – source: World Bank Atlas 1999

¹ area, ² South Asia, ³ Africa in south of Sahara, ⁴ East Asia and the Pacific, ⁵ Middle East and North America, ⁶ Latin America and the Caribic, ⁷ high income countries, ⁸ GNP per capita in USD

nižší ekonomickou úroveň vykazuje Jižní Asie, údaj pro Východní Asii a Pacifik je dvojnásobný, pro Latinskou Ameriku a Karibik dokonce desetinásobný. Druhou oblastí je Afrika jižně od Sahary, která dosahuje pouze pětinu úrovně v oblasti Středního východu a Severní Afriky. Detailnější pohled na rozvojové země umožňuje publikace FAO The State of Food and Agriculture (1998), která rozděluje 96 sledovaných rozvojových zemí do čtyř skupin podle příjmu na obyvatele (tab. III).

Výroba potravin

Třetím rozhodujícím faktorem výživové situace je výroba potravin. Indexy této výroby, jak je sestavuje FAO (tab. IV) pro jednotlivé dekády (Year production 1970, 1981, 1987, 1999), ukazují trvalý vzestup Světové zemědělské výroby, přičemž od roku 1980 je kromě Afriky tempo tohoto vzestupu rychlejší než je tomu u vývoje počtu obyvatelstva. V souvislosti s vývojem výroby potravin, která sice předstihuje populační vývoj, ale nemůže sama vyřešit světovou výživovou situaci, je zajímavý závěr výzkumného projektu IIASA (Parikh, Tims 1985): „Hlad bude omezen, bude-li liberalizován obchod s potravinami v rozvinutých zemích a prostředky na podporu domácích zemědělců v těchto zemích budou použity na pomoc zemím rozvojovým nebo odstraněn, bude-li tato pomoc redistribuována u-

vnitř těchto zemí. Toto opatření přinese prospěch i spotřebitelům v rozvinutých zemích“ (volně přeloženo).

VÝŽIVOVÁ SITUACE

Spotřební vývoj

Poslední statistika FAO, která poskytuje údaje o spotřebě potravin v rozvojových a rozvinutých oblastech v jejich souhrnu (Food Balance Sheets 1991), uvádí sice období 1986–88 jako poslední, ale může dokumentovat vývoj za 25 let. Jedná se tedy o data starší než jsou v ostatních tabulkách. V tab. V je na jedné straně významný vzestup příjmu výživových faktorů v rozvojových zemích, kdy indexy u energie a bílkovin jsou vyšší než 120 a u živočišných bílkovin a lipidů dokonce dosahují téměř 160. Na druhé straně se však rozdíl mezi rozvojovými a rozvinutými oblastmi snižuje jen v malém rozsahu.

Závislost spotřebního vývoje na ekonomické úrovni ukazují data FAO (State of Food and Agriculture 1998) v tab. VI. Zatímco ve skupinách zemí s nízkou ekonomickou úrovní (A a B) se příjem energie za čtvrtstoletí nezměnil nebo jen opatrně, ve skupinách zemí se střední ekonomickou úrovní vzrostl. Tím se nutně zvýšil i rozdíl mezi skupinami zemí, rozdíl mezi skupinami A a D vzrostl z 24 na 40 %.

III. Rozdělení 96 rozvojových zemí do 4 skupin podle příjmu na obyvatele – Division of 96 developing countries into 4 groups according to per capita income

Skupina zemí ¹	Příjem na obyvatele v US \$ ²	Počet zemí ³
A s nejnižším příjmem ⁴	< 300	20
B s nízkým příjmem ⁵	300–760	32
C s nižším středním příjmem ⁶	760–3 035	31
D s vyšším středním příjmem ⁷	> 3 035	13

Pramen – source: State of Food and Agriculture 1998

¹group of countries, ²per capita income, ³number of countries, ⁴with the lowest income, ⁵with low income, ⁶with lower middle income, ⁷with higher middle income

IV. Indexy výroby potravin FAO (a) a odpovídající indexy vývoje obyvatelstva (b) – FAO food production indices and the relevant population development indices

Oblast ¹		Období ²				
		1961–65 (b 1960)	1970	1980	1990	1998 (b 1997)
Svět ³	a	100	120	126	124	117
	b	100	123	120	119	111
Afrika ⁴	a	100	117	120	127	121
	b	100	131	131	132	121
Jižní Amerika ⁵	a	100	125	144	127	128
	b	100	133	126	122	103
Asie ⁶	a	100	123	132	144	117
	b	100	129	123	121	103

Pramen – source: FAO Yearbook Production 1970, 1980, 1986, 1998, Demographic Yearbook 1965, 1999

¹area, ²period, ³world, ⁴Africa, ⁵South America, ⁶Asia

V. Výživová situace v rozvojových oblastech na obyvatele/den a absolutních číslech (a); v % spotřeby rozvinutých zemích (b) – Nutrition situation: in developing areas per capita per day and in absolute numbers (a); in % of intake, in developed countries (b)

Výživové faktory ¹		Období ²			Index 1986–88 (1961–63 = 100)
		1961–63	1979–81	1986–86	
Energie (kcal) ³	a	1 943	2 324	2 442	126
	b	63	70	72	
Bílkoviny (g) ⁴	a	49,4	56,4	59,8	121
	b	54	57	58	
Bílkoviny živočišné (g) ⁵	a	8,4	11,4	13,2	157
	b	19	20	22	
Lipidy (g) ⁶	a	28,9	39,2	46,0	159
	b	30	32	36	

Pramen – source: Food Balance Sheets 1991

¹nutrition factors, ²period, ³energy in kcal, ⁴proteins in grammes, ⁵animal proteins in grammes, ⁶fats in grammes

VI. Denní průměrný příjem energie ve skupinách zemí podle ekonomické úrovně (kcal/obv./den) – Daily average energy intake in the groups of countries according to economic level – kcal per capita per day

Skupiny zemí ¹	Počet ²	Období ³					
		1969–71		1990–92		1994–96	
		abs. ⁴	rel. ⁵	abs. ⁴	rel. ⁵	abs. ⁴	rel. ⁵
A	20	2 100	100	2 000	95	2 100	100
B	32	2 200	100	2 250	102	2 250	102
C	31	2 250	100	2 600	116	2 600	116
D	13	2 600	100	2 800	108	2 950	113

Pramen – source: The State of Food and Agriculture 1998

členění skupin zemí podle tab. III – structure of countries according to Table III.

¹groups of countries, ²number, ³period

Počet podvyživených

Spotřební charakteristiky však nejsou jedinými zdroji informací o výživové situaci. Řada autorů si přeje, aby spotřební data byla nahrazena sledováním počtu podvyživených osob – Joy, Payne (1975), Hay (1978). Otázka určení počtu podvyživených osob zaměstnává odborníky již řadu let, především ve FAO, jehož odhady se budeme zabývat. Je však třeba poznamenat, že někteří odborníci přicházejí s odhady vyššími – Reutlinger, Selowsky (1976) nebo naopak nižšími – Clark (1977).

V tab. VII jsou uvedeny údaje FAO ze čtyř období, která se však liší jak hodnotícími kritérii, tak rozsahem zemí zahrnutých do odhadu. V odhadu pro rok 1970 je kritériem nedostatečný příjem energie (nižší než 1,5 BM, což je fyziologická jednotka, bazální metabolismus, která vyjadřuje potřebu energie pro prostou existenci) a bílkovin. Odhad je proveden pro rozvojové země bez asijských zemí s centrálně plánovaným hospodářstvím (tj. i bez Číny). V odhadu pro období

1974–76 bylo na jedné straně hodnotící kritérium sníženo na 1,2 BM, tedy o plných 20 %, na druhé straně byl počet zemí významně rozšířen, mimo odhad byly jen Korejská lidová republika, Kambodža, Laos a Vietnam. Konečně v odhadech pro devadesátá léta jsou zahrnuty všechny rozvojové země v počtu 98.

Přes tyto poznámky ke srovnatelnosti dat je zřejmé, že počet podvyživených osob je obrovský. Představuje zhruba 15 % obyvatelstva světa. Podíl těchto osob na obyvatelstvu v rozvojových oblastech zůstává vysoký. Vzestup absolutních čísel je dán jednak obecně růstem počtu obyvatelstva, který se za 40 let téměř zdvojnásobil, jednak tím, že v prvních obdobích nebyl výčet rozvojových zemí úplný. K tomu je třeba přidat 28 milionů, uvažovaných pro rok 1970 v rozvinutých zemích nebo 30 milionů Američanů – podle odhadu amerického ústavu Bread for the World (Chléb pro svět), uvedeného v tomto roce (Mladá fronta Dnes 2000).

Pokud se týká jednotlivých oblastí rozvojových zemí, jsou tyto v použitých pramenech vymezeny odlišně

VII. Odhad počtu podvyživených osob v rozvojových oblastech (a = mil., b = v % obyvatelstva) – Estimate of the undernourished people numbers in developing areas (a – mill. persons, b – in % of population)

1970		1974–76		1990–92		1994–96	
a	b	a	b	a	b	a	b
434	25	414	22	822	20	828	19

Pramen – source: Food and Nutrition 1975, Agriculture toward 2000, The State of Food and Agriculture 1998

VIII. Odhad počtu podvyživených osob v jednotlivých rozvojových oblastech (a = v mil., b = v % obyvatelstva) – Estimate of the undernourished people numbers in the individual developing areas (a – mill. persons, b – in % of population)

Oblast ¹	Období ²							
	1970		1974–76		1990–92		1994–96	
	a	b	a	b	a	b	a	b
Afrika ³	67	25	68	22	–	–	–	–
subsaharská ⁴	–	–	–	–	196	40	210	39
Severní a Blízký východ ⁵	–	–	–	–	34	11	42	12
Latinská Amerika ⁶	36	13	41	13	64*	15*	63*	13*
Asie ⁷								
Dálný východ ⁸	301	30	286	27	–	–	–	–
Blízký východ ⁹	30	18	19	11	–	–	–	–
Východní a Jihovýchodní ¹⁰	–	–	–	–	289	17	258	15
Jižní ¹¹	–	–	–	–	231	21	254	21

Prameny tab. VII – source see tab. VII

¹Latinská Amerika + Karibik – Latin America + Caribic

²area, ³period, ⁴Africa, ⁵Sub-Saharan, ⁶Latin America, ⁷Asia, ⁸Far East, ⁹Near East, ¹⁰East and South-East, ¹¹South

IX. Počet rozvojových zemí ve skupinách s různým podílem podvyživených osob – Number of developing countries in groups with different percentage of undernourished people

Země s podílem podvyživených osob ¹	Období ²		
	1969–71	1990–92	1992–94
I – nad 50 % ³	11	8	9
II – mezi 25–50 % ⁴	53	37	42
III – mezi 10–25 % ⁵	25	32	25
IV – pod 10 % ⁶	7	19	22
Neuvedeno ⁷	2	2	–
Celkem ⁸	98	98	98

Pramen – source: The State of Food and Agriculture 1998

¹country with the percentage of undernourished, ²period, ³over 50%, ⁴between 25–50%, ⁵between 10–25%, ⁶under 10%, ⁷not stated, ⁸together

(tab. VIII). Velmi nepříznivý je vývoj v Africe, kde v subsaharské oblasti dosahuje podíl podvyživených 40 %, v porovnání se staršími celoafrickými údaji se jedná o vzestup několikanásobný. Těž oblast Severní Afrika a Blízký východ vykazuje vzestup. V Africe je i nejméně příznivý demografický vývoj. V ostatních

X. Podíl podvyživených osob ve skupinách zemí podle ekonomické úrovně (v %) – Percentage of undernourished people in groups of countries according to economic level (in %)

Skupiny zemí ¹	Období ²		
	1969–71	1990–92	1994–96
A	38	40	40
B	33	32	31
C	26	17	17
D	17	12	10

Pramen – source: The State of Food and Agriculture 1998

členění zemí podle tab. III – structure of countries according to Table III.

¹groups of countries, ²period

XI. Porovnání posledních údajů o počtu podvyživených a výhledů na rok 2000 (v mil.) – Comparison of the latest data regarding numbers of undernourished people and outlook for 2000 (in mill.)

1 994–96	Období ¹	
	2000	
	trendový vývoj ²	normativní scénář ³
828	381	242

Pramen – source: The State of Food and Agriculture 1998, Agriculture toward 2000

¹period, ²trend development, ³normative scenario

oblastech je vývoj nevyrovnaný – v Jižní Asii beze změny, v Latinské Americe a Východní a Jihovýchodní Asii dochází k poklesu jak relativnímu, tak absolutnímu. V této souvislosti je vhodné upozornit na velmi výrazné rozdíly ve vývoji výživové situace ve dvou nejlidnatějších zemích světa (Hrubý 1998). V Číně dochází k významnému zlepšení výživové situace i ke zlepšení demografických ukazatelů, zatímco v Indii jen k mírnému zlepšení.

Materiál FAO o 98 rozvojových zemích (The State of Food and Agriculture 1998) ukazuje příznivé posuny (tab. IX) mezi skupinami zemí v dlouhodobém pohledu. Tento příznivý trend není potvrzen v letech devadesátých. Podobně příznivě lze hodnotit i další tab. X z téhož materiálu pro skupiny zemí, členěných podle ekonomické úrovně. V ekonomicky nejslabší skupině sice podíl podvyživených osob vzrostl, ale v ostatních poklesl.

CELKOVÝ POHLED A VÝHLED

Nejzávažnější problém výživy obyvatelstva světa – existenci vysokého počtu podvyživených osob v rozvojových oblastech – můžeme charakterizovat takto:

- populační exploze se zpomaluje;
- jsou obrovské rozdíly v ekonomické úrovni;

Výživový faktor ¹	Období ²						
	1969–71			1979–81			1986–98
	a	b	c	a	c	d	e
Energie ³ (kcal/obyv./den) ⁷	2 031	2 176		2 231	2 562	2 165	2 167,
Bílkoviny ⁴ (g/obyv./den) ⁸	55,3	54,7		59,9	70,7	57,7	57,0,
Bílkoviny živočišné ⁵ (g/obyv./den) ⁸	11,2	10,8		12,0	16,0	9,2	12,9,
Odhad počtu podvyživených v % obyvatelstva ⁶			24				16

Pramen – source:

a – Food balance sheets 1991, b – Hrubý 1975, c – Hrubý 1975 (Consumption target), d – Hrubý 1975 (Consumption projections), e – The State of Food and Agriculture 1998

¹ nutrition factor, ² period, ³ energy (kcal per capita per day), ⁴ proteins (grammes per capita per day), ⁵ animal proteins (grammes per capita per day), ⁶ estimate of the number of undernourished people in % of population

- výroba potravin se zvyšuje rychleji než roste počet obyvatel;
- ve spotřebě potravin zjišťujeme vzestupnou tendenci, rozdíl mezi rozvojovými a rozvinutými oblastmi se mírně zmenšuje;
- podíl podvyživených osob v obyvatelstvu se snižuje, absolutní počet těchto osob se však zvyšuje, k poklesu dochází v Latinské Americe a Karibiku, ve Východní a Jihovýchodní Asii;
- nejméně příznivá situace je v Africe.

Zkušenosti z dosavadních snah o zlepšení situace, které byly označovány v dokumentech FAO (1975, 1996) jako „vymýcení hladu“ či jeho „snížení na polovinu“ nejsou povzbuzivá. V tab. XI je porovnáván současný stav (1994–96) s odhady FAO (1979), skutečnost je několikanásobně vyšší. Také hodnoty mých odhadů pro Pákistán (Hrubý 1975) v tab. XII nebyly dosaženy. Tyto spotřební cíle byly vytýčeny vedle projekce poptávky, která však byla naopak překročena. Ovšem v dalším sledovaném období došlo ke snížení úrovně. Přitom však odhad počtu podvyživených v této zemi se za čtvrtstoletí snížil z 24 % na 16 %. Uvedl jsem tyto dva případy jako příklad obtížnosti řešení problému podvýživy a jeho rozporuplnosti.

Přestože FAO (1996) slibuje „pokračující akci na úrovni stavu nouze“ (continued emergency action), aby došlo k výraznějšímu zlepšení, je možno sledovat tyto aktivity jen s velmi mírným optimismem. K odvážnějším řešením, jakým je návrh liberalizace obchodu s potravinami, k němuž dospěli pracovníci IIASA (Parikh, Tims 1986), není dostatek politické vůle. Jiné populistické návrhy jako zvýšení zemědělské výroby, snížení světových cen, omezení spotřeby masa v rozvinutých zemích, byly právě uvedenou studií IIASA prověřeny s negativním výsledkem. Vysoký počet obyvatel světa, kteří trpí podvýživou, zůstává proto prioritním globálním problémem a musí být řešen globálně. Na této skutečnosti nic nemění současné antiglobalizační snahy.

LITERATURA

- Agriculture toward 2000 (1979). FAO, Rome.
- Boerma A. (1975): The thirty years' war against hunger. *Fd. Nutr.*, 1: 3.
- Castro de J. (1956): *Zeměpis hladu*. Praha.
- Cannon G. (1992): *Food and health: The experts agree*. London.
- Cépède M. (1970): *La science contre la faim*. Paris.
- Clark C. (1977): *Hungert die dritte Welt wirklich? Die Welt* 10. 9.
- Declaration on eradication of hunger and malnutrition (1975): *Fd. Nutr.*, 1: 41.
- Food balance sheets (1991). FAO, Rome.
- Hay R. W. (1978): The statistics of hunger. *Food Policy*, 3: 243.
- Hrubý J. (1975): *Food and nutrition planning for Pakistan*. FAO, Rome.
- Hrubý J. (1985): *Rok 2000 co budeme jíst dnes a zítra*. Praha.
- Hrubý J. (1990): *Problémy hladu ve světě. Výživa lidu*, 45: 70.
- Hrubý J. (1997): *Fenomen hladu. Výživa a potraviny*, 52: 113.
- Hrubý J. (1998): *Výživová a potravinová situace ve dvou nejdůležitějších zemích světa. Výživa a potraviny*, 53: 42.
- Joy J. L., Payne P. R. (1975): *Food and nutrition planning*. FAO, Rome.
- Mašek J. a kol. (1971): *Člověk, společnost a výživa*. Praha.
- Parikh K. S., Tims W. (1986): *From hunger amidst abundance to abundance without hunger*. Laxenburg, IIASA.
- Production Yearbook (1970, 1981, 1987, 1999). FAO, Rome.
- Reutlinger S., Selowsky M. (1976): *Malnutrition and poverty*. London.
- Rome declaration on world security (1996). FAO, Rome.
- Stöckl P. (2000): *Tlustých lidí bude víc než hubených. Mladá fronta Dnes*, 7. 3.
- The State of Food and Agriculture 1998 (1998). FAO, Rome.
- Work in progress (1999). The United Nations University 16. 1.
- World Bank atlas 1999 (1999). Washington.
- Třicet milionů Američanů často nemá dost potravy (2000). *Mladá fronta Dnes*, 11. 2.

Došlo 10. 5. 2000

Kontaktní adresa:

Dr. Jiří Hrubý, CSc., Podolská 38, 147 00 Praha 4, Česká republika

SFÉRY GLOBALIZACE

SPHERES OF GLOBALISATION

V. Jeníček

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: Globalisation is induced by the technological, social and cultural changes and has thus reduced the economic distances among countries considerably. Improvement of transport and communication technologies has reduced the transport costs of goods, money, people and information. Traditional governmental policies reducing the over-border transactions were mitigated or removed, in the consequence of which international trade and direct foreign investments (FDI) are increasing. Globalisation changes the properties of world economy and influences the core of successful economic approaches to development, what in turn increases the need of sustainable economic development. Globalisation increases the opportunities of individuals and enterprises, but decreases the opportunities of politicians in the traditional sphere. Therefore, globalisation means that markets, investments and inter-enterprise relationships are still less limited by the national borders. All that owing to the trans-national companies (TNCs), FDI, common enterprises, common research and development of technological licences.

Key words: globalisation, economic – social – political sphere, direct foreign investments (FDI), trans-national companies (TNC)

ABSTRAKT: Globalizaci vyvolaly technologické, společenské a kulturní změny a značně tak zmenšily hospodářské vzdálenosti mezi zeměmi. Zlepšení dopravních a komunikačních technologií snížilo náklady přepravy zboží, peněz, lidí a informací. Tradiční vládní politiky omezující přeshraniční transakce byly zmírněny anebo odstraněny, v důsledku čehož došlo k růstu mezinárodního obchodu a přímých zahraničních investic (FDI). Globalizace mění vlastnosti světového hospodářství a ovlivňuje podstatu úspěšných hospodářských přístupů k rozvoji, což zvyšuje potřebu zajistit udržitelnost hospodářského rozvoje. Globalizace zvyšuje možnosti soukromým jednotlivcům a podnikům, ale snižuje možnosti politiků v tradiční oblasti. Globalizace tedy znamená, že trhy, investice a mezipodnikové vztahy jsou stále méně určovány národními hranicemi. To vše díky nadnárodním společnostem (TNC), FDI, společným podnikům, společnému výzkumu a vývoji či technologickým licencím.

Klíčová slova: globalizace, sféra hospodářská – společenská – politická, přímé zahraniční investice (FDI), nadnárodní společnosti (TNC)

HOSPODÁŘSKÁ SFÉRA

Hospodářská globalizace nevede ani ke vzniku stejnorodého trhu, ani k vůdcovství jednoho vzoru podnikového uspořádání. Globalizace ve skutečnosti vede k vytváření vhodných podmínek celé řady odlišných, vzájemně propletených směrů, rozšiřuje pole působnosti, na němž dochází k vzájemnému ovlivňování různých činitelů trhu a podniků.

To přetváří mezinárodní hospodářské prostředí z jednotlivých přirozeně oddělených národních hospodářství (na sebe navzájem působících na základě národní komparativní výhody) v hospodářství, v němž se vytváří *množství různých konkurenčních výhod způsobem nezávislým na národu/státu* jako společenské, hospodářské a politické jednotce.

Tyto konkurenční výhody se vytvářejí na základě různých společenských podob (od TNC amerického typu až po rodinné podniky čínského typu nebo keiret-

su), na základě nejrůznějších optimálních hospodářství založených na *úsporách z rozsahu* v různých průmyslových odvětvích (od místních řemeslných průmyslů až ke globálním financím založeným na téměř čisté informační technologii), i na základě místním (od globálních měst přes kraje, národy/státy, nadnárodní a mezinárodní území až po samotné světové hospodářství). Tvzení, že globalizace obchodu ve skutečnosti neexistuje, protože mnohonárodnostní společnosti (MNE) přes působení na mezinárodních trzích zůstávají do značné míry utvářeny státně-společenským uspořádáním odpovídajícím jejich národnímu základu, jen odráží skutečnost, že různé typy společenstevního uspořádání uzamčením získají trvalou moc, dokud poskytují konkurenční výhody na určitých trzích a v určitých částech konkurence. Situace se liší podle jednotlivých odvětví a postavení na trhu.

Vzájemné působení sbíhání a rozbíhání je rozhodující. Např. úroková míra je ústředním prvkem vzájem-

ného působení hospodářských činitelů, ale zároveň je na okraji reálné hospodářské činnosti. Jediná úroková míra může zároveň existovat s širokou škálou hospodářských činností a struktur trhu. Neurčuje jejich podobu, i když určuje kritický rozsah výnosů. Na hospodářské globalizaci je významnější četnost hracích polí než vytvoření světa bez hranic na jediném hracím poli. Úlohu státu jako hlavního usměrňovatele národního hospodářství a jako zprostředkovatele národních zájmů v hospodářských podmínkách snižuje nejen globalizace mezinárodních financí, ale i nevhodnost samotných státních struktur v oblasti výkonného dohledu souboru místních, oblastních, národních a nadnárodních hracích polí nebo tržních výstupů jimi vytvářených.

Pokračující integrace národních hospodářství mění působení světového hospodářství. *Globalizace je novým heslem.* Státy se integrují obchodem zboží a toky investic a finančního kapitálu. Spotřebitelé nakupují více zahraničního zboží, více podniků působí v zahraničí a spořitelé investují víc než dříve na vzdálených místech.

Výhody globalizace: je to požehnání, protože je zdrojem pro zvyšování produktivity a životní úrovně kdekoli. Globalizované integrované hospodářství lépe rozděluje práci mezi země: země s nízkými mzdovými sazbami se specializuje na pracovní náročné výroby, země s vysokými mzdovými sazbami využívá práci produktivněji – tím se dosahuje většího využití výnosů z rozsahu. Kapitál následuje nejproduktivnější investiční příležitosti v kterékoli zemi.

Nevýhody globalizace: rostoucí konkurence ze strany rozvojových zemí s nízkými mzdovými sazbami vede k propouštění pracovníků a poklesu mzdových sazeb v rozvinutých tržních hospodářstvích. Nastává „race to the bottom“: pokles mzdových sazeb, daní, sociálních dávek i hospodářské kontroly – to vede k růstu konkurenceschopnosti, čímž se snižuje schopnost vlád řídit národní hospodářství. Rostoucí tlak finančních trhů vede k měnové pohromě (EU 1992–93, Mexiko 1994–95, jihovýchod Asie 1997–98).

Globalizaci lze pozorovat už v druhé polovině 19. století současně s rozvojem světového hospodářství, kdy se projevovala hlavně v růstu toků zboží, kapitálu a lidí. Vedla k poklesu obchodních překážek a dopravních nákladů (železnice, parníky). V současnosti jsou tehdejší globalizační trendy obnoveny. První fáze globalizace skončila spolu se začátkem WW1, po které následovalo období protekcionismu obchodu a omezování pohybu kapitálu. Mezi světovými válkami vyschly toky kapitálu – vlády kontrolovaly toky kapitálu, aby izolovaly národní hospodářství od světového. Kontroly toků kapitálu byly zachovány i po WW2 kvůli pevnému směnnému kurzu. U toků zboží však díky GATT docházelo k postupnému snižování dovozních cel. V roce 1995 byl GATT nahrazen WTO, takže předcházející období lze označit za rozkvet obchodu. V 70. letech byl zaveden volně plovoucí kurz, takže trh určoval výši kurzu. To znamenalo znovuzrození globálního kapitálového trhu. USA a Německo přestaly kontrolovat toky kapitálu, později pak Velká Británie (1979), Japonsko

(1980), Francie a Itálie (1990). Z toho vyplývá, že *kontinentální Evropané se více bojí globalizovaných kapitálových trhů*, ale USA jim byly vystaveny déle.

Jsou dvě hnací síly toků zboží, služeb a peněz:

- technologie, díky které došlo k razantnímu snížení nákladů komunikace a počítačové techniky a k pádu přirozených překážek času a prostoru mezi národními hospodářstvími. Např. třiminutový telefonní hovor z New Yorku do Londýna se zlevnil z 300 USD (1930 – v cenách roku 1996) na 1 USD (1997). Ceny počítačového zpracování se průměrně snižovaly ročně reálně o 30 % (1975–95);
- liberalizace toků zboží (GATT = snížení překážek obchodu) a toků kapitálu, samozřejmě s různou rychlostí na různých místech, ale trend platí celosvětově (pouze málo odpadlíků se izoluje). Posledních 10 let rostl mezinárodní obchod skoro dvakrát více než světové GDP, přímé zahraniční investice třikrát a zahraniční akciový obchod desetkrát. Trend globalizace je jasný, přehnaný může být pouze její rozsah;
- a) Trhy produkce – rozsah integrace se měří podílem exportu na GDP – tento zaznamenal ostrý růst od roku 1950, ale ve Velké Británii a Francii vzrostl o málo více než v roce 1913, v Japonsku tento ukazatel dokonce klesl. Sbíhání cen mezi zeměmi – teoreticky by globalizace měla vést ke sbíhání cen, ale v praxi platí, že dlouhodobě přetrvávají velké rozdíly (např. u laptopu či Levi's jeans je cena stále nižší v USA než v EU nebo Japonsku). Je to způsobeno mnoha faktory (chutě, dopravní náklady, daňové rozdíly, nedostatečná distribuční síť a přetrvávající dovozní překážky) a znamená to, že nikde tyto trhy nejsou tak integrovány jako uvnitř národního hospodářství (vzájemný obchod USA a Kanady je 20krát menší než obchod 2 kanadských provincií), takže je stále značná izolovanost národních trhů.
- b) Finanční trhy – jsou málo integrované. Podle některých měřítek byly více integrované na počátku století než dnes. Během 30 let před WW1 (vazba měn na zlato) plynuly obrovské sumy ze západní Evropy do Severní Ameriky, Argentiny a Austrálie. Velká Británie měla čistý vývoz kapitálu průměrně 5 % z GDP mezi léty 1880–1913 (10 % na vrcholu). Naproti tomu současné Japonsko v posledních deseti letech má tento podíl na GDP průměrně 2,5 %. *Přímé zahraniční investice* nejsou novým jevem. Dnes představují celkové domácí investice rozvinutých tržních hospodářství asi 6 %, ale před WW1 byly přímé zahraniční investice Velké Británie stejně velké jako přímé investice doma.
- c) Trh práce – oproti dvěma předcházejícím není vůbec integrován. Mimo vlast sice pracují desítky milionů lidí, ale je menší mobilita než na konci 19. století, kdy odešlo 60 mil. lidí do Nového světa z Evropy. EU představuje právo volného pohybu lidí, ale *platí to málo* kvůli překážkám jako jazyk, kultura, nesrovnatelnost vzdělání a profesionální kvalifikace. Světové hospodářství je nově a odlišně mezinárodně integrované než na přelomu 19. a 20. století:

- 1) Před WWI se na globalizaci hospodářství nepodílely velké části světa. Dnes více ekonomik otevřelo hranice obchodu a investicím, což potvrzují tržně orientované reformy v RTE i RZ (Asie a Latinské Ameriky).
- 2) První globalizace byla podporována snižováním dopravních nákladů, nyní je to snižování nákladů komunikací, což ovlivňuje *nové způsoby organizace firem* na globální úrovni. Mezinárodní integrace je těsnější než v minulosti. Levné a výkonné komunikační sítě napomáhají alokaci různých částí výrobního procesu v různých zemích, které přitom zůstávají ve spojení. Omezila se potřeba fyzického kontaktu výrobce a spotřebitele, dříve neobchodovatelné služby jsou nyní obchodovány: obrazovky počítačů a telefony umožňují toto provozovat kdekoli na světě, a proto lze prodávat i zdravotnickou radu nebo vzdělávání.
- 3) Čisté toky jsou menší než v minulosti, hrubé mezinárodní finanční toky jsou mnohem větší: denní obrát zahraniční měnové směny byl 1,2 bil. USD v roce 1954, zahraniční prodej cenných papírů amerických investorů vzrostl z 90 % GDP v roce 1980 na 164 % v roce 1996.

Světové hospodářství je daleko od opravdové integrace, ale v budoucnosti podpoří další integraci nové technologie (Internet přináší zpřehlednění trhů a umožňuje srovnávat ceny na různých místech) a značný pokles cen telekomunikací v příštích deseti letech. *Technologie tak budou působit jako motor globalizace*, což je výzva pro vlády. Globalizace znamená vyšší efektivitu užití světových zdrojů a tím i vyšší průměrné důchody, ale náklady a výnosy z ní budou nerovně rozděleny. Nekvalifikované pracovníky v bohatých hospodářstvích potká menší poptávka po jejich práci, protože bude nahrazena v zahraničí. Vzniká tak *riziko politických ústupků* proti volnému obchodu a tokům kapitálu.

Je možné zvrátit trend globalizace? Bylo by to mnohem těžší, protože existují nové technologie a typy finančních nástrojů, které vládám ztěžují uvalení účinné kontroly kapitálu. Narůstá počet TNC, ty přetahují výrobu z jedné země do druhé. Toto znemožňuje *účinné zavedení obchodních překážek*. Nové technologie umožňují vytvářet nové distribuční kanály, čemuž mohou protekcionistické vlády obtížně zabránit. Např. zákaz dovozu filmů do Francie lze překonat pomocí satelitu, Internetu apod. Volný obchod je postaven na pevnějších institucionálních základech než na počátku 20. století, kdy byl prováděn hlavně na základě dvoustranných smluv. Dnes má základ v *mnohostranných institucích* (WTO), z nichž není možné snadno odejít.

Zkušenost ukazuje, jak rychle může být *víra v trh a otevřenost* zrcena velkým hospodářským šokem (Velká deprese 1929–33).

SPOLEČENSKÁ SFÉRA

Společenská sféra je druhým rozměrem vzrůstající globální složitosti. Pozorovatelé kritizující globalizaci

se shodují, že neexistuje jeden velký trh a že jedinou alternativou je nadále ústřední postavení národního státu při řízení hospodářské činnosti a při prosazování společných hodnot a cílů.

Hospodářské činnosti jsou často chápány v zásadě jako *vestavěné* (mimo globálních financí) do národních společnostních struktur. Vestavěnost společenství *národních kultur* je v současné době velmi *křehká*.

V moderním světě byly některé národy-státy velmi úspěšné při vytváření náhradních podob národních společenství. Jak moderní *liberální demokratické uspořádání vlády*, tak bohaté země byly klíčovými prvky této změny společenské skladby nazývané budování národa. Takové národní politické kultury mají závažné nedostatky. V *postkoloniálním světě* bylo budování národa velmi rozporuplným procesem – některé společenské, územní a etnické identity vedly ke zhroutilu či tomu blízké situaci v zemích Evropy (Jugoslávie), Afriky, Asie (Čína) i Ameriky (Kanada). Téměř ve všech *rozvinutých národních státech Severu* muselo národní sjednocení čelit výzvám oblastních identit, etnických menšin a multikulturálních či zásadně pluralitních ideologií někdy ústících v násilné střety. V roce 1995 byly všechny války občanské (Stockholmský mezinárodní výzkumný ústav). Podle neomedievalistů existoval skutečný (ideální) národ-stát jako společenský a kulturní útvar jen asi 100–150 let. Svět se možná vrací ke svému normálnímu stavu vzájemně se prolínajících mnohonásobných názorových skupin a identit. Ze sociologického hlediska krácejí rozpad a globalizace protismyslně ruku v ruce.

Existuje mnoho podob vestavěnosti. V době před národy-státy byly identitami etnické skupiny a náboženská hnutí, které se opět objevují jako nacionalismus na konci 20. století. Zatímco Hutům o národ-stát jako organizační uspořádání nejde, zámořští Číňané (etničtí Číňané udržující se své struktury v jiných zemích) vytvářejí úzce svázanou síť skupin činných na špičce mezinárodního (hlavně asijského) podnikání s úzkými vztahy s určitými oblastmi Číny (především s přístavními městy na jižním pobřeží a v jejich okolí). Působí mezinárodně už několik staletí a dnes se stále více přizpůsobují komunikaci a uzavírání transakcí přes špičkovou technologii (Internet). Zůstávají však stále nositeli obnovovaných hodnot společenské vzájemnosti. Joel Kotkin rozlišuje několik globálních kmenů s jejich rozvětvenými sítěmi zakořeněnými v diasporách: Židé (původní globální kmen), angloamerická diaspora (individualistická a mezinárodní kapitalistická kultura), různé skupiny Asiátů (novější diaspory Indů, Japonců a zámořských Číňanů) a několik kmenů budoucnosti.

Nacionalismus jako mobilizující ideologie *by neměl být podceňován* jako dříve. Není však důvodu domnívat se, že nacionalismus bude i nadále mít podobu podpory územních národních států střední velikosti, protože se vyvinuly z moderního světového systému.

Mění se také společenská hierarchie a třídní systém. V minulosti byla identita třídy a národa vždy velmi svízelná. Dnes podnikatelé, školy podnikání, finanční

tisk, shromáždění a organizace mezinárodní elity přes národní zakořenění prosazují zásady globálního stylu managementu a strategii nadnárodního vytváření zisku a posuzují problémy kapitalismu (podniků a odvětví) z *globálního hlediska*. Obchodní svět se stále častěji zaměřuje na diskusi o globalizaci. Středem výzkumů se stávají pojetí *poznávacích společenských celků* spojujících myšlenkové think-tanky, akademické analytiky, politiky a obchodní elitu.

Z jiného pohledu žijeme znovu ve světě podobném 19. století, kdy marxisté a jiní radikální spisovatelé předpovídali vznik nadnárodního třídního systému. Většinou se hovoří o globalizující elitě (nadnárodní manažerská třída). Pracující třída v RTE je všeobecně více zakořeněna v národních strukturách díky větší imobilitě práce jako činitele kapitálu, což je patrné z omezeného rozvoje jakéhokoli internacionalismu mezi odbory (starší podoba internacionalismu práce byla zničena oběma stranami během studené války a před ní). Toto se pozvolna začíná stírat migrací a mezinárodní platovou konkurencí.

Tyto základní výhledy připomínají, že rozvoj složitých a překrývajících se podob vestavěnosti a vyčištění třídního systému nevedou ke stejnorodé světové kultuře podnikání založené na zpevňující, rozšiřující se, základní podobě kapitalismu, ale k rozdělení a ke zmnožení. Zpráva o rozvoji lidstva 1996 (program UNDP) uvádí, že souhrnný majetek 358 miliardů překračuje roční příjem téměř poloviny lidstva. Vznikající městská elita kupí bohatství a moc a víc než polovina lidstva je ponechána stranou. Pozorovatelé soudí, že hlavní potíží americké (a západní) zahraniční politiky je zajištění přechodu od uzavřené společnosti ke *globálnímu trhu pro udržení politické stability*. Rostoucí nerovnost, narušování pořádku a výsledný násilný střet pravděpodobně vytvoří podmínky, které není schopna ovládat ani jedna země, ani rozvinutý svět jako celek (přicházející anarchie).

Kultura je místní. Proč jsou masmédi a zábavní průmysl více a více globální?

Mickey Mouse je známý na celém světě, je to první globální hvězda a stal se symbolem vlivu USA na globální média (hlavně TY). Kdekoli na světě jsou výroby americké produkce – filmy, CNN a televizní seriály.

Donedávna šly globalizace a amerikanizace ruku v ruce. Nyní se sdělovací prostředky, hlavně televize, stávají čím dál tím více mnohonárodnostní. Tento trend je neúprosně spjat s jiným – činnost dříve výhradně provozovaná státem a monopolní je privatizována a tvoří se konkurence. Tento vývoj je částečně poháněn *technologickou změnou*, která umožnila zvýšit produkční i distribuční kapacitu mediálních společností a snížila jejich náklady.

Současné postavení USA v globálních sdělovacích prostředcích jako vývozce a investora je jedinečné. I když jiné země, např. Indie, vyrábí ročně více filmů než USA. Mexická televizní síť pomáhá zavedení digitální televize v Severní Americe. Ale američtí mediální

obři (Time Warner, Walt Disney, Viacom) ovládají zábavní vývozní trh a vedou podniky typu joint-venture, které po celém světě vytváří nové televizní společnosti. Ačkoliv jsou některá z největších světových nakladatelství knih a časopisů založena jinde, USA jsou domovem většiny největších světových audiovizuálních společností.

Vlády nepodporují globalizaci sdělovacích prostředků, ale spíše než v jiných odvětvích *omezují zahraniční investice*. Většina zemí omezuje zahraniční vlastnictví televizních kanálů, obzvláště v kontinentální Evropě, kde někteří politici chtějí omezit procento dovozů zahraničních pořadů. Má to však nějaký smysl? Je globalizace hromadných sdělovacích prostředků ohrožením místní kultury? Které síly ji ženou vpřed?

Globalizace televize je především následkem přechodu vysílání z kategorie nízkokapacitní na vysokokapacitní odvětví (z pohledu nabídky). Po většinu tohoto století potlačovala řada omezení počet televizních a radiových kanálů. Proto v mnoha zemích stát vlastnil a provozoval vysílání – někdy nepřímou (Velká Británie, Japonsko), jindy přímo. I tam, kde bylo vysílání od počátku komerční a konkurenční jako v USA, bylo těžce regulováno.

Přechod k pluralitě započal v USA. Samotná velikost země a neexistence veřejných subvencí na přenosová zařízení znamenaly, že kvalita vzdušného přenosu televizních signálů byla horší než v ostatních bohatých zemích. A tak měla většina amerických domácností možnost přijímat kabelovou televizi. Jelikož i úplně obyčejný kabel může přenášet mnohem více televizních kanálů, než to dovede vzdušné vysílání, USA měly mnohem více televizních kanálů než ostatní země.

V 80. letech se po světě začala šířit vícekanalová televize. Hlavním impulsem byly klesající náklady vypuštění *kommunikačních satelitů*. Technologie, která umožňovala SSSR a USA provádět vzájemnou špiónáž, se stala nenákladnou cestou přenosu televizního signálu. Původně si pouze kabelové společnosti mohly dovolit obrovské antény nutné k příjmu signálu, který pak dále distribuovaly svým předplatitelům. Ke konci 80. let umožnila miniaturizace příjem satelitního signálu také jednotlivcům, kteří takříkajícím způsobem přijímačů upevňovali na střechy svých domů.

Výsledkem byl velký nárůst kapacity vysílacích systémů. Co mohlo tuto kapacitu naplnit? Televizní odvětví muselo zaplnit určitou mezeru na domácích kanálech, čemuž také často odpovídala produkce – často přímo hloupá.

Americké mediální skupiny však vždycky nabízely standardní pořady typu CNN, MTV, Nickelodeon. Vyráběly pro konkurenční trh. Měly světově nejúspěšnější filmový průmysl a obrovskou pokladnici pořadů jako cartoon, soap opera či klasických filmů a jiných pořadů zralých ke znovu použití.

To byl základ rozvoje globálních médií, který teď nabírá na tempu s nástupem *digitální televize*. Digitální komprese příznacně umožňuje 8 až 12 kanálům zabírat stejnou kapacitu, jakou měl jeden analogový kanál. Sa-

telitní přenos, poté pozemní kabelový, vzdušné vysílání a schopnost přenášet televizní programy se tak stanou 8–12krát větší a toto číslo stále roste.

Vytvořit trh pro americké vývozy pomohly také další činitelé – jazyk, s kulturou a zvláštní podnikatelská ekonomie (*curious business economics*).

Před vznikem vícekanálové televize vládly světu americké filmy. V 50. a 60. letech soutěžily s evropskými, avšak v 70. letech evropský film skomíral. A při pronikání na globální masový trh byly vždy americké firmy úspěšnější.

Průměrná investice na hraný film je 12,3 mil. USD v USA, 6 mil. USD ve Velké Británii a méně než 5 mil. USD ve Francii. A navíc americká kultura obsažená v těchto dílech má *univerzální poselství*, což může mít spojitost s americkým tavicím kotlem (*melting pot*) či hollywoodskou komerční vychytralostí. Angličtina se díky britskému kolonialismu a americkému komercionalismu stala globální řečí. Všechny tyto faktory dávají americkému zábavnímu průmyslu výhodu, se kterou Japonci či Němci nemohou soupeřit.

K těmto kulturním silám se přidávají i další činitelé – ohromné výhody zábavnímu průmyslu přinesla velikost amerického domácího trhu. Jeden z úspěšných amerických filmů projde 1 300 kiny oproti 450 v Německu a mnohem méně v ostatních bohatých zemích.

Televizní show se těší podobně obrovskému domácímu trhu. To je velmi důležité, neboť televizní výroba je *podnikání s fixními náklady*. Stojí to jen o trochu více udělat „Show Oprah Winfrey“ pro první publikum či pro milióny diváků na světě. Hlavním výdajem zde je totiž herečka Winfrey. Výrobci takových pořadů pokryjí náklady doma a pak je prodávají po celém světě za ceny, kterým místní výrobci programů mohou jen stěží konkurovat. Většina evropských vysílacích společností zjišťují, že jejich vlastní výroba stojí 2–5krát více než nakupované pořady ze zahraničí. Dovozy jsou tak tím nejlevnějším způsobem, jak zaplnit vysílací prostor.

Ruku v ruce s rostoucím dovozem zahraničních programů jde růst zahraničních investic do sdělovacích prostředků (hlavně amerických). Jde zde především o televizi. Obvykle jde o investice ve formě *joint-venture*, často ve formě složitějšího *bludiště*. Je to kvůli omezením, které jsou na zahraniční investory kladeny a které jim tak ztěžují nákup místní stanice či sítě, a také kvůli kulturním odlišnostem, které vyvolávají potřebu místního vedení.

Přechod k digitálu vytváří nové příležitosti pro zahraniční spoluúčast. Částečně to odráží klesající náklady distribuce, jelikož digitalizace snižuje roční operační náklady. A navíc, vlády, které by nikdy cizincům nedovolily koupit pozemní analogový kanál, jsou ochotny nechat je experimentovat s digitálními kanály. To samé se týká podnikání v mobilních telefonech, kde jsou vlády více ochotné dovolit konkurenci u digitálních, než u analogových telefonů.

Ale televize nejsou telefony. Když zahraniční společnost zakoupí podíl v místní mediální společnosti anebo se na obrazovce objeví cizí pořady, lidé se často

cítí mnohem více dotčeni, než u jiného druhu zahraničních investic a dovozů.

Sdělovací prostředky a zábavní průmysl hrají zvláštní roli ve společnosti. Skutečnost, že Rockefellerovo středisko je zakoupeno Japonci, může být rozčilující, ale má malý politický ohlas. Ve Velké Británii, kde 1/3 periodik (4 národní deníky) a 40% podíl v BSYB jsou ovládány zahraniční společností Ruperta Murdocha News Corp, která byla založena v Austrálii, mnoho lidí odmítá to, co vidí jako zahraniční vliv na národní politiku. Někteří se obávají, že tato zahraniční invaze zničí místní kulturu. Jiní se bojí sjednocení rozličných národních a krajových chutí.

Zatímco sám Murdoch je obviňován z přílišné moci díky své říši veřejných sdělovacích prostředků, on sám vidí věc přesně naopak – monopol mají státní provozovatelé. Obvinil evropské politiky z protekcionismu dušičního svobodnou konkurenci, spotřebitelskou volbu a nové technologie. Jediná Evropa je pro Murdocha nedobytnou pevností, neboť se jeho snahy získat zde podíl ve veřejných sdělovacích prostředcích nedaří (kromě výše zmíněné Velké Británie), protože se vlády bojí jeho vlivu a brání se argumentem zahraničního vlastnictví.

Spolu se sblížování EU se zpřísňují normy na ochranu evropského trhu veřejných sdělovacích prostředků proti americkým konglomerátům a pořadům. Evropská politická tady volají po dotacích místním provozovatelům či *European Academy Awards* na podporu evropských filmů. Naopak Murdoch byl proti další moci evropským vysílacím společností. Těch několik velkých evropských společností ve sdělovacích prostředcích (Bertelsmann AG, Canal Plus) získává nebezpečně velkou moc odstraňováním svých konkurentů z cesty.

Některé země se trápí nad ekonomickou stránkou globalizovaných sdělovacích prostředků. Obzvláště evropské vysílatelé se staly velkým trhem pro dovoz televizních programů. SRN, Francie a Velká Británie – každý utrácí na takových dovozech více než Austrálie, Kanada a Japonsko dohromady. Více než polovina výdajů jde na americké dovozy, evropský kontinent tak má velký deficit v této oblasti. Evropa ročně nakoupí asi 2 mld. USD americké televizní produkce. Velká Británie je jediný stát se srovnatelným vývozem programů – na celý severoamerický kontinent prodává produkci za 85 mil. USD.

Některé evropské vlády proto zavádějí kvóty na zahraniční produkci na národních kanálech. Po dlouhé diskusi EU na začátku roku 1997 odsouhlasila direktivu Televize bez hranic. Jejím cílem bylo, aby polovina programů evropských televizí byla vyrobena v EU. Na nátlak Velké Británie byl přidán dovětek „tam, kde je to možné“, který ji tak činí neúčinnou.

Má smysl omezovat zahraniční vliv ve sdělovacích prostředcích? Např. co se týče zahraničního vlastnictví vysílací společnosti – při malém rozsahu bylo pro vlády udržitelné vysílat frekvence rozdělovat, avšak jednou budou mít domácnosti přístup ke stovkám digitálně komprimovaných kanálů, čímž se tato logika vytratí.

Samozřejmě, že je nežádoucí, aby jedna společnost (cizí i domácí) vládla příliš na trhu. Velký však nezbytně neznamená špatný. Jedna televizní skupina provozující několik televizních kanálů s různým zaměřením je samozřejmě lepší než několik skupin s kanály stejného zaměření. Ve světě s mnoha kanály se *televize může stát více diferencovaný produkt*, mnohem bližší mnohonásobnosti časopisů než úzkému trhu národních novin. Zahraniční vlastnictví vskutku někdy může být cestou k různosti. V zemích, kde je problémem přílišná nadvláda jedné skupiny (např. Berlusconiho komerční síť v Itálii), je problémem spíše příliš málo zahraničních investic.

Zahraniční vlastnictví nutně neposiluje sklon k nákupu zahraničních programů. V televizi, tak jako všude jinde, společnosti obvykle nabízí to, co jejich *spotřebitelé požadují*. V Asii plán Ruperta Murdocha na panregionální satelitní kanál ztroskotál – byl donucen poskytnout kanál vyhovující místním chutím. Téměř všude totiž diváci chtějí vidět hlavně vlastní produkci.

Stačí se podívat na nejoblíbenější pořady v jednotlivých zemích a téměř všechny budou domácí výroby. *Dovozní programy se sledují jako druhá možnost*. Americké televizní společnosti tak stále více a více upravují svá show v zahraničí tím, že jim dávají místního komentátora a náladu.

Ve skutečnosti technologická změna, která zlevňuje distribuce amerických programů po světě, někdy pomáhá posílit místní kulturu. Je pravda, že globální konkurence ohrožuje přežití vysokonákladných programů, které mnohé evropské státem vlastněné společnosti vyrábějí. Ale technologická změna *sníží náklady* výroby levných, úsměvných místních pořadů. *Zlevní se distribuce* menšinových programů pro diváky rozptýlené po celém světě.

Např. v roce 1997 skupina tchajwanských investorů uvedla Space TV Systems, což je skupina osmi digitálních domácích kanálů v Číně, Vietnamu, Japonsku a Jižní Koreji, určený pro Asiaty v Severní Americe a Austrálii. Globalizace sdělovacích prostředků tak může pojit globalizaci nejen pouze Mickey Mouse, ale také mnoha kultur ceněných lidmi, kteří jsou od sebe vzdáleni svým geografickým či etnickým původem.

POLITICKÁ SFÉRA

Různorodost globalizace se odráží v politických změnách. Stát jako jediný a nejdůležitější organizační stupeň a institucionální struktura na světě byl v důsledku globalizace *přeměněn*. Přesto je stát nadále jednou z největších *hnacích sil* globalizace, která odpovídá na složitější složení napětí příznačné pro nové prostředí. Tato přeměna zahrnuje zásadní posun v organizačních cílech a v institucionálních procesech v rámci samotných státních struktur, protože sociální stát byl zaměřen státem konkurence. Tento posun vede k možné krizi liberální demokracie podle toho, jak *mezinárodní*

a nadnárodní hranice omezují pole působnosti státu (= očekávání lidí i od nejlépe řízené demokratické či autokratické vlády). To utváří *novou úlohu státu* jako prosazovatele rozhodnutí, která vzejdou ze světových trhů, nadnárodních vlád soukromého zájmu a mezinárodních režimů ve stylu quango (kvazi-autonomní nevládní organizace = autoritativní orgán mající povolení od státu vykonávat veřejnou usměrňovací činnost, tvoří jej jmenování představitelů představujících zájmy soukromého úseku, a proto je to nejlepší možností státního korporatismu).

Podstata poválečného národního sociálního státu spočívá ve schopnosti (získané státními činiteli a institucemi po velké depresi) oddělit určité klíčové prvky hospodářského života od tržních sil a podporovat jiná hlediska trhu: ochrana před chudobou a prosazování společenských cílů (zaměstnanost a veřejné zdravotnictví), usměrňování obchodních a veřejných zájmů, podpora hospodářského růstu, průmyslová politika, integrace dělnictva do řízení (kvůli stálosti cen a mezd), snižování překážek mezinárodního obchodu, dohled pohybu mezinárodního kapitálu apod.

Rozvoj *hospodářských a sociálních činností* státu byl považován za nejdůležitější část procesu společenské, hospodářské a politické modernizace rozvinutých zemí. Tento kompromis vnitřního usměrňování a otevření se světu (vstavení liberalizmus) se od 60. let rozkládal díky rostoucím vnitřním strukturálním nákladům (fiskální krize státu), strukturálním důsledkům rostoucího zahraničního obchodu a působení mezinárodních fiskálních transakcí. Krize sociálního státu spočívá v *klesající schopnosti* oddělit národní hospodářství od globálního hospodářství a v *stagflaci* (spojení stagnace a inflace) vzniklé v důsledku této snahy.

Od té doby se rodil stát konkurence. Zatímco stát sociální se snažil uskutečňovat určité hospodářské činnosti mimo trh (odzbožnění), stát konkurence prosazuje rostoucí zavádění tržního hospodářství pro zvýšení konkurenceschopnosti hospodářských činností na území daného státu (či přispívajících k národnímu bohatství) mezinárodním a nadnárodním měřítku. Dynamiku tohoto procesu vytvářely snahy snížit vládní výdaje kvůli minimalizaci potřeby soukromých zdrojů pro státní potřebu a uvolňování hospodářských činností (hlavně finančních trhů).

Stát konkurence tak protismyslně *určil hlavní náplň globalizace*. Jeho rychlý růst však ve stále přeplněnějším a různorodějším světovém hospodářství způsobil rozvojem další protismyslnosti. Pokusy států prosazovat konkurenci touto cestou znamenaly dobrovolné vzdání se řady politických nástrojů. To vyvolává diskusi např. o znovuzavedení dohledu pohybu kapitálu či schopnosti státu prosazovat větší inflační politiku bez katastrofických následků.

Proces již byl rozběhnut a státy tak vidí nevratný rozklad své politické moci i politické samosprávy. Politický a společenský rozvoj není pouze otázkou bezstřetových rozumných rozhodnutí a rozboru nákladů a výnosů, ale je vnitřně závislý na vybrané cestě. Je to

proces, kde konjunkturní posuny mohou mít strukturní dopady.

Po vystředění sociálního státu se obratem stát konkurence stává zbytkovým státem. Národ-stát není samozřejmě mrtev, ale změnila se jeho úloha. *Občané přijdou o některé veřejné služby a přerozdělovací mechanismy charakteristické pro sociální stát. Stát se reorganizuje v souladu s linií soukromého průmyslu (komodifikace = zbožnění státu) a veřejná opatření se nahrazují soukromými (věznice apod.)* či odbourávají sociální dávky v nezaměstnanosti atd. Hlavním cílem státu se stává *minimalizace inflace* kvůli udržení důvěry mezinárodního obchodu a finančního společenství. Tuto úlohu vždy hrála ústřední banka, jejíž význam se stále zvětšuje.

Státy jsou stále méně schopné působit jako strategické rozvíjející se, ale jsou stále více rozštěpené a státní orgány stále propojenější s mezivládními strukturami. Jde systematické spojení státních orgánů a agentur v rámci určitých jurisdikcí a úseků v různých zemích, které obsahuje různorodou sbírku soukromých článků a skupin ve vzájemně spojených politických společenstvích. Činnost státu je stále zbytkovější v rozsahu politických nástrojů a dosažených výsledků.

V mezinárodním měřítku se konkurenční státy stále větší měrou zapojují do diplomacie trojúhelníku složené ze složitě vzájemného působení jednáni mezi státy, mezi státem a podnikem a mezi podniky. Tuto předstihu lze rozvinout. Zatímco interdependence se zaměřila na dvojúrovňovou hru a na stát jako institucionální strukturu, složitá globalizace je struktura zahrnující hry přinejmenším na třech úrovních. Třetí úroveň tvoří nadnárodní hry zahrnující diplomacii mezi podniky, nadvládní struktury a politická společenství, internacionalizované struktury trhu, nadnárodní zájmové skupiny a další vzájemně spojené a prolínající se trhy, hierarchie a struktury.

Tak se může zvýšit *současný rozsah státního zasahování* do společenského života i při snižování se moci státu dohlížet na určité činnosti. Příkladem je *tlak finanční globalizace a uvolňování na vlády*, aby zlepšily sledování finančních trhů, kriminalizaci insider trading (obchodování uvnitř podniku na svůj účet) apod. Podle neomedievalistů nesnižuje prolínání a konkurence mezi autoritami státní zasahování, ale pouze rozšiřuje okruh možností pro rozštěpené vlády a zvláštní zájmy vytvářet nová léna uvnitř státu i nadnárodně. *Politický rozměr složitě globalizace pak není méně vestavěn než společenská sféra přes (kvůli) pokračující důležitost státu jako institucionální struktury, politického pole působnosti a ohniska diskuse.*

ÚLOHA STÁTU

Zmenšily mezinárodní toky kapitálu, zboží a služeb úlohu státu? Naopak – stát je stejně silný jako dřív, ačkoliv má pozmeněnou úlohu. Většina lidí v rozvinutých ekonomikách postupem času přijímá myšlenku, že

ekonomická integrace prostřednictvím mezinárodních obchodních a finančních toků je dobrá věc. Přijímají, že zahraniční kapitál může *pomoci modernizovat* chudé ekonomiky a že mezinárodní konkurence pomáhá *zvýšit produktivitu a obecně také příjmy*. Lidé však také vidí náklady jako *nezaměstnanost* či *nižší mzdy*, které integrace může určitým skupinám v určitém čase přinést.

Při hodnocení nákladů a výnosů globalizace se ekonomové příznivě zaměřují na úlohu státu. Pomocí daní a veřejné potřeby může společnost použít část příjmů, které přinesla globalizace, aby ukladla ty, kteří na ní ztratili. V podstatě by vlády mohly jít tak daleko, že by každému zajistily, že skončí lépe, než předtím. To je velmi uklidňující, pokud se však neukáže, že *sama integrace omezuje svobodu působení vlád*. Je širce přijímán názor, že globalizace znemožňuje vládám vládnout. Globalizace posiluje působení trhu a tak nejen podniky a lidi, ale i vlády se musí sklonit před novým vůdčím jevem – světovou konkurencí.

Vláda např. může postihovat nebezpečné či nežádoucí pracovní zvyky. Kdyby to však udělala, postihovaná odvětví by byla zavěna anebo by se přesunula do zahraničí, protože nová omezení by pro domácí výrobce znamenala ve srovnání se zahraničím *konkurenční nevýhodu*. Když by vláda zase zvýšila daně a veřejnou spotřebu, tak by se sice zalíbila veřejnosti, ale trh by podle toho odpovídal. V novém globálním hospodářství lidé a podniky mohou před těžkými daněmi uniknout k *jiným daňovým jurisdikcím*.

Vlády také nemají svou dřívější svobodu vytvářet svou vlastní sociální politiku. Soudcem jsou zde finanční trhy. Když usoudí, že nový zdravotnický systém anebo hromadná reforma vzdělávání budou příliš nákladné, potrestají zemi *vyššími úrokovými mírami anebo pádem měny*.

Síly globálního trhu tak nejen vylučují jakýkoliv druh kompenzace těm, kdo na globalizaci trápí, aby se tak její dopad zmírnili, ale dokonce popírají samotnou demokracii. Při správnosti této úvahy se jeví jako správná snaha potlačit další globalizaci anebo litovat, že tento proces došel tak daleko.

„Toto století bude *stoletím globalizace*, stoletím kapitalismu, který bude více kapitalistický, protože globalizace napomůže k zásadním změnám zákonech konkurenčního boje. Kdo chce nadále zvyšovat svou životní úroveň, musí se připravit na nárůst konkurence národů a změnu pravidel hry na světových trzích.

O tom, *kde se bude vyrábět*, už nerozhoduje pouze vybavení výrobními faktory. V období globalizace rozdíl vybavení výrobními faktory smazávají globální kapitálové trhy a vzdělávání (státní či v rámci TNC). To umožňuje rychleji zajistit vysoce kvalifikovaná místa. Úspěch je však omezen tím, že dnes už 1/2 světového obchodu připadá na 30 000 TNC, které v různých státech světa provádí vývoj, výrobu součástek a montáž. Na světovém trhu je stále více zemí s podobnými výrobky, čímž roste cenová konkurence, která *zvyšuje tlak na produktivitu*. Jednotlivé státy se tak ocitají v konkurenci.

Období globalizace s sebou přináší novou podobu úlohy státu – stát ztrácí význam jako řídicí nástroj, protože jeho vliv klesá spolu s mizivými překážkami. Jeho hospodářskopolitická úloha je omezena zvýšenou *pohyblivostí výrobních faktorů*. Státu zůstávají už jen základní funkce (např. infrastruktura). Nelze tedy očekávat růst životní úrovně za pomoci státu. Rozhodující za této situace se stává *přitažlivost jednotlivých míst*. Zde zůstává státu iniciativa na to, aby svými rámcovými podmínkami určoval *přitažlivost jednotlivých států pro investice* (infrastruktura, vzdělávání, sociální a finanční systémy, pružné kapitálové a pracovní trhy).

Během 80. let a zvláště po pádu SSSR vlády změnilý způsob svého myšlení o úloze státu. Pád komunizmu odbyl jakékoliv úvahy i o mírnějších formách socialismu. Vlády se také poučily ze zkušenosti posledních desetiletí, že hospodářské zásahy byly často neúspěšné. Politici v bohatých i chudých zemích bez ohledu na to, jestli jsou nalevo či napravo, začali volat po nižších daních a veřejné spotřebě, menší regulaci průmyslu, privatizaci státem vlastněných podniků – obecně po větší hospodářské pružnosti. Jinými slovy si vlády svobodně vybraly poskytnutí větší svobody trhům a počítaly tak s jejich větší citlivostí. Slibovaly si od toho *zvýšení životní úrovně*. Proto není správné tvrdit, že globální hospodářství převzalo od státu moc, a je zcela chybné tvrdit, že demokratická práva byla pošlapána.

Věci však nejsou tak jednoduché. Liberalizované ekonomiky ponechaly vládám méně moci než očekávaly. Vzdaly se tak větší kontroly než chtěly, avšak nemohou si ji vzít zpět. Podle této úvahy se *globalizace vymkla kontrole*. Samy vlády tuto myšlenku velmi podporovaly. Zdá se, že dnes není žádné prohlášení o hospodářské politice úplně, pokud se nebere v úvahu tvrzení: „Naše plány neodráží to, co bychom chtěli, ale to, co po nás chce globální trh.“ K tomuto vědomí bezmocnosti ještě přispívá vyvíjející se technologie. Věci, které kdysi mohly být zakázány či omezeny (půjčky v zahraničí, dovoz počítačů, pornografie, politické myšlenky), se dnes dají mnohem těžce ovládat, protože moderní komunikace narušily národní hranice. Je pravda, že když přijdou dohromady liberalizace a technologie, vlády mohou být zaskočeny. Objev se neobvyklostí, které někdy vyžadují budoucí deregulaci, někdy však nové formy regulace, na kterých dříve záleželo málo. Je také pravda, že vlády někdy učinily správné věci v nesprávném pořadí – např. liberalizace zahraničních toků kapitálu bez úpravy regulace bankovního je jeden z faktorů, který stojí za asijskou finanční krizí.

Jedním z nejčistších příkladů zřetelně malé míry regulace mající následky bylo zrušení devizové kontroly ve Velké Británii v roce 1979. To umožnilo bankám spojovat zahraniční kapitál a nové finanční technologie, čímž silně soupeřily spolu navzájem a s nebankovními půjčovatelí (stavební spořitelny). Aby tyto mohly bankám opět konkurovat za rovných podmínek, muselo být zrušeno mnoho norem. To zapříčinilo mnoho nových problémů a tak to pokračovalo stále dál, dokud

nebyly zrušeny normy, které oddělovaly banky a stavební spořitelny. Tato nedbalá zásadní deregulace a finanční konkurence, která z toho vzešla, byly nástrojem britského rozvoje a krize přelomu 80. a 90. let.

Představa, že dnešní vlády bezradně stojí před vichřicí sil mezinárodního trhu, je velké přehánění. Nejlepší a nejjednodušší měřítko úlohy vlády v hospodářství je veřejná spotřeba. V bohatých průmyslových zemích měla *neustále rostoucí* trend od konce 19. století. Podíl veřejné spotřeby v % na GDP stoupl před WWI, v čase, kdy bylo světové hospodářství pravděpodobně více otevřené pro obchod a mezinárodní toky kapitálu než dnes. Mezi světovými válkami, kdy byly vysoké překážky obchodu a toků kapitálu, tento poměr dále rostl. Od WW2 se ekonomiky postupně otvíraly vnějšímu světu a tento trend nadále pokračoval. Zvláště vysoká úloha státu byla po roce 1960.

Vskutku mnoho vlád se nedávno tvrdě pokusilo snížit své výdaje a rozpočtové schodky. Míru růstu výdajů se jim však podařilo jen zpomalit, nikoli zvrátit. Tam, kde byly sníženy rozpočtové schodky, se tak stalo spíše zvýšením daní než potlačením výdajů. V průměru je poměr veřejných výdajů k GDP větší než v roce 1990. I v neobvyklém případě Velké Británie je po téměř 20 letech vytrvalého úsilí zmenšit úlohu státu poměr veřejných výdajů na GDP stejný jako v roce 1980.

Z jiného pohledu je toto tvrzení matoucí. V dlouhém období je *schopnost vlády utrácet omezena schopností vybírat daně*. Za posledních 20 let by lepší mezinárodní komunikace a volnější pohyb kapitálu měly ulehčit daňovým poplatníkům vyhábat se oblastem s vysokým zdaněním, čímž by se zvýšil tlak na snížení veřejných výdajů. Proč se to ale výrazněji neprojeví?

Odpovědí je, že *daňoví poplatníci stále zůstávají méně pohybliví*, než by si mohl kdo myslet. Finanční kapitál se pro jistotu pohybuje ze země do země. Ale kapitál přeměněný do fyzického majetku (budovy či vybavení) lze přemísťovat jen s těžší. Vlády tak mohou zaručovat daňové úlevy pro přilákání nového kapitálu do svých zemí, avšak dále mohou zdaňovat zisky fyzického kapitálu, který tam už je.

Práce ale zůstává mnohem méně mobilní než kapitál, neboť je zakořeněna rodinnými pouty, kulturou a jazykem. V posledních letech proto mnoho vlád *snížilo míru zdanění podniků a poskytlo zvýhodnění pro nové investice a zároveň přesunuly daňové břemeno na fyzické osoby*. Daně z mezd a platů stouply. To více než nahradilo snížení příjmů kvůli nižším daním podniků.

Mimořádně vysoké míry osobního zdanění v mnoha zemích, hlavně v Evropě, potvrzují, že lidé nemohou pohodově uniknout spárům vysoce utrácějících vlád. Je pravda, že konkurence vlád změnila složení osobních daní v mnoha zemích, jelikož byly sníženy neobyčejně vysoké míry placené daňovými poplatníky s nejvyššími příjmy. Avšak *snížit celkové daňové zatížení se nepodařilo*. Pouze v krajních případech (Švédsko), kde veřejné výdaje dosáhly 71 % GDP v roce 1993, emigrace daňových poplatníků s nejvyššími příjmy donutila vládu šetřit.

A co veřejné půjčky a měnová politika. Často se tvrdí, že dnešní globální trh kapitálu se v těchto oblastech vyznačuje obzvláště přísnou kázní. To je ale zavádějící.

Větší mobilita kapitálu vládám dává prostor pro svobodu pohybu ve fiskální politice. Půjčkami ze zahraničí mohou jejich výdaje přesáhnout příjmy více a déle, než by to bylo možné u hospodářství uzavřeného pro zahraniční finance. Pokud zneužijí této svobody, tak se kapitálový trh obrátí proti nim a zvýší náklady půjčky. To je pouze jako říct, že lidé, kteří přilíhají přečerpají konto, dostanou příště horší nabídku půjčky. Skutečností zůstává, že možnost přečerpat zvyšuje finanční svobodu, ale neomezuje ji.

Žít s finanční svobodou může být více složité než bez ní. Obzvláště mimořádná mobilita moderního finančního kapitálu činí obtížné provádění monetární politiky. Např. se pro vlády stalo obtížné neomezeně upevnit své směnné kurzy tváří v tvář nejistým okolnostem. Početné krize (evropská 1992–93 až asijská 1997–98) to jasně ukazují.

Riziko nárůstu, když krize jedné země vede trh ke změně vyhlídek ostatních zemí, je další komplikací, jak to zdůrazňuje asijská krize. Nicméně pro vládu zůstává zcela možné používat monetární politiku pro řízení domácího hospodářství za předpokladu, že je ochotna nechat kurz své měny volně plavat. Dnešní globální trh kapitálu jen dříve vylučuje to, co bylo vždy dlouhodobě nemožné – udržení úrokových měr a současně hodnoty měny jako zcela samostatných nástrojů. Globalizace nepozměnila základní pravidla – monetární politiku lze použít k řízení domácího hospodářství i směnného kurzu, ale nelze úspěšně dosáhnout obou cílů zároveň.

A teď k tvrzení, že nové globální hospodářství vládám znemožňuje provádění sociální ochrany jako minimální mzdy, pravidla pracovních hodin, bezpečnost a ochrana zdraví při práci atd. Podle tohoto oblíbeného názoru poskytování takové ochrany vládou činí domácí firmy nekonkurenceschopné a bere lidem práci. Globalizace je tak obviňována ze závodu ke dnu hospodářské regulace.

Není důvodu pro pravdivost takového tvrzení. Sociální ochrana opravdu přináší ekonomické náklady a snižuje množství výstupu, který lze pomocí daného kapitálu, práce a jiných zdrojů vyrobit. To neznamená, že sociální ochrana je špatná. Vždyť občané si mohou rozhodnout, jaká výše nákladů je úměrná. Náklady se ale musí nést a otázka zůstává jak.

V uzavřené ekonomice (vůči obchodu i financím) náklady ponesou nižší příjmy. V otevřené ekonomice musí konečně platit to samé. Tato zásadní logika je stejná u hospodářství uzavřeného, částečně otevřeného i globalizovaného. Jediný rozdíl je, že otevřené hospodářství s volně pohyblivým kurzem může zažít pád příjmů skrze znehodnocení měny (vyšší ceny spotřebního zboží), zatímco uzavřené hospodářství bude trpět úpadkem mezd vyjádřeno v místní měně.

Důležité je uvědomit si, že v ekonomii zásady sociální ochrany jednoduše znamenají, že se zřídka odbr-

zí něco za nic. To je špatná zpráva. Dobrá je, že normy sociální ochrany jsou proveditelné a nakonec ne více nákladné jak v globalizovaném hospodářství, tak v uzavřeném.

Pro finanční regulaci, veřejné výdaje a makroekonomickou politiku platí mnohé společné. Vlády se vždy snaží podřít politickému tlaku, mohou upřednostňovat ospravedlňování nepopulárních rozhodnutí předstíráním, že mají svázané ruce. Popravdě však navzdory všem změnám globálních trhů mají v rukou stejně tolik kontroly, jako měly vždy.

V tržním mechanismu se úloha vlád posouvá k vytváření prostředí pro soukromé podnikání, usnadňování a podporování zřizování a rozvoji soukromého podnikání. To neznamená nečinnou politiku. Mnoho zemí provádí činnou politiku zasahování, aby ovlivnily míru úspor a investic, podpořily účinné působení trhů, zlepšily přístup na zahraniční trhy a šíření technologií, podpořily hlavní kapacity ve zpracovatelském průmyslu a službách, vytvořily nejlepší podmínky konkurenceschopnosti domácích podniků. Tyto politiky jsou obzvláště důležité pro RZ, kde podniky musí vybudovat své kapacity, aby se mohly plně a účinně podílet na mezinárodních trzích a výrobě, přičemž se klade důraz na malé a střední podniky (SME).

Nová úloha státu při vytváření prostředí tedy spočívá v posunu k většímu spoléhání se na tržní síly jako činitele zajišťujícího rozdělování zdrojů a uspořádání hospodářských činností. Vlády musí podporovat podnikání, rozvoj lidských zdrojů, rozvoj a udržení mezinárodně zaměřené infrastruktury, zajišťovat volný pohyb informací a spolupracovat s výrobci a spotřebiteli při přizpůsobování se potřebám soutěživějšího prostředí podporováním výchovy a školení a dostupnosti služeb podporujících podnikání.

Naopak by se měly omezit státní zásahy podporující rent seeking. S ohledem na zkušenosti zemí jihovýchodní Asie by vlády měly provádět účinné politiky zaměřené na rozšíření kapacit svých podniků v mezinárodní soutěži a měly by přijmout zvláštní politiky opatření pro zvýšení domácích měr úspor a investic, což má dopad na podporu technických změn, mezinárodní konkurenceschopnosti a průmyslový rozvoj (podobně jako podpora vývozu).

Politiky vládního zasahování musí také odpovídat na tržní selhání způsobená především externalitami. Příkladem toho je neschopnost trhů zajistit ekologickou udržitelnost hospodářské činnosti. Trhy (tržní ceny) selhávají při rozpoznávání přirozených zdrojů zahrnujících i všechny zdroje životního prostředí (v podobě majetku) a při správném ohodnocování zboží a služeb založených na těchto zdrojích, nebo nákladů a přínosů spojených s vnějšími dopady výrobních a spotřebitelských činností. Při nezasahování vlád a špatně určených vlastnických právech veřejných statků dochází k nadměrnému užití statků považovaných při hospodářské činnosti za volné. Vlády tedy musí zasahovat, aby vytvářely podmínky zabudování těchto vnějších nákladů spojených s nadměrným užitím. Vlády by se

měl v nejvyšší míře spoléhat na *tržní prostředky* zahrnutí vnějších nákladů a přínosů.

V některých případech však zásahy vlád daný stav zhoršily, např. při nedostatečné ocenění určitých zdrojů (poskytování za cenu nižší než jsou mezní náklady anebo při subvencování výrobců). Ceny vyráběných statků pak mají nižší cenu než jsou společenské (někdy i soukromé) mezní náklady. Vlády zasahují na trzích zemědělských výrobků podporováním cen, zemědělským zdanováním a vývozními daněmi. Zatímco v RTE dochází k udržení cen nad světovou úrovní, v RZ jsou jejich ceny pod světovou úrovní. V obou případech jsou následky nepříznivé (pro řízení přírodních zdrojů) – *špatné rozdělování zdrojů a předčasné užití* vzhledem k budoucím generacím.

Pokřivení řízení přírodních zdrojů způsobují i jiné politiky. Politiky podporující industrializaci *odrazují investice* do udržení krajiny (v tržním hospodářství jsou neefektivní). Zemědělské ochrany vede k *nadměrnému užití zdrojů* v zemědělství, než je ekologicky a hospodářsky oprávněné a omezuje přístup na trh výrobcům s nízkými náklady. To zvyšuje ceny v RTE a snižuje důchody v RZ.

Poučení je dvojí. Tržní systém někdy sám poskytuje nesprávné signály a zavádějící informace, a proto musí být doplněn nezbytnými státními zásahy. Státní zásahy by měly zajistit, že úroveň přínosů a nákladů odpovídá co nejplnější informaci o vztácnosti a ceně, právech a odpovědnostech, činnostech a následcích. Při tom mohou hrát důležitou úlohu nevládní organizace.

Vlády také hrají důležitou úlohu při boji s nežádoucími jevy doprovázejícími globalizaci. Veřejná politika musí odpovídat na *chudobu a rozdělování důchodů*, protože mnozí hospodářští hráči z nižších úrovní nejsou schopni chopit se tržních příležitostí pro dosažení alespoň minimálního příjmu. Vlády tedy musí podporovat společenský rozvoj lidí, poskytování nezbytných pracovních dovedností chudým a vytváření opatření bezpečnostní sítě pro nezaměstnané.

Mnohé RTE však hledají způsoby omezení dopadu sociálního zabezpečení na pracovní náklady, což dopadá na nejslabší a nezaměstnané. Je to kvůli snaze zvýšit konkurenceschopnost mezd a hlavně kvůli rostoucím nákladům spojených se stárnutím obyvatelstva, změnou rodinných struktur, dražší zdravotnickou péčí, trvalou nezaměstnaností a obavami o zneužití a odrazující účinky sociálního zabezpečení. To doprovází omezení hospodářského růstu a zastarávání stávajících důchodových systémů (rostoucí náklady systému sociálního zabezpečení).

Tyto země se musí potýkat s méně zkušenými pracovníky. V *neobchodovatelných* činnostech je dostatek míst, ale jsou hůře placené a obecně méně přitažlivá. V oblasti *obchodovatelné* výroby zase tito pracovníci riskují zmenšení svého významu, pokud nepodstoupí školení a vzdělávací kurzy pro zvýšení jejich dovedností, protože lze danou práci vykonat v RZ s menšími náklady.

V RZ také proběhla omezení v oblasti sociálních služeb (hlavně Afrika a Latinská Amerika). Tato opatření následovala jako opatření pro stabilizaci a přizpůsobení se zahraniční finanční krizi v těchto oblastech, a proto ukazatele sociálních služeb na hlavu upravené o inflaci obecně zůstávají stále *pod úrovní 70. let*. Klesla jak kvalita, tak objem (méně). V některých zemích došlo i ke zhoršení sociální infrastruktury v oblasti zdravotnictví a vzdělání.

Liberální hospodářství je založeno na *odpovědnosti a rozhodování jednotlivců* v podmínkách *svobodné soutěže* na trhu, která se odehrává podle pravidel stanovených zákonem. Tato pravidla vytváří a vynucuje stát.

Je globalizace spojena s větší liberalizací hospodářství? Na první pohled ano – stále větší sjednocování trhů vede k ostřejší globální konkurenci, v národních hospodářstvích hrají stále větší úlohu mezinárodní společnosti, zvyšuje se podíl vývozu/GDP nebo FDI/GDP. Přežít mohou jen nejschopnější a hlavně nejsilnější. To potvrzuje vlna sjednocování podniků. Velikost a dostatečná kapitálová síla zaručuje přežití v konkurenci a prosazení zájmů (loby pro úpravu zákonů). To *vytláčuje soupeře z trhu a jde proti liberálnímu chápání hospodářství*.

Proti tomu stojí také rostoucí volnost pohybu kapitálu (hlavně horkého). V jednotlivých zemích lze při nedokonalých zákonech tunelovat jen podniky, ale spekulanti útočí na měnové kurzy, čímž mohou *vytunelovat celá hospodářství*. Stejně lze zaútočit na země s rovnovážnou či mírně schodkovou platební bilancí, protože jejich devizové rezervy jsou nižší než prostředky spekulantů, tresty finančních trhů nemají opodstatnění, což jde *proti liberálnímu pojetí*. Takže globalizace obecně liberální sklon v hospodářství neposiluje.

Ve světovém hospodářství je mimo daňové ráje úspěšné hospodářství *USA*, které je velké poměrně uzavřené. *USA* projevují snahu neplně se otevírat, ale *pootevřít dveře tam, kde je to výhodné*. Postup země *EU* lze chápat také jako pokus o vytvoření jednoho velkého, podstatně *uzavřenějšího hospodářství*, protože za hranice *EU* míří malá část zahraničního obchodu členských zemí. To jde opět *proti liberalizačnímu směru*.

Světové hospodářství prozatím spěje ne k jednomu hospodářství, ale k rozdělení na velké oblastní celky. Dostatečná velikost, poměrně uzavřené hospodářství a měnová jednotna usnadňují vytváření obřích podniků a snižují pravděpodobnost náhlých pohybů kapitálu a jejich důsledky pro hospodářství, což je cesta k úspěchu.

Tomu odpovídá hospodářská politika vyspělých zemí, která je směsí liberálního a neoliberálního přístupu: odbourání některých (celních) překážek obchodu a nahrazení jinými překážkami, snížení mzdových nákladů, zpřísnění přistěhovalecké politiky s cílem udržet domácí pracovní místa, uspokojení finančních trhů ozdravením veřejných financí při zachování přiměřené sociální ochrany obyvatel (protisměrné snižování rozpočtových výdajů a zvyšování daní anebo snižování daní pro ob-

novení hospodářského růstu zachraňované zvyšováním nepřímých daní).

Názory některých ekonomů lze vyjádřit následovně. Konec studené války znamenal konec dodatečné potpavy a tak světové hospodářství čeká krize z nadvýroby. Tomu lze zabránit posílením globálního řízení ekonomiky vykonávaným vládami států a nejlépe jejich sdružením. Bipolarita umožnila rozvoj liberalismu pod vedením M. Thatcherové a R. Reagana, ale nyní je čas se vrátit k odpovědné hospodářské politice (Heczko 1997).

S tímto tvrzením někteří jiní nesouhlasí. Původcem krize nemůže být liberální hospodářská politika. Krize 30. let byla zapříčiněna snahou centrálních měnových autorit o využívání nově objevených nástrojů aktivní měnové politiky a jejich neadekvátní reakce na počátku deprese, která způsobila její bezprecedentní hloubku a délku se všemi průvodními jevy (vysoká nezaměstnanost, bída a celní válka).

Poválečná vlna intervencionismu – WW2 přinesla válečné plánování, centralizaci a první mezinárodní instituce dohlížející na stabilitu světového hospodářství. Víra v účinnost státního přerozdělování a stimulaci potpavy vydržela do krachu této politiky. Konec směřitelnosti USD za zlato ukončil smysl existence IMF, následkem předchozí politiky byla inflace a vysoká nezaměstnanost. Vláda tak měla v některých oblastech ukončit své aktivity. Úspěch liberální teorie v 70. a 80. letech plynula z neúspěchu předcházejících politik a některé kroky v USA a Velké Británii byly spíše zdrojem inspirace než zlom státního intervencionismu.

V historii se objevovaly katastrofické vize nedostatku některých statků, avšak kreativita soukromého podnikání při fungování volného cenového mechanismu vždy problém vyřešila (základní atribut je ocenění vzácnosti zdrojů). Chudoba a pomalý či žádný rozvoj jsou následky státního intervencionismu – přerozdělování (index ekonomické svobody), aplikací kolektivistických ideologií (války, politický útlak a inflace vyvolané ústřední bankou). To je další argument pro zastánce svobodného trhu. Ten nevzniká jen pro řešení globálních problémů, ale je pouhým nástrojem vyžadujícím ke svému fungování svobodu volby (zakládá se na směně = směnou získává nabízející i poptávající). Trh neselhává, neboť svobodná směna neselhává. Státem nucená směna, která by se normálně neuskutečnila, pak vede ke ztrátě.

Své výhrady vůči ultraliberalismu vysvětlil G. Soros. Tvrdí, že ideologie laissez-faire pouze předstírá existenci na vědeckých základech – teorii, že trhy mají tendenci směřovat k rovnováze. Jejimi předpoklady jsou dokonalá konkurence a dokonalá tržní informovanost, což ale neexistuje – teorie tak neplatí. Soros nesouhlasí s národohospodářskou efektivním rozdělováním finančních zdrojů pomocí trhů pro dosažení rovnováhy. Naopak, trhy vedou často k nerovnováze. Bez intervencí vedoucích k stabilizaci vznikají vážné potíže, protože odchylky od rovnováhy se hromadí.

Musí se bojovat za základní hodnoty, hlavně sociální spravedlnost, což v podmínkách bezbřehé soutěže nelze zabezpečit. George Soros má mesiášské sklony. Na počátku 80. let v Maďarsku založil nadaci pro propagaci otevřené společnosti. Dodnes ustavil dalších 24 (bývalé komunistické země, jižní Afrika, USA). Cílem je podpořit demokratické hodnoty otevřených společností. Soros do nich investuje polovinu svých příjmů a času. Financuje kulturní události a vědecké projekty, pomáhá spisovatelům, umělcům a nezávislým, demokratickému tisku. Dělá to obranu zásad svobody a lidských práv. Nedělá dobročinnost – jeho Já je příliš silné, než aby se uspokojilo s uspokojením vlastních potřeb.

Prezidenti Nixon a Clinton mají mnohé společné. Nixonův H. Kissinger (Harvard) byl geopolitikem starého typu, který po vzoru 19. století vyrovnával mocenskou rovnováhu. Clintonův Summers se strachuje o hospodářskou stabilitu v zahraniční stejně jako o zahraniční arzenály – představuje nového geopolitika. Kissingerův největší úspěch byla Nixonova cesta do Číny (1972). Summers prosazuje politiku pro demokratického prezidenta – naléhá na volnější obchod (přitom jsou tak ohrožováni méně kvalifikovaní Američané) a zajištění stability světových finančních trhů.

Při návštěvě Latinské Ameriky v roce 1997 Clinton řekl, že globalizace je neodvratná. Pokračující globální integrace nutí k chlácholení těch, kdo na ni budou ztrácet, a k určení rizik. Summers k tomu dodává, že je třeba podporovat zabudování pracovních standardů do obchodních smluv (ochrana před antiglobálními náladami odborů), vytvořit rozvojovou banku pro oblasti postižené odsunem výroby do Mexika (zavedení NAFTA), zvýšit daně pro bohaté (gesto vnímání potřeb dělníků ze strany státní správy).

Summers se obává strachu z globalizace v zahraničí. Proto byla na počátku 90. let poskytnuta výhodná půjčka Polsku, poté i Rusku na vyrovnání platební bilance. Vychází z předpokladu, že dokud rostou ekonomiky, nebudou počaty války (v Bosně byla na počátku hyperinflace). Pomoc však není vše, a proto doporučuje zříditi instituci řídící globalizující se světové hospodářství. Samotná globalizace nezaručuje stabilitu a je tedy nutná obchodní diplomacie jako obrana proti mezinárodním tlakům.

ZÁVĚR

Globalizace je vrozeně složitá a různorodá přinejmenším ve všech základních sférách (i když vzájemně propojených) – hospodářském, společenském a politickém.

Hospodářská globalizace nevede ani ke vzniku stejnorodého trhu, ani k vůdcovství jednoho vzoru podnikového uspořádání. Globalizace ve skutečnosti vede k vytváření vhodných podmínek celé řady odlišných, vzájemně propletených směrů, tj. rozšiřuje pole působnosti, na němž dochází k vzájemnému ovlivňování různých

ných činitelů trhu a podniků. To přetváří mezinárodní hospodářské prostředí z jednotlivých přirozeně oddělených národních hospodářství (na sebe navzájem působících na základě národní komparativní výhody) v hospodářství, v němž se vytváří množství různých konkurenčních výhod způsobem nezávislým na národu/státu jako společenské, hospodářské a politické jednotce. Na hospodářské globalizaci je významnější četnost hracích polí než vytvoření světa bez hranic na jediném hracím poli. Světové hospodářství je daleko od opravdové integrace, ale v budoucnosti podpoří další integraci nové technologie a značný pokles cen telekomunikací v příštích deseti letech. Technologie tak budou působit jako motor globalizace, což je výzva pro vlády. Globalizace znamená vyšší efektivitu užití světových zdrojů a tím i vyšší průměrné důchody, ale náklady a výnosy z ní budou nerovně rozděleny. Nekvalifikované pracovníky v bohatých hospodářstvích potká menší poptávka po jejich práci, protože bude nahrazena v zahraničí. Vzniká tak riziko politických ústupků proti volnému obchodu a tokům kapitálu.

Společenská sféra je druhým rozměrem vzrůstající globální složitosti. Rozvoj složitých a překrývajících se podob vestavěnosti a vyčištění třídního systému nevedou ke stejnorodé světové kultuře podnikání založené na zpevňující, rozšiřující se základní podobě kapitalismu, ale pravděpodobně vytvoří podmínky, které není schopna ovládat ani jedna země, ani rozvinutý svět jako celek (přicházející anarchie). Vlády nepodporují globalizaci sdělovacích prostředků, ale spíše než v jiných odvětvích omezují zahraniční investice.

Různorodost globalizace se odráží v politických sférách. Stát jako jediný a nejdůležitější organizační stupeň a institucionální struktura na světě byl v důsledku globalizace přeměněn. Přesto je nadále jednou z největších hnacích sil globalizace, která odpovídá na složitější složení napětí příznačné pro nové prostředí. Sociální stát byl zprvu zaměřen státem konkurence, který pak přešel ve zbytkový stát. Činnost státu je stále zbytkovější v rozsahu politických nástrojů a dosažených výsledků.

Síly globálního trhu nejen vylučují jakýkoliv druh kompenzace těm, kdo na globalizaci trpí, aby se tak její dopad zmírnil, ale dokonce popírají samostatnou demokracii. Příští století bude stoletím globalizace, stoletím kapitalismu, který bude více kapitalistický, protože globalizace napomůže k zásadním změnám v zákonech konkurenčního boje. Kdo chce nadále zvyšovat svou životní úroveň, musí se připravit na nárůst konkurence národů a změnu pravidel hry na světových trzích.

Období globalizace s sebou přináší novou podobu úlohy státu – stát ztrácí význam jako řídící nástroj, protože jeho vliv klesá spolu s mizejícími překážkami. Jeho hospodářskopolitická úloha je omezena zvýšenou pohyblivostí výrobních faktorů. Státu zůstávají už jen základní funkce (např. infrastruktura). Úloha státu se však nezměnila, jen se změnila na úkor tradičních oblastí. V tržním mechanismu se úloha vlády posouvá k vytváření prostředí pro soukromé podnikání, přičemž

se jedná o větší spoléhání se na tržní síly. Politici v bohatých i chudých zemích bez ohledu na to, jestli jsou nalevo či napravo, začali volat po nižších daních a veřejné spotřebě, menší regulaci průmyslu, privatizaci státem vlastněných podniků – obecně po větší hospodářské pružnosti.

LITERATURA

- Boyer R., Drache D. (1996): *States Against Markets: The Limits of Globalization*. Routledge, London.
- Brůžek A. (1996): *Evropská měnová integrace*. VŠE, Praha.
- Globalization Opportunities and Challenges (1997). *World Economic Outlook*, IMF.
- Hirst P., Thomson G. (1995): *Globalization in Question: The International Political Economy and the Possibilities of Governance*. Polity Press, Cambridge.
- Chvojka P. (1991): *Světová ekonomika – Úvod do teorie*. Jinočany, HŠH.
- Jeníček V. (1998): *Globální problémy ve světové ekonomice*. VŠE, Praha.
- Jeníček V. (1999): *Globální diskontinuity a udržitelný rozvoj*. Řada studií SE, č. 3, VŠE, Praha.
- Jeníček V. (2000): *Globalizace*. Řada studií SE, č. 1, VŠE, Praha.
- Kaplan R. D. (1994): *The Coming Anarchy*. The Atlantic Monthly, February.
- Kapstein E. B. (1994): *Governing the Global Economy: International Finance and the State*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Keohane R. O., Milner H. (1996): *Internationalization and Domestic Politics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kofmann E. (1996): *Globalization: Theory and Practice*. Pinter, London.
- Kotkin J. (1992): *Tribes: How Race, Religion and Identity Determine Success in the New Global Economy*. Random House, New York.
- Minc A. (1993): *Le Nouveau Moyen Age*. Gallimard, Paris.
- Pauly L. W., Reich S. (1997): *Enduring Differences in the Era of Globalization: National Structures and Multinational Corporate Behaviour*. International Organization.
- Ricupero R. (1996): *Globalization and Liberalization: Development in the Face of Two Powerful Currents*. Zpráva pro 9. setkání UNCTAD, (www.unctad.org, publications).
- Robertson R. (1992): *Globalization: Social Theory and Global Culture*. Sage, London.
- Singer M., Wildavsky A. (1993): *The Real World Order: Zones of Peace/Turmoil*. Chatham House Publishers, Chatham, NY.
- Slaughter M. J., Swagel P. (1997): *Does Globalization Lower Wages and E-port Jobs?* IMF, Washington, No. 9.
- Slaughter M. J., Swagel P. (1997): *The Effect of Globalization on Wages in the Advanced Economies*. IMF Working Paper No. 43.

Došlo 10. 5. 2000

ZKRATKA	ANGLICKY	ČESKY
AE – RTE	advanced economies	rozvinuté
CEFTA	Central European Free Trade Area	Středoevropská dohoda volného obchodu
CPE	centrally planned economies	centrálně plánované ekonomiky
DE – RZ	developing economies	rozvojová hospodářství
EC	European Community	Evropské společenství
EEC	European Economic Community	Evropské hospodářské společenství
EEMU	European Economic and Monetary Union	Evropská měnová a hospodářská unie
EM	emerging markets	rozvíjející se (mladé) trhy
EMU	European Monetary Union	Evropská měnová unie
EU	European Union	Evropská unie
FDI	foreign direct investment	přímé zahraniční investice
GDP	Gross Domestic Product	hrubý domácí produkt
GNP	Gross National Product	hrubý národní produkt
M&A	mergers and acquisitions	spojování a koupě podniků
MNE	multinational enterprise	národnostní společnost
PPP	purchasing power parity	parita kupní síly
SME	small and medium-sized enterprises	malé a střední podniky
TNC	transnational corporation	nadnárodní společnosti
TE	transition economies	přechodové ekonomiky (tranzitní, transformující)
UN	United Nations	Organizace spojených národů
UNCTAD	UN's Conference on Trade and Development	Konference OSN o obchodu a rozvoji
WB	World Bank	Světová banka
WTO	World Trade Organisation	Organization Světová obchodní organizace
WW1/WW2	World War the First/the Second	1./2. Světová válka

Kontaktní adresa:

Doc. Ing. Vladimír J e n í č e k , DrSc., Česká zemědělská univerzita Praha, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6-Suchdol,
Česká republika, tel. + 420 2 24 38 21 66

CHARAKTERISTIKA VÝVOJE NĚKTERÝCH UKAZATELŮ MAKROEKONOMICKÉHO PROSTŘEDÍ V ČR V 90. LETECH

CHARACTERISTIC OF DEVELOPEMENT SOME INDICATORS MACROECONOMIC ENVIROMENT IN CZECH REPUBLIC IN THE 90's

B. Kadeřábková

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: This article is interested in the evolution of various aspects of macroeconomic enviroment in the Czech Republic in the 90's. It analyzes changes of basic indicators and main factors that influenced them. A short run perspective of the development of Czech economy is included.

Key words: GDP, economic level, foreign trade, balance of payment, FDI, external debt, business cycle

ABSTRAKT: Článek se zabývá vývojem různých aspektů makroekonomického prostředí v České republice v 90. letech. Analyzuje změny základních indikátorů a hlavní faktory, které je ovlivnily. Článek obsahuje rovněž krátkodobý výklad vývoje české ekonomiky.

Klíčová slova: HDP, ekonomická úroveň, zahraniční obchod, platební bilance, PZI, vnější dluh, hospodářský cyklus

ÚVOD

Tento příspěvek je stručným přehledem 1. části analýzy věnované vývoji makroekonomického prostředí, která je na Katedře ekonomických teorií PEF ČZU zpracovávána v rámci grantu MŠMT č. CEZ: JO3/98: 411100013, Efektivní integrace českého agrárního sektoru v rámci evropských struktur – předpoklad trvale udržitelného rozvoje. V 2. části je pozornost zaměřena na analýzu komponent agregátní poptávky v ČR a jejich determinant a závěrečná část analýzy bude věnována faktorům ovlivňujícím zemědělskou a potravinářskou produkci, poptávku po těchto produktech a očekávanému vývoji těchto faktorů a ukazatelů.

KOMPARACE VÝVOJE REÁLNÉHO HDP A EKONOMICKÉ ÚROVNĚ ČR S TRANZITIVNÍMI EKONOMIKAMI A ZEMĚMI EU

V devadesátých letech prochází země střední a východní Evropy procesem transformace. V oblasti výroby je tento proces doprovázen hlubokým poklesem, který připomíná krizi 30. let a zároveň strukturálními změnami. Pokles byl zapříčiněn řadou faktorů, z nichž nejvýznamnější jsou: deformovaná struktura ekonomik se silným podílem zbrojní výroby, restrikce poptávky, ztráta trhů bývalého RVHP, války v Perském zálivu a Jugoslávii, liberalizace obchodu a s tím související vytvoření tvrdého konkurenčního prostředí aj. V různé míře tyto faktory působily ve všech transformujících se

ekonomikách, bez ohledu na zvolenou metodu privatizace a reformy.

Ze souhrnného makroekonomického ukazatele HDP je patrné, že po desetiletém období jedině Polsko dosáhlo úrovně HDP většího než před nástupem transformace v roce 1989, Slovensko a Slovensko úroveň HDP z roku 1989 vyrovnaly. Česká republika měla v průměru záporný ekonomický růst v tomto období a úroveň HDP z roku 1989 nedosáhla (tab. I).

V rámci první vlny kandidátských zemí na členství v EU patří sice ČR ve výši HDP měřeného paritou kupní síly k ekonomicky nejvyspělejším (za Slovensko), ale výkonnostní mezera Maďarska a Polska se postupně snižuje v důsledku jejich rychlejšího hospodářského růstu. V roce 1993 představovala ekonomická úroveň Maďarska 75 %, Slovenska 67 % a Polska 55 % úrovně ČR. Přibližování vybraných zemí k průměrné ekonomické úrovni EU a proces snižování rozdílů v ekonomické úrovni této skupiny zemí ukazuje tab. II.

Uvedený vývoj napovídá, že ani v rámci evropského a světového vývoje nebude hodnocení naší ekonomiky vyznívat příliš příznivě. V zemích EU se sice tempo růstu HDP od roku 1991 do roku 1993 zpomalovalo a v roce 1993 bylo dokonce záporné, avšak od roku 1994 má EU vysokou dynamiku růstu v podobě průměrného ročního růstu HDP kolem 2 %. Růstová dynamika zemí EU byla celkově v letech 1989–1999 podstatně vyšší než růstová dynamika zemí tranzitivních. V roce 1998 byl HDP EU (15 zemí) o pětinu vyšší než v roce 1989. Mezi základní faktory tohoto vývoje nepochybně patřily: růst zahraniční poptávky, která vedla

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	1998/1999
Bulharsko ¹	-11,8	-7,4	-1,5	1,8	2,2	-10,9	-7,5	4,0	0,0	69,0
ČR ²	-11,6	-0,5	0,1	2,2	5,9	3,8	0,3	-2,3	0,0	95,6
SR ³	-14,6	-6,5	-3,7	4,9	6,8	6,9	6,5	4,4	2,0	99,8
Maďarsko ⁴	-11,9	-3,1	-0,6	2,9	1,5	1,3	4,6	5,1	3,0	95,3
Polsko ⁵	-7,0	2,6	3,8	5,2	7,0	6,1	6,9	4,8	3,5	+117,1
Rumunsko ⁶	-12,9	-8,8	1,5	3,9	7,1	4,1	-6,6	-5,5	-3,8	76,1
Slovensko ⁷	-8,9	-5,5	2,8	5,3	4,1	3,1	3,3	4,0	3,5	+100,4
Rusko ⁸		-19,0	-12,0	-12,6	-4,1	-4,9	0,5	-4,6	0,0	55,9

Pramen – source: OECD Paříž, Economic Survey of Europe 2/1998, 2/2000; ČSU

¹Bulgaria, ²Czech Republic, ³Slovak Republic, ⁴Hungary, ⁵Poland, ⁶Romania, ⁷Slovenia, ⁸Russia

k vyšším vývozům, příznivé monetární podmínky v podobě nízkých úrokových sazeb, a tím oživená spotřebitelská poptávka citlivá na úrokovou míru a oživená investiční poptávka, optimistická očekávání, resp. důvěra domácností a firem v budoucí vývoj, nižší kurz euro vůči dolaru a tím vyšší konkurenceschopnost euro zboží na světových trzích. Zvýšila se i makroekonomická stabilita, protože v zemích EU došlo k poklesu inflace a zlepšila se vyrovnanost státních rozpočtů. K negativním rysům patří přetrvávající vysoká míra nezaměstnanosti. ČR v průběhu 90. let značně zaostala z hlediska tempa ekonomického růstu za zeměmi EU. V důsledku toho se rozdíl v ekonomické úrovni měřené HDP na 1 obyvatele v reálném vyjádření (měřeno paritou kupní síly) mezi průměrnou úrovní EU a ČR zvětšil.

Podle propočtu WIIW za rok 1998 byl HDP na 1 obyvatele ČR v paritě kupní síly vyčíslen ve výši 62 % průměrné úrovně EU-15, což je méně než Řecka (68 %), Portugalska (71 %) a Španělska (78 %). Srovnání v úrovni produktivity práce vyznívá ještě hůře, protože je odhadováno, že produktivita práce v ČR je na úrovni 50 % průměru zemí EU.

II. Ekonomická úroveň vybraných zemí v poměru k EU (EU-15 = 100) – The economic level of selected countries in relation to EU (EU-15 = 100)

	1993	1994	1995	1996	1997
Česká republika ¹	60	62	64	63	
Maďarsko ²	45	45	45	46	47
Polsko ³	33	34	36	38	40
Slovensko ⁴	40	41	43	45	47
Slovinsko ⁵	62	64	65	67	68

Pramen – source: Eurostat: Statistics in Focus, Economy and Finance, 28/1998

¹Czech Republic, ²Hungary, ³Poland, ⁴Slovak Republic, ⁵Slovenia

VÝVOJOVÉ ETAPY TRANSFORMACE

Výsledek deseti let nevyznívá pro českou ekonomiku příliš optimisticky. Nynější stav je výsledkem mi-

nulého vývoje, který je možné charakterizovat následovně:

Roky 1990–1992 jsou obdobím transformační recese. Za hlavní příčinu recese je nutné považovat strukturální faktory, které souvisejí se změnou plánovitého systému na tržní a s řadou závažných vnějších vlivů, které lze označit jako vnější šoky (jde zejména o rozpad trhu RVHP, války). Liberalizace zahraničního obchodu a cenová liberalizace vedly ke změně struktury domácí poptávky a to jak ze strany domácností, tak ze strany firem. Domácí nabídka nebyla schopna reagovat v krátkém čase a přizpůsobit se a velká část kapacit se stala nepotřebnou. Bylo tomu tak i proto, že na straně nabídky byla deformovaná struktura alokace výrobních zdrojů a jejich nízká účinnost. K tomu přistupovala i velmi nízká stimulace nabídky ze strany hospodářské politiky, neboť strukturální politiky prakticky nebyly formulovány.

Období 1993–1996 je obdobím ekonomického oživení a za jeho hlavní faktor lze označit domácí poptávku. Vysoké byly i investice do fixního kapitálu, které unožovaly restrukturalizaci. Politická stabilita přispěla k přílivu zahraničních investic rovněž působících prorestrukturalizačně. Negativní vývoj vztahu produktivity práce a mezd (jejich značné předbíhání) vedlo k převahu domácí poptávky nad domácí nabídkou, což se projevilo ve vnější ekonomické nerovnováze, především v narůstajícím deficitu běžného účtu platební bilance. Rovněž se začala prosazovat vnitřní nerovnováha.

Opožděná reakce monetární politiky (růst úrokových měr a povinných minimálních rezerv) na vznik nerovnováh a následná restrikce fiskální politiky (dva balíčky: duben 1997 – snížení rozpočtových výdajů, zpomalení růstu mezd, omezení dovozů spotřebního zboží a říjen 1997 – další fiskální restrikce v podobě zmrazení mezd ve státním sektoru, snížení rozpočtových výdajů) vedly ke snížení domácí poptávky a tím ke zpomalení ekonomického růstu, aniž by byly nerovnováhy řešeny, i když se schodky běžného účtu i státního rozpočtu snížily. Rok 1997 je rokem stagnace ekonomiky (růst HDP o 0,3 %). V průmyslu sice růst pokračuje (o 4,5 %), avšak zemědělská produkce klesla

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999 1. pol.
Zemědělství ¹	1,4	-1,3	2,2	-1,1	-0,2	0,0	0,1	0,4	0,2
Průmysl ²	-11,7	4,2	-5,4	2,7	2,4	3,3	2,8	-0,6	-1,8
Stavebnictví ³	-3,1	-0,6	0,0	-0,9	1,5	-1,9	-0,1	-1,5	-0,8
Služby ⁴	4,0	-2,0	4,4	1,8	1,4	2,7	-2,0	-0,9	0,6
HDP ⁵	-9,4	0,3	1,2	2,5	5,1	4,1	0,8	-2,6	-1,8

Pramen – source: ČSU

¹ agriculture, ² industry, ³ civil engineering, ⁴ services, ⁵ GDP

(o 5,1 %) a produkce stavebnictví rovněž klesla (o 3,9 %). Klesla agregátní poptávka a to zejména v části investic následovaných poklesem vládních výdajů (viz dva balíčky). Negativní vývoj vedl k poklesu zahraničních investic a k měnové krizi.

Ekonomický pokles v roce 1998 (o 2,3 %) byl způsoben dalším poklesem domácí agregátní poptávky, který nebyl kompenzován čistými vývozy. Domácí spotřeba byla v důsledku poklesu reálných mezd snížena o 3 %. Ekonomický pokles pokračuje ještě v 1. čtvrtletí roku 1999 (o 4,1 %).

Z teoretického hlediska je možno období roku 1998 označit za mezikrizi. K jejím hlavním příčinám patří souběh makroekonomických a mikroekonomických faktorů a faktorů krátkodobé a dlouhodobé povahy. Reakce nabídkové strany ekonomiky na pokles stále, ani v posledním čtvrtletí 1999, není nijak podstatná. Můžeme říci, že je to důsledek nedokončené privatizace a hledání konečných vlastníků privatizované části ekonomiky, nízká a zanedbaná úroveň institucionálních reforem, nedostatečná restrukturalizace, neefektivní bankovní sektor a málo funkční kapitálový trh, křížové vlastnictví bankovního a podnikového sektoru a tím neefektivní alokace kapitálu.

Tab. III poskytuje přehled o tom, která odvětví na nabídkové straně ekonomiky přispívala k ekonomickému růstu.

Největší výkyvy vykazuje průmysl, který tak ovlivňuje celkový vývoj HDP. Vliv zemědělství je zanedbatelný v důsledku jeho nízkého podílu na tvorbě HDP. Vysoký příspěvek zemědělství k tvorbě HDP byl v letech 1991 a 1993, kdy vzrostla hrubá přidaná hodnota, avšak hrubá zemědělská výroba klesla. Lze to zřejmě vysvětlit poklesem mezispotřeby v důsledku poklesu počtu stavů zvířat. Příspěvek stavebnictví k tvorbě

HDP je záporný po celé období. Příspěvek sektoru služeb lze charakterizovat jako nejednoznačný.

Vzhledem k tomu, že českou ekonomiku je možné charakterizovat jako ekonomiku malou a velmi otevřenou, je nutné si uvědomit, že je to ekonomika citlivá na vnější ekonomické vztahy a na ekonomický vývoj ve světě a v EU zvláště. Vývoj v EU je pro nás v mnohém směrodatný vzhledem k silné ekonomické vazbě na EU. Konkrétní fáze hospodářského cyklu EU do velké míry usnadňuje či zhoršuje průběh našeho vlastního hospodářského cyklu a bude tlačit na jeho synchronizaci s cyklem EU o to více, čím větší bude naše zapojení do ekonomiky EU.

DYNAMIKA VNĚJŠÍCH VZTAHŮ ČR

V této souvislosti se nejprve zaměřím na charakteristiku zahraničně obchodních vztahů a vnější rovnováhy. Vývoj dynamiky zahraničního obchodu odráží tab. IV.

Do roku 1993 vývoj zahraničního obchodu odráží pokles HDP, ztrátu odbytišť a významné strukturální změny ve výrobě i obchodu, což se projevilo v deficittech běžného účtu, avšak tyto deficity nepřekročily úroveň 34 mld. Kč a nebyly tudíž makroekonomickou zátěží a ani problémem transformace. V následujících letech 1994–1995 dochází k nárůstu deficitů obchodní bilance především v důsledku převisu domácí poptávky nad domácí nabídkou, který je uspokojován dovozy. Tento deficit byl financován přílivem zahraničního kapitálu. Přes rychle rostoucí dovozy lze říci, že nebyly vyvolány růstem spotřeby domácností, protože výroby osobní spotřeby se na dovozech podílely méně než pětinou, zatímco podíl strojírenských výrobků činil ko-

IV. Vývoj zahraničního obchodu ČR (mld, Kč, běžné ceny) – Evolution of Czech Republic foreign trade (current prices, bill. CK)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1–8/1999
Export	414,8	458,4	569,5	588,8	722,5	850,5	588,3
Import	430,1	498,2	667,1	748,3	866,5	933,8	623,1
Saldo ¹	-15,3	-39,8	-97,6	-159,5	-144,0	-83,3	-34,8

Pramen – source: ČSÚ

¹ balance

lem 37 %, podíl surovin, paliv, materiálů a polotovarů kolem 44 %. Problém nebyl tedy ve struktuře dovozu, ale ve schopnosti mikro sféry přeměnit tyto dovozy v exporty. Zahraniční investice směřovaly především do infrastruktury, kde jsou sice podmínkou dlouhodobého ekonomického růstu, ale jeho krátkodobé efekty jsou nulové a dlouhodobě těžko vyčíslitelné (např. ekologické investice na odsíření). Silné napojení české ekonomiky na EU, snižování temp růstu v počátku 90. let a pokles v roce 1993 způsobily vyčerpání tzv. kurzového polštáře a slabou dynamiku vývozu v první polovině 90. let. Rozšíření fluktučního pásma vedlo v letech 1996–1997 k poklesu přílivu krátkodobého a portfoliového kapitálu a tím k propadu deficitu běžného účtu. Deficit běžného účtu byl ovlivňován stále trvajícím převysed domácí poptávky nad domácí nabídkou, ekonomickým růstem, který přepnul exporty na domácí trhy, apreciaci koruny, která působila protieportně a jen nízkou konjunkturou v zemích EU. Od roku 1997 pak dochází k postupné konsolidaci běžného účtu ať již v důsledku restrikcí monetární, či fiskální politiky, ale i vlivem rychlejšího růstu v zemích EU, i zvýšením exportní výkonnosti restrukturalizované části ekonomiky (hlavně vlivem kooperace v průmyslu) díky aktivní práci Exportní banky a Exportní a garanční pojišťovny. Omezujícím opatřením bylo zavedení sankce na české potravinářské výrobky aj.

V období transformace české ekonomiky se výrazně změnila teritoriální struktura zahraničního obchodu (tab. V). V důsledku politických změn, ztráty tradičních odbytišť v bývalém SSSR a rozpadu RVHP výrazně klesl obchod s těmito teritorii a byl nahrazen obchodem s vyspělými tržními ekonomikami. Zatímco v roce 1989 se státy EU-15 podílely na vývozu ČR 29,9 % a na dovozu 27,8 %, dosáhl podíl zemí EU-15 v roce 1998 na vývozu 64 % a v dovozu 63 %. Největším obchodním partnerem České republiky je SRN, kam v roce 1998 směřovalo 38,5 % českého celkového exportu, a naopak ze SRN bylo dovezeno 34,4 % celkového českého importu. Druhým největším obchodním partnerem ČR je Slovenská republika, která se na celkovém exportu podílela 10,6 % a na importu 7,2 %. Obchodní styky se zeměmi CEFTA dosahují na celkovém vývozu okolo 20 % a na celkovém dovozu 15 %. Trvale charakteristickým znakem pro obchod se zeměmi CEFTA je rostoucí aktivum obchodní bilance, kdy v roce 1998 dosáhlo výše 38,2 mld. Kč. Příznivé zlepšování obchodní bilance se zeměmi CEFTA v dřívějších letech (1995–1997) bylo dáno zejména rostoucí vývozní převahou ve vztahu ke Slovensku. Obchodní vztahy s rozvojovými státy zaujímají ohraničenou roli v teritoriální struktuře zahraničního obchodu (podíl těchto zemí na celkovém exportu i importu je do výše 5 %).

V. Teritoriální struktura zahraničního obchodu – The territorial structure of foreign trade

Skupiny zemí ¹	Podíl na vývozu v % ²			Podíl na dovozu v % ³			Obchodní bilance v mld. Kč ⁴	
	1989	1997	1998	1989	1997	1998	1997	1998
Země s tranzitivní a stát. ekonomikou ⁵	56,4	29,9	26,7	60,0	24,9	23,1	1,3	11,5
– CEFTA	–	22,1	19,9	–	14,9	14,1	30,8	38,2
Vyspělé třetí ekonomiky ⁶	29,8	65,2	69,1	27,8	70,2	72,0	–133,3	–81,4
– EU	14,3	59,9	64,2	14,9	61,5	63,3	–96,8	–42,8
– ESVO	–	1,7	1,8	2,2	2,3	–6,6	–6,4	–
– ostatní vyspělé tržní ekonomiky ⁷	3,6	3,1	–	6,5	6,4	–30,0	–32,2	–
Rozvojové země ⁸	13,8	4,9	4,2	12,2	4,9	4,9	–7,3	–9,6
Celkem ⁹	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	–139,3	–79,5

Pramen – source: ČSU

¹ groups of countries, share of export in %, share of import in %, trade balance in bill. CK, ⁵ transitive and directive economies countries, ⁶ developed 3rd economies, ⁷ other developed market economies ⁸ developing countries, ⁹ total

VI. Poměr salda běžného účtu k HDP – The relation of the current account balance to GDP

Země ¹	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
ČR ²	2,1	1,9	–0,2	–2,7	–7,6	–6,1	–1,9
Maďarsko ³	0,8	–9,0	–9,8	–5,5	–3,8	–2,1	–4,8
Polsko ⁴	–0,3	–2,6	1,1	0,7	–2,4	–3,0	–4,3
Slovensko ⁵	2,0	–5,0	5,2	3,7	–10,0	–6,9	–10,1
Slovinsko ⁶			3,8	–0,2	0,3	0,2	0,1

Pramen – source: Economic Survey of Europe, LTN Geneva, No. 2, 1999

¹ countries, ² Czech Republic, ³ Hungary, ⁴ Poland, ⁵ Slovak Republic, ⁶ Slovenia

Na vývoj teritoriální struktury v posledních letech měly velký vliv asijská a ruská finanční krize. Snížení zahraniční poptávky vlivem těchto finančních a hospodářských krizí mělo za následek pokles dodávek do Ruska, Japonska, Tchajwanu, Malajsie, Jižní Korey a Indie.

Zároveň s teritoriální strukturou docházelo ke změně zboží skladby zahraničního obchodu. V prvních letech transformace sice poklesl podíl výrobků s vyšším stupněm zpracování, ale tento trend se od roku 1993 otočil. Od roku 1996 je nejvýznamnější skupinou vývozu vývoz strojů a dopravních prostředků a skupina strojírenských výrobků je v závěru 90. let vysoce dynamickou z hlediska meziročního růstu. Dobré je, že i vývoz tzv. HTP se v roce 1999 mírně zvýšil a činí přes 7 %. Důvod těchto položek je kolem 12 %. Nepříznivé je, že trvale deficitních položek je dosahováno u třídy SITC 0 – potraviny, kde se již dá říci, že se zde začíná negativně projevovat proces globalizace obchodních sítí (ovládají kolem 1/4 maloobchodního trhu ČR).

Protože zahraniční investoři považují za významný ukazatel stability ekonomiky vztah poměru deficitu běžného účtu k hrubému domácímu produktu, podívejme se na vývoj tohoto ukazatele souhrnně za období 1992–1998 a hlediska srovnání s některými ostatními transformujícími se ekonomikami (tab. VI).

Přílív přímých zahraničních investic za rok 1998 činil 81,9 mld. Kč (2,5 mld. USD). Celkový stav přímých zahraničních investic v základním jmění bez reinvestovaného zisku v ČR tak k 31. 12. 1998 dosáhl 357,5 mld. Kč, tj. 12,0 mld. USD. Roční přiliv přímých investic se v průběhu celého období transformace vyznačují značnou nerovnoměrností, která byla ovlivněna různými faktory, z nichž nejvýznamnější bylo tempo procesu privatizace a s ním spojená realizace některých objemově významných investic. Nejvíce přímých zahraničních investic v období 1990–1998 připlynulo ze SRN (27 %), Nizozemí (14 %) a USA (13 %). V členění

podle odvětvové struktury bylo nejvíce investováno do odvětví dopravy a spojů (18 %), spotřebního průmyslu a tabáku (14 %) a dopravního zařízení (13 %).

Jedním z faktorů, který přispěl k oživení zájmu zahraničních investorů o investice do výrobní (podnikatelské) sféry, patří uplatňování systému investičních pobídek, který zahrnuje daňové úlevy, zrychlení odpisů, nulové clo na dovoz technicky vyspělých strojů a zařízení a dále grant na zaškolení nebo rekvalifikaci pracovníků, na vytvoření nových pracovních míst, výstavbu inženýrských sítí ve vybraných oblastech a snížení limitu celkové hodnoty investice pro poskytnutí pobídky z 25 mil. USD na 10 mil. USD. Rozšířené pobídky dále zahrnují prodej vhodných pozemků pro realizaci vybrané investice přímo z Pozemkového fondu a Fondu národního majetku, zvýšení maximální částky poskytnuté na zřízení nového pracovního místa z 80 tis. Kč na 100 tis. Kč na osobu a zavedení všeobecného kritéria minimálního 40% podílu investice do strojního zařízení k celkovému podílu investice.

Položka portfoliových investic v průběhu let 1993–1998 zaznamenala značné výkyvy a obdobně jako krátkodobý kapitál je velmi nestabilní. Rozhodujícím faktorem přílivu portfoliových investic byly nákupy majetkových cenných papírů a účastí zahraničními investory.

Významným zdrojem přebytku finančního účtu od roku 1993 byl přílív dlouhodobého kapitálu, který nabýval především formu bankovního kapitálu proudícího do ČR zejména přes pobočky a dceřiné společnosti zahraničních bank. V roce 1995 bankovní kapitál dosáhl maximální výše 81 mld. Kč. V roce 1996 čistý přílív dlouhodobého zahraničního kapitálu již byl nižší a dosáhl výše 84,4 mld. Kč a v roce 1997 již jen 12,9 mld. Kč. V roce 1998 dokonce došlo k odlivu dlouhodobého kapitálu ve výši 29,3 mld. Kč. Hlavní příčinou poklesu přílivu a v roce 1998 dokonce odlivu dlouhodobého kapitálu byl odliv dlouhodobých zdrojů obchodních

VII. Finanční účet a celková platební bilance České republiky (mil. Kč) – The financial account and the total balance of payments of CR (mill. CK)

Ukazatel ¹	1993	1994	1995	1996	1997	1998
BĚŽNÝ ÚČET ²	13 286,7	-22 643,2	-36 331,3	-116 510,6	-101 856,2	-33 756,0
KAPITÁLOVÝ ÚČET ³	-16 175,0	0,0	179,1	15,6	315,9	66,8
FINANČNÍ ÚČET ⁴	88 184,7	97 019,7	218 288,5	113 582,5	34 319,1	84 888,2
Přímé investice ⁵	16 421,8	21 551,1	67 021,2	34 624,8	40 451,4	80 172,5
Portfoliové investice ⁶	46 658,5	24 595,9	36 144,4	19 692,5	34 438,9	32 681,4
Krátkodobý kapitál ⁷	1 631,7	18 961,2	25 772,7	-25 158,1	-53 501,2	1 285,8
Dlouhodobý kapitál ⁸	23 472,7	31 911,5	89 350,2	84 423,3	12 930,0	-29 251,5
CHYBY, OPOMENUTÍ a KURZOVNÍ ROZDÍLY ⁹	3 019,8	-6 121,9	15 779,4	-19 562,6	11 181,2	11 416,0
ZMĚNA REZERV ¹⁰	-88 316,2	-68 254,6	-197 915,7	22 475,1	56 040,0	-62 615,0
SOUHRNNÁ BILANCE ¹¹	88 316,2	68 254,6	197 915,7	-22 475,1	-56 040,0	62 615,0

Pramen – source: ČNB

¹ indicator, ² current account, ³ capital account, ⁴ financial account, ⁵ FDI, ⁶ portfolio investment, ⁷ short-run capital, ⁸ long-run capital, ⁹ differences, ¹⁰ change in reserve, ¹¹ total balance

Hrubý dluh: ¹	1990	1993	1994	1995	1996	1997	1998
k HDP (%) ²	14	22	30	34	38	42	44
na obyvatele (USD) ³	425,9	929,7	1 181,9	1 664,0	1 980,0	2 068,0	2 329,3

Pramen – source: Economics Survey of Europe, Un, Geneva, 1999, No. 1

¹ gross debt, ² to GDP (%), ³ per capita (USD)

bank a na straně pasiv menší čerpání zahraničních finančních úvěrů, což souvisí se skutečností, že velké domácí banky chtěly získat prostředky v zahraničí emisí dluhopisů.

Faktická vnější (ne)rovnováha země je vyjádřena bilancí běžného účtu platební bilance, protože případný schodek tohoto účtu musí být financován přílivem kapitálu ze zahraničí, což se odrazilo v růstu zahraniční zadluženosti. Schodky či přebytky běžného účtu platební bilance se tak projeví v rostoucí či klesající vnější zadluženosti země a ve změně devizových rezerv (tab. VII).

Devizové rezervy hrají v transformaci ekonomiky důležitou úlohu, protože slouží na finální krytí dovozu. Pro mezinárodní srovnání problému rostoucího dovozu a jeho finančního krytí je konstruován ukazatel likvidity země, který vyjadřuje schopnost země zajistit bezporuchové splacení dovozu. Ta je dána především exportní výkonností země, ale i dostatečnými devizovými rezervami. Tento ukazatel bývá počítán jako podíl celkových zahraničních aktiv (většinou se berou v úvahu pouze devizové rezervy centrální banky) k ročnímu dovozu zboží a služeb. Tento poměr ukazuje, jaká část jednorázového dovozu je kryta devizovými rezervami. Je-li koeficient roven 0,5 (tj. 50 %), znamená to, že devizové rezervy odpovídají půlročnímu dovozu. Přitom půlroční krytí dovozu devizovými rezervami se považuje za dostatečné. V České republice se výše devizových rezerv pohybuje na úrovni čtyřměsíčního dovozu.

Hrubý vnější dluh země je vytvářen závazky domácích subjektů vůči zahraničí, tj. akumulovanými deficity běžného účtu. Čistá zahraniční zadluženost je dána rozdílem zahraničních pasiv (hrubé zahraniční zadluženosti) a zahraničních aktiv (pohledávek vůči cizině) včetně devizových rezerv.

Výše hrubé vnější zadluženosti České republiky od jejího vzniku v roce 1993 každoročně rostla a k 31. 12. 1998 dosáhla výše 24,3 mld. USD. Navíc podíl krátkodobé zadluženosti byl ke konci roku ve výši 35 %, což je opět nejvyšší číslo za dobu existence ČR. Čistá zadluženost země se udržela pod 12 mld. USD.

Skutečné zatížení ekonomiky budoucím splácením dluhu vyjadřuje poměr výše hrubého dluhu k hodnotě HDP. Je-li tento ukazatel vyšší než 40 %, pokládá se toto zadlužení za vysoké, protože znamená značnou dluhovou službu, která odčerpává poměrně velkou část příjmů z vývozu dané země. Tím se snižují možnosti dovozu, což podlamuje nejen růst výroby, ale i zvýšení konkurenční schopnosti, která závisí na možnostech

dovozu moderní techniky a materiálu. Podíl hrubé zadluženosti na HDP v České republice v roce 1998 činí přes 40 %. Výše zadluženosti se tak stále pohybuje na citlivé hranici z hlediska uznávané hranice únosnosti.

Další ukazatel, který umožňuje posoudit vážnost zahraničního zadlužení země, je vyjádření absolutní výše hrubého dluhu na jednoho obyvatele. V České republice výše tohoto ukazatele stále roste a v roce 1998 hrubý vnější dluh na jednoho obyvatele již dosáhl výše 2 329 USD (tab. VIII).

CHARAKTERISTIKA VÝVOJE V ZÁVĚRU 90. LET

Vývoj ve světové ekonomice se odrazil i do vývoje ekonomiky ČR. Rok 1998 byl ve světovém hospodářství charakterizován postupným poklesem tempa ekonomického růstu, výrazným poklesem cen surovin a energetických zdrojů na světových trzích a poklesem inflace v hlavních světových regionech. Tento vývoj vytvářel příznivé vnější podmínky pro utlumení jak poptávkových, tak i nákladových cenových tlaků a zlepšení vnější rovnováhy české ekonomiky.

Snížení vnější nerovnováhy v roce 1998 je logickým důsledkem výrazné recese ekonomiky v tomto období, když HDP poklesl o 2,7 % a domácí poptávka dokonce o více než 3 %. Přes uvedený ekonomický pokles je stále dosahováno poměrně vysokých deficitů obchodní bilance v řádu okolo 80 mld. Kč (5 % HDP).

Oživení ekonomického růstu nelze postavit na neúnosném deficitním financování, které by v ekonomice znovu vytvořilo novou nerovnovážnou tendenci. V české ekonomice oživení poptávky prostřednictvím deficitního financování znamená vážný problém i z toho důvodu, že slabinou české ekonomiky je i struktura nabídky a nejen pouze slabá poptávka. Oživení domácí poptávky by znamenalo opětovný proimportní impuls s rizikem nového prohloubení vnější nerovnováhy.

Na vývoj vnější ekonomické rovnováhy ČR stále mají vliv i světové krize z let 1997–1998 (asijská, ruská a brazilská), které přiměly zahraniční investory přehodnocovat své investice v tzv. emerging markets (nově rozvíjejících se trzích). Tyto finanční krize vedly k tomu, že zahraniční investoři budou při poskytování nových úvěrů nejen mnohem obezřetnější, ale tyto úvěry budou i dražší.

V závěru 90. let dochází pomalu k mikroekonomické adaptaci ekonomiky, tj. konsolidaci a restrukturali-

zaci. Předchozí vývoj je možné považovat pouze za její přípravu. Transformace českou cestou, tj. šokem, se jeví jako málo úspěšná. Kursový polštář, stejně jako mzdový se rychle vyčerpaly, aniž by výrazně přispěly k ekonomickému růstu, nepočítáme-li oživení z let 1993–1996. Veškerý minulý růst, pokud byl dosažen, je provázen nerovnováhami, což zpochybňuje možnosti dlouhodobého růstu. Důsledná restrukturalizace naší ekonomiku teprve čeká. Její rozhodující část však může proběhnout a pravděpodobně proběhne v období poklesu či stagnace ekonomik EU, nikoli jejich růstu. To by mělo za následek zostření sociálních a politických problémů. Z druhé strany by takový vývoj mohl být vysoce „očistným“ a vytvořil by předpoklady vysokého ekonomického růstu v delším časovém horizontu po roce 2007. Restrukturalizace však v případě poklesu v zemích EU bude strádat nedostatkem vnějších kapitálových zdrojů na ni potřebných. Vlastní zdroje se s největší pravděpodobností nevytvoří v dostatečné výši, protože teprve růst ekonomiky nad 3% hranici vytváří takové zdroje a takový růst v tomto, ani v příštím roce neočekáváme.

MOŽNÝ KRÁTKODOBÝ VÝHLED VÝVOJE

Roky 1997–1999 jsme označili jako období tzv. mezikriže. Mezikriže je krize, která přerušuje vzestupnou fázi hospodářského cyklu, tj. oživení či rozmach. Po jejím ukončení by mělo opět dojít k růstu, tj. pokračování vzestupné fáze cyklu z let 1993–1996. Za hlavní příčiny mezikriže je možné označit komplex faktorů makro i mikroekonomické povahy (nízká rentabilita vlastního kapitálu asi 5 %, insolventnost podniků, vysoký úrok na poskytnutý úvěr asi 13 %) stejně krátko jako dlouhodobých, ať již vezmeme zvolenou metodu privatizace a nevytvoření vlastnických struktur, nevytvoření institucionálního rámce transformace, což jsou dlouhodobě působící faktory, balíčky opatření, které působí krátkodobě. Hluboká i délka recese svědčí o tom, že nabídková strana ekonomiky nereaguje dostatečně a ani nemůže reagovat, protože chybí skuteční vlastníci, křížové vlastnictví banky – podniky se dostalo do zvláštní pasti, chybí pravé tržní chování ve smyslu realokace zdrojů, restrukturalizace výroby, modernizace, investování inovací, růstu efektivnosti, které jedině mohou způsobit ekonomický růst. Nefunkční a neprůhledný je kapitálový trh. Vysoký úrokový diferenciál sice přilákal krátkodobý kapitál, který však po restriktivních opatřeních ČNB odešel. Zamrznutí úvěrů v důsledku více jak 30% podílu nedobytných úvěrů z počátku privatizace zhoršuje možnosti restrukturalizace a modernizace, tím se kromě jiného prodlužuje

technologický gap naší exportní produkce. Státní politika může jen podněcovat, hlavní zodpovědnost je v mikrosféře. Otázkou je, zda oživení skutečně nastane, jak bude dlouhé a zda bude dostatečné. Protože pokud bychom přijali koncepci střednědobého hospodářského cyklu, můžeme očekávat ekonomický růst jen v období let 2000–2002 a dále můžeme očekávat, že cyklická fáze recese postihne naši ekonomiku někdy v letech 2002–2006, takže teprve po roce 2006 dojde k fázi ekonomického růstu a pak se teprve můžeme těšit na významnější ekonomickou prosperitu. Ekonomický cyklus je součástí tržních ekonomik od roku 1825. Můžeme tedy očekávat, že období prosperity 90. let ve vyspělých ekonomikách potrvá? Mimořádný ekonomický růst v USA v 90. letech může pokračovat možná díky novým odvětvím (telekomunikačním), avšak i představitel FEDu činí opatrné kroky k restrikci, aby americká ekonomika v případě propadu přistála měkčeji i za cenu poklesu tempa růstu ekonomiky. Dokáže země EU udržet, i když nižší než v USA, přesto však růstovou trajektorii? Na kolik pozitivní vliv bude mít mimořádný ekonomický růst Číny na světovou ekonomiku?

LITERATURA

- Bálek A. (1998): Devadesátá léta – východisko příštího vývoje. Pohledy – revue pro politiku, ekonomii, sociologii a historii, č. 6.
- Hospodářská strategie vstupu do EU: konkurenceschopnost – růst – zaměstnanost – solidarita (1999). Internet, květen.
- Klaus V. (1999): Ekonomická teorie a realita transformačních procesů. Management Press, Praha, ISBN 80-85943-05-0.
- Predikce vývoje základních makroekonomických indikátorů České republiky do r. 2000 (1999). MF ČR.
- Hyršl M. a kol. (1999): Zpráva o vývoji a stavu české společnosti v oblasti práce a sociálních věcí. Praha.
- Holub A. (1998): Strukturální odvětvové změny v procesu transformace české ekonomiky. Polit. Ekon., č. 6.
- Janiček P. (1999): Sociální důsledky transformace. Acta Oeconomica, Pragensia, č. 5.
- Makroekonomická analýza české ekonomiky 1997 (1998). Polit. Ekon., č. 2.
- Zpráva o vývoji platební bilance České republiky za rok 1998, 1999. ČNB.
- Zpráva o stavu české společnosti (1999). Hospodářské noviny, 5. 3.

Došlo 6. 6. 2000

Kontaktní adresa:

Doc. Ing. Božena Kadeřábková, Katedra ekonomických teorií PEF, Česká zemědělská univerzita, Kamýcká 129, 165 21 Praha 6-Suchbát, Česká republika, e-mail: kaderabkova@pef.czu.cz

AGRÁRNÍ ZAHRAŇIČNÍ OBCHOD ČR A ANALÝZA SALDA

AGRAR FOREIGN TRADE OF CR AND ANALYSIS OF THE BALANCE

B. Boučková, Z. Kuna

Czech University of Agriculture, Prague, Czech Republic

ABSTRACT: The deepening negative balance of Czech agrar foreign trade calls for a more detailed analysis of its structure and development. The authors of the contribution follow the tendencies of the independent CR agrar foreign trade in the context with the total foreign exchange of CR. They point out the problems and possibilities of Czech agrar foreign trade and evaluate its territorial scope, commodity structure and especially the detailed structure of the negative balance.

Key words: agrar foreign trade of CR, balance, territorial structure, commodity structure, total foreign trade of CR

ABSTRAKT: Prohlubující se záporné saldo agrárního zahraničního obchodu České republiky vyvolává potřebu podrobnější analýzy jeho skladby a vývoje. Autoři ve svém příspěvku sledují tendence agrárního zahraničního obchodu samostatné ČR v kontextu s celkovou mezinárodní obchodní výměnou ČR. Zamýšlejí se nad problémy a možnostmi českého agrárního zahraničního obchodu a hodnotí teritoriální rozložení, komoditní skladbu a blíže si všímají struktury záporného salda.

Klíčová slova: agrární zahraniční obchod ČR, saldo, teritoriální struktura, komoditní skladba, celkový zahraniční obchod ČR

Mezinárodně obchodní směna je pro Českou republiku mimořádně významná. Souvisí to s omezeností surovinových zdrojů, relativně nevelkým domácím trhem, geografickou polohou v centru kontinentu i nutností transformace ekonomiky. Samostatný český stát přitom vznikl v období, kdy převládá úsilí po stále větší liberalizaci světového obchodu a jednání Uruguayského kola GATT se v tomto směru významně dotkla i agrárního sektoru. Tento proces se s vysokou pravděpodobností dále prohloubí při jednáních nástupnické organizace GATT, byť summit WTO v Seattlu v závěru loňského roku přinesl spíše rozpaky.

VÝVOJOVÉ TENDENCE CELKOVÉHO ZAHRAŇIČNÍHO OBCHODU

Souhrnné informace o vývoji zahraničního obchodu samostatné České republiky podávají tab. I a II.

V letech 1994–1996 se zvýrazňoval obchodní deficit a teprve roky 1997 a 1998 přinášejí vyšší dynamiku exportu před importem a zmínění pasivní obchodní bilance. Na pozadí pozitivnějších výsledků je však spíše utlumená poptávka (lidé šetří) než skutečná restrukturalizace.

Záporná zahraničněobchodní bilance v období transformace ekonomiky není neštěstím. Naopak. Je-li těžší dovoz směřován do výroby a investic, mělo by se to v budoucnu projevit rostoucí nabídkou pro domácí trh i pro vývoz.

Situace České republiky však v tomto směru není jednoznačná a v současné době vystupují do popředí spíše negativa. České hospodářství je v recesi a iluze o dostižení Západu se rozplývají. Hrubý domácí produkt v roce 1998 poklesl a stagnaci provázal i rok 1999. Nadhodnocená měna snižuje konkurenceschopnost našich výrobků, a to v situaci, kdy ochabla poptávka ne-

I. Celkový zahraniční obchod České republiky v letech 1993–1998 a v období leden až říjen 1999 (mld. Kč) – Global agrar foreign trade of CR in the years 1993–1998 and in the period January to October, 1999 (bill. CK)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999 (1–10)
Obrat ¹	759,9	841,1	1 245,2	1 350,3	1 584,3	1 780,6	1 547,0
Vývoz ²	385,0	410,3	574,7	595,0	722,5	850,5	754,3
Dovoz ³	374,9	430,9	670,4	755,3	851,8	930,0	792,7
Bilance ⁴	10,1	-20,6	-95,7	-160,3	-134,3	-79,5	-38,4

Pramen – source: ČSÚ, MZe ČR

¹turnover, ²export, ³import, ⁴balance

	1994/93	1995/94	1996/95	1997/96	1998/97
Obrat ¹	110,7	148,0	108,4	117,3	112,4
Vývoz ²	106,6	140,1	103,5	121,4	117,7
Dovoz ³	114,9	155,6	112,7	114,1	107,9
Bilance ⁴	304,0	464,6	167,5	83,8	59,2

Pramen – source: ČSÚ

Explanation see tab. I

jen v České republice, ale vlivem asijské a později i ruské a jihoamerické krize i v zahraničí. Problémy strukturálního rázu přetrvávají a „žalují“ na neschopnost vlád využít příznivé psychologické situace v bezprostředně „porevolučních“ letech, zejména však v období 1992–1994, kdy byla většina obyvatel České republiky ochotna v zájmu budoucí vlastní prosperity odložit svou spotřebu. Tato ochota se však – i vlivem skandálů v politické, respektive politickohospodářské sféře – z české společnosti vytrácí. Žalostný stav bankovního sektoru, téměř neschopného poskytovat nové úvěry, odhaluje chyby staré čtyři až pět let, kdy mělo dojít k privatizaci bank. Oživení české ekonomiky dnes vyžaduje razantní a jasné kroky (privatizace bank, dokončení restrukturalizace, legislativa), aktuální politická scéna však přináší spíše rétoriku a mocenský boj.

V poslední době se oslabil mezinárodní prestiž České republiky, snížil se její rating, lze pozorovat ochladnutí vztahů ze strany Evropské unie.

Předběžné výsledky zahraničního obchodu ČR za rok 1999 jsou však přece jen poněkud povzbudivější. Celkový deficit nepřekročil 70 mld. Kč, což je zhruba o 10 mld. méně než v roce předchozím. Oživení v EU se odrazilo ve větších vývozech do tohoto teritoria (do zemí s rozvinutou tržní ekonomikou vyvážíme celé tři čtvrtiny exportovaného zboží a služeb). Skutečně příznivou informací je pak fakt, že české podniky vyvážejí stále více zboží s vyšší přidanou hodnotou, které je výrobně složitější a přináší obvykle vyšší zisk. K této skutečnosti je však třeba dodat, že na vývozu se převážně podílejí ty firmy, kde působí zahraniční kapitál, a těch je zatím menšina. Potenciál českého hospodářství tak zdaleka není využit.

AGRÁRNÍ ZAHRAČNÍ OBCHOD

Zahraniční agrární obchod (AZO) České republiky přináší za léta 1993 až 1998 rozdílné výsledky. Zatímco v roce 1993 byl objem vývozu i dovozu téměř vyrovnaný, v dalších letech, při rychlejší nárůstu importu před exportem, se zvyrazňovalo záporné obchodní saldo. Jisté zlepšení v letech 1997 a 1998 nelze přeceňovat, neboť důležitým faktorem, který příznivě ovlivnil vývoj salda, bylo uvolnění kurzu koruny na devizovém trhu, což vedlo v zásadě k její devalvaci, ovšem jen dočasné. Podíl agrárního obchodu na pasivním zahraničněobchodním saldu České republiky se přitom v roce 1998 zvýšil už na 24,1 % a neúplné údaje za loňský rok jen potvrzují znepokojivé tendence. Podrobnější údaje přináší tab. III a IV.

Československo, jako tradičně průmyslově zemědělská země, nikdy nebylo, s výjimkou několika specialit, exportně orientovanou zemí v zemědělsko-potravinářských výrobcích, a ani současná Česká republika o nic podobného neusiluje. Přebytek zahraničněobchodní bilance ČSFR v roce 1992 a jen nepatrné záporné saldo České republiky o rok později měly jiné pozadí a představovaly vývoz překytlů subvencovaných státům. V dalším období se nabídka a poptávka více srovnaly a obchodní bilance z počátku 90. let se již pravděpodobně opakovat nebude. Přesto je vhodné podotknout, že české zemědělství, s využitím komparativních výhod (například větší průměrná výměra podniků oproti Evropské unii), by mělo být perspektivně schopno zajistit vyšší soběstačnost v produktech mírného pásma. Konkurenceschopnost domácích výrobců je podmíněna vysokou kvalitou produkce, dokončením transformace podniků (nutná majetková stabilita, zejména pokud jde

III. Vývoj českého agrárního ZO v letech 1993–1998 a v období leden až říjen 1999 (mil. Kč) – Development of agrar foreign trade CR in the period 1993–1998 and in the period January to October, 1999 (bill. CK)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999 (1–10)
Obrat ¹	57 800	69 518	80 030	89 328	99 407	103 287	73 801
Vývoz ²	28 500	30 106	33 715	33 506	39 479	42 065	27 007
Dovoz ³	29 300	39 412	46 315	55 822	59 928	61 222	46 794
Bilance ⁴	–800	–9 306	–12 600	–22 316	–20 449	–19 157	–19 787

Pramen – source: VÚZE, MZe ČR

Explanation see tab. I

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999 (1–10)
Podíl agrárního vývozu na celkovém vývozu ¹	7,40	7,34	5,87	5,63	5,46	4,95	3,58
Podíl agrárního dovozu na celkovém dovozu ²	7,82	9,15	6,91	7,39	6,95	6,58	5,90
Podíl bilance agrárního obchodu na bilanci celkové ³	–	45,17	13,16	13,92	14,68	24,09	51,53

Pramen – source: VÚZE, MZe ČR

¹share of agrar export in the global export, ²share of agrar import in the global import, ³share of the agrar foreign trade balance in the global trade balance

o vlastnictví půdy) a modernizací zpracovatelského průmyslu.

TERITORIÁLNÍ SKLADBA ČESKÉHO AGRÁRNÍHO ZAHRANIČNÍHO OBCHODU

Rozhodujícím teritoriím české zahraničněobchodní výměny je Evropská unie, což se týká i agrárního sektoru. V období 1993–1998 se podíl EU na našem agrárním obratu pohyboval v rozmezí 39–49 % při naší výrazně záporné bilanci. Dovozy depozita, uplatněná Českou republikou v roce 1997, měla jen čtyřměsíční platnost (nevztahovala se na nekompetitivní výrobky, plemenný materiál a obilí), a na agrární zahraniční obchod měla jen „kosmetický“ vliv. I tak se nevyhnula kritice ze strany EU i WTO. Podstatně větší rozruch však vyvolaly jablečné kvóty zavedené v roce 1998 a reakce EU byla tvrdá. Producenti a vývozci vepřového masa, šunky, drůbeže, jablečné a rybízové šťávy z České republiky byli výrazně postiženi zrušením preferenčních cel na vývoz do EU. Přestože po zrušení jablečných kvót bylo v červenci 1998 preferenční clo pro Českou republiku obnoveno, nelze přehlédnout, že naši exportéři v mnohých případech ztratili předchozí kontakty a do určité míry i věrohodnost. Nízká ochrana domácího trhu před dovozem konzumních jablek, za-

kotvená v Evropské dohodě, znevýhodňuje české producenty, zároveň je však třeba připomenout, že řešení sporných otázek vyžaduje jednání a nikoliv jednostranná opatření. To se týkalo i další „importní kauzy“ ve vztahu k EU, a sice dovozů dotovaného vepřového masa (s ohledem na to, že se jednalo jen o cca 3 % tuzemské spotřeby vepřového masa, mediálně zbytečně zveličené).

Významným teritoriím, kde má Česká republika aktivní bilanci, jsou země CEFTA s prioritními vazbami se Slovenskem. Užší spolupráci brání neochota většiny zemí regionu otevřít agrární trh a liberalizační úsilí České republiky zůstává zatím osamoceno.

CEFTA vznikla v únoru 1994 s cílem vytvoření oblasti volného obchodu nejpozději do roku 2001 s tím, že cla u průmyslových výrobků, zemědělských a potravinářských výrobků a netarifní překážky a přírůstky budou snižovány a odstraněny ve stanovených etapách. Nejkonfliktnější otázkou vzájemného obchodu je od začátku založení CEFTA sladění agrární politiky. Nedaří se pokračovat v liberalizaci vzájemné obchodní výměny u zemědělských produktů. Původní plán naprostého odbourání cel v obchodu se zemědělskopotravinářskými produkty k 1. lednu 1998 se ukázal být nedostižnou metou a v roce 1999 se problémy spíše vyhroutily. Počáteční slibné výsledky v nárůstu obchodní výměny mezi zeměmi CEFTA vystředalo nepříliš

V. Teritoriální skladba agrárního ZO ČR (1997, 1998, mil.Kč) – Territorial structure of agrar foreign trade CR (1997, 1998, mill. CK)

Region ¹	Rok ²	Vývoz ³	%	Dovoz ⁴	%	Obrat ⁵	%	Saldo ⁶
EU	1997	13 613	34,48	29 866	49,84	43 479	43,74	-16 253
	1998	13 061	31,05	30 439	49,72	46 500	42,12	-17 378
CEFTA	1997	13 032	33,01	10 257	17,12	23 289	23,43	2 775
	1998	15 703	37,33	11 864	19,38	27 567	26,69	3 839
SNS ⁷	1997	7 540	19,10	260	0,43	7 800	7,85	7 280
	1998	7 236	17,20	248	0,41	7 484	7,25	6 988
RZ ⁸	1997	1 952	4,94	13 650	22,78	15 602	15,70	-11 698
	1998	2 203	5,04	12 509	20,43	14 712	14,24	-10 306
Ostatní ⁹	1997	3 342	8,47	5 895	9,84	9 237	9,29	-2 553
	1998	3 862	9,18	6 162	10,07	10 024	9,70	-2 300
CELKEM ¹⁰	1997	39 479	100,00	59 928	100,00	99 407	100,00	-20 449
	1998	42 065	100,00	61 222	100,00	103 287	100,00	-19 157

Pramen – source: Celní statistika

¹region, ²year, ³export, ⁴import, ⁵turnover, ⁶balance, ⁷the Union of Independent States, ⁸developing countries, ⁹other, ¹⁰total

silné tempo a současné výsledky nejsou uspokojivé. Navzdory relativně volnému režimu pro průmyslové výrobky nepředstavuje CEFTA skutečnou zónu volného obchodu. Každá členská země má možnost chránit svůj trh v tzv. citlivých položkách, u nichž se členské země dosud nedohodly na výši cla.

Zahraničněobchodní výměnu mezi Českou republikou a Maďarskem narušil v roce 1998 problém dovozu levné maďarské pšenice. Zavedení restrikcí (dodatečné clo) českou stranou mohlo být vnímáno jako unáhlené gesto s vnitropolitickým podtextem, neboť dovážené množství (cca 17 tis. t) bylo zcela zanedbatelné a nemohlo ohrozit český trh.

Ani zahraničněobchodní výměna se Slovenskem není bez problémů a v krátkém období samostatnosti obou států se i zde vynořila řada problémů. Tak například „monitorování“ dovozu zemědělskopotravinářských výrobků z České republiky vyústilo v zavedení

kvót na dovoz českého piva i nealkoholických nápojů, dovozní přírážky a konečně i dovozních depozit (dočasně uplatňovaných i naší stranou), což vzájemnou obchodní bilanci bezpochyby negativně poznamenalo. Aktuálně lze doplnit slovenské kvóty na dovoz živých prasat a vepřového masa z ČR.

Ovšem i obchodní vztahy s Polskem mají své peripetie. 12. března 1999 zvedla ČR cla na dovážený cukr o 80 % (na 141 %), přestože Polsko vývoz této komodity nedotuje. Výkupní cena cukru je u našich severních sousedů jen nepatrně nižší než u nás. Problémem jsou však podvodné dovozy s falešně deklarovanými cenami (v květnu např. 2,40 Kč/kg), což je ovšem spíše téma pro Celní správu než ministerstvo zemědělství. Když však Polsko přišlo 31. 3. 1999 s uvalením výrazně vyšších cel na dovoz pšenice, vepřového a drůbežního masa, vyvolalo otázku samotného smyslu Sředeoevropské dohody o volném obchodu. Zrušena byla

VI. Komoditní skladba agrárního ZO ČR v letech 1997 a 1998 (mil. Kč, kapitoly 1–24 celního sazebníku) – Commodity structure of agrar foreign trade CR in the years 1997 and 1998 (mill. CK, chapters 1–24 of the Customs Tariffs)

CN ¹	Komodity ²	Vývoz ³		Dovoz ⁴		Saldo ⁵	
		1997	1998	1997	1998	1997	1998
1	Živá zvířata ⁶	1 804	2 027	321	517	1 483	1 510
2	Maso a droby ⁷	1 228	1 686	1 125	1 936	103	-250
3	Ryby, koryši, měkkýši a ost. vodní bezobr. ⁸	935	1 009	1 441	1 449	-506	-440
4	Mléko a mléč. výrobky, placi vejce, med ⁹	5 493	5 972	1 520	1 636	3 973	4 336
5	Ostatní živočišné produkty ¹⁰	129	171	750	917	-621	-746
6	Živé rostliny a květinářské výrobky ¹¹	127	137	1 157	1 209	-1 030	-1 072
7	Zelenina, požívatelné rostliny, kořeny, hlízy ¹²	666	449	3 889	4 479	-3 223	-4 030
8	Ovoce, ořechy ¹³	866	799	7 264	6 709	-6 398	-6 000
9	Káva, čaj, maté, koření ¹⁴	671	906	3 216	2 955	-2 545	-2 049
10	Obilí ¹⁵	276	1 010	3 132	1 613	-2 856	-603
11	Mlýnské výrobky, slad, škroby apod. ¹⁶	1 762	1 838	377	454	1 385	1 384
12	Olejnatá semena a plody ¹⁷	2 833	2 895	1 735	1 783	1 098	1 112
13	Rostlinné výtahy a šťávy ¹⁸	115	125	359	336	-244	-211
14	Rostlinné pletací materiály ¹⁹	4	5	81	94	-77	-89
15	Živočišné a rostlinné tuky a oleje ²⁰	1 674	1 904	2 130	2 863	-456	-959
16	Přípravky z masa, ryb, koryšů ap. ²¹	777	1 141	1 614	1 640	-837	-499
17	Cukr a cukrovinky ²²	2 201	1 741	1 337	1 670	864	71
18	Kakao a kakaové přípravky ²³	1 415	1 367	2 713	2 638	-1 298	-1 271
19	Přípravky z obilí ²⁴	2 253	2 231	2 500	2 795	-247	-564
20	Přípravky ze zeleniny, ovoce, ořechů aj. ²⁵	1 821	1 345	3 294	3 405	-1 473	-2 060
21	Různé potravinářské přípravky ²⁶	1 492	2 273	4 971	6 132	-3 479	-3 859
22	Nápoje, lihové tekutiny a ocet ²⁷	4 428	4 316	3 194	2 451	1 234	1 865
23	Zbytky a odpady v potravinářském průmyslu, krmivo ²⁸	1 386	1 378	5 881	5 902	-4 495	-4 524
24	Tabák a tabákové výrobky ²⁹	5 123	5 340	5 927	5 549	-804	-209
	CELKEM ³⁰	39 479	42 065	61 222	61 222	-20 449	-19 157

Pramen – source: VÚZE

¹ chapter of Customs Tariffs, ² commodity, ³ export, ⁴ import, ⁵ balance, ⁶ live animals, ⁷ meat and offal, ⁸ fish, crabs and molluscs, ⁹ milk and dairy products, eggs, honey, ¹⁰ other animal products, ¹¹ live plants and flower products, ¹² vegetables, edible plants, roots, ¹³ fruit, nuts, ¹⁴ coffee, tea, mathe, spices, ¹⁵ cereals, ¹⁶ mill products, malt, starches etc., ¹⁷ oil seeds and fruit, ¹⁸ plant extracts and juices, ¹⁹ plant weaving materials, ²⁰ animal and plant fats and oils, ²¹ preparations from meat, fish, crabs etc., ²² sugar and sweets, ²³ cocoa and cocoa preparations, ²⁴ cereal preparations, ²⁵ preparations from vegetables, fruit, nuts etc., ²⁶ different food preparations, ²⁷ drinks, spirits and vinegar, ²⁸ remains and falls of food industry, fodder products, ²⁹ tobacco and tobacco products, ³⁰ total

preferenční cla na tyto produkty pro země CEFTA a zvýšila se i cla pro země EU.

Teritoriemi s převahou českého agrárního exportu zůstává i oblast bývalého Sovětského svazu. Ve světle hospodářských potíží Ruska i jiných zemí, nesolventnosti i nespolehlivosti obchodních partnerů, je to však rizikový region s nejasnou perspektivou.

Naopak deficit zaznamenává ČR v agrárních zahraničněobchodních vztazích s rozvojovými zeměmi, což je pochopitelné s ohledem na dovoz nekompetitivních výrobků. Nutno však dodat, že řada produktů subtropického a tropického pásma se do ČR dostává reexportem z vyspělých zemí (zejména EU).

KOMODITNÍ SKLADBA ČESKÉHO AGRÁRNÍHO OBCHODU

Komoditní skladba současného českého agrárního vývozu je dosud determinována vývojem předchozích let. V minulosti – za doby Československa – neměl tento export prakticky žádnou ucelenou koncepci, nevyvíjel se na základě hodnocení efektivnosti, ale spíše se měnil podle struktury momentálních přebytků, potřeby získávání devíz a politických rozhodnutí. Z toho je patrné, že otázky dosažení komparativních výhod zdaleka nestály v popředí.

Oblast Čech a Moravy byla již v dobách Rakousko-Uherska vývozcem některých typických zemědělskopotravinářských produktů, jako je pivo, slad, chmel, sladovnický ječmen, cukr a některé další. Již dlouhou dobu však podíl těchto tradičních nosných komodit rostlinného původu na celkovém objemu agrárního vývozu klesal a paralelně rostl export mléka a mléčných produktů, masa a masných výrobků a živých zvířat, přičemž dominovaly především produkty chovu skotu. Dynamický růst vývozu živočišných produktů byl ovšem z řady důvodů nepřilíhající žádoucí a ekonomicky ztrátový.

V posledních letech došlo k pozitivnímu posunu k ekonomicky výhodnější struktuře agrárního vývozu České republiky, i když s určitými výkyvy v jednotlivých letech. Na jedné straně se zvyšoval vývoz exportně perspektivních výrobků (slad, chmel, pivo, řepkové semeno, řepkový olej, ovocné šťávy, pekařské zboží), na straně druhé je tendence k poklesu zastoupení dotovaných živočišných produktů.

Pokud jde o výsledky roku 1998, nejdůležitější položkou českého agrárního exportu zůstalo mléko

a mléčné výrobky (podíl na exportu 14,20 %, saldo 4 336 mil. Kč). Tento vývoz je ovšem vysoce ztrátový a musí být dotován.

Nejdůležitějšími importními komoditami zůstávají ovoce a zelenina, jež se na záporném saldu českého agrárního zahraničního obchodu podílejí více než polovinou. K výraznému zmírnění pasivní bilance došlo v roce 1998 u obilí, a to z –2 856 mil. Kč na –603 mil. Kč (tab. VI).

STRUKTURA ZÁPORNÉHO SALDA AGRÁRNÍHO ZAHRANIČNÍHO OBCHODU

Typickým rysem vývoje agrárního zahraničního obchodu v dlouhodobém vývoji je jeho záporná bilance, která obecně vyplývá z ekonomického charakteru země, v období posledních pěti let se však výrazně prohloubila.

Záporné saldo agrárního zahraničního obchodu lze hodnotit především z následujících hledisek:

- celkový objem a jeho vývoj v čase,
- teritoriální struktura,
- komoditní struktura včetně podílu dovozu kompetitivních komodit,
- podíl na celkovém saldu zahraničního obchodu,
- podíl na HDP.

Z hlediska celkového objemu je zřejmé, že nejvyšších hodnot dosahovalo záporné saldo agrárního zahraničního obchodu v roce 1996, vývoj dalších dvou let však stále ještě nelze považovat za příznivý, i když tendence mírného poklesu je zde zřejmá (tab. VII).

V teritoriální struktuře je toto saldo jednoznačně nejvýrazněji ovlivňováno obchodem ČR s EU, kde dlouhodobě převažuje dovoz nad vývozem a jehož bilance je tedy trvale záporná. V průměru let 1994–1998 představuje obchodní bilance vůči EU 83,7 % celkového záporného salda zemědělskopotravinářského zahraničního obchodu, v některých letech (1995, 1998) pak tvoří více než 90 % jeho objemu.

Pasivní obchodní bilanci ČR s EU ovlivňují zejména tyto faktory na straně EU:

- vyšší ekonomická síla,
- vyšší úroveň ochrany trhu a podpory exportu,
- utlumení poptávky.

Ze strany ČR je to pak menší konkurenceschopnost našich produktů.

Zhruba dvoutřetinový průměrný podíl zaznamenává záporná bilance obchodu s rozvojovými zeměmi, za-

VII. Vývoj záporného salda AZO v období 1994–1998 – Development of agrar foreign trade passive balance in the period 1994–1998

	1994	1995	1996	1997	1998	Ø1994–98
Saldo AZO (mil. Kč) ¹	-11 473	-12 040	-22 116	-20 449	-19 157	-17 047
Index	100	104,94	192,77	178,24	166,97	–

Pramen – source: ČSÚ

¹ agrar foreign trade balance (mill. CK)

tímco vůči seskupení zemí CEFTA a SNS převažuje export nad importem (tab. VIII).

Z hlediska komoditní struktury lze jednotlivé komoditní agregace rozdělit na ty, jejichž saldo je v dlouhodobém průměru záporné, tedy u nichž bilančně převažuje import, a na komoditní skupiny se saldem kladným, tedy komodity exportní. Jejich struktura je již v podstatě stabilizovaná, i když hodnotové objemy v jednotlivých letech kolísají.

Je tedy zřejmé, že v průměru let 1994–98, ostatně stejně jako v dílčích letech, je celkové záporné saldo agrárního zahraničního obchodu tvořeno především dovozy ovoce, zeleniny a přípravků z nich, které v souhrnu představují jeho dvě třetiny. Dalšími agregacemi, které se na tvorbě záporné bilance významněji podílejí, jsou Krmiva, Různé potravinové přípravky, Káva, čaj a koření a Kakao a kakaové přípravky, význam ostatních převážně importních komoditních skupin je pak již

VIII. Teritoriální struktura záporného salda AZO (v mil. Kč a v %) – Territorial structure of agrar foreign trade passive balance (mill. CK and %)

Období ¹		Celkem ²	EU	CEFTA	SNS ³	RZ ⁴
1994	mil. Kč ⁵	-11 473	-7 957	867	3 425	-6 986
	%	100,0	-69,35	7,56	29,85	-60,89
1995	mil. Kč	-12 040	-11 727	3 185	4 166	-7 638
	%	100,0	-97,40	26,45	34,60	-63,44
1996	mil. Kč	-22 116	-18 040	3 289	4 808	-10 210
	%	100,0	-81,59	14,87	21,74	-46,17
1997	mil. Kč	-20 440	-16 253	2 788	7 279	-11 639
	%	100,0	-79,48	13,63	35,60	-56,92
1998	mil. Kč	-19 157	-17 378	3 878	6 988	-10 214
	%	100,0	-90,71	20,24	36,48	-53,32
Ø1994–1998	mil. Kč.	-17 047	-14 268	2 801	5 333	-11 337
	%	100,0	-83,70	16,43	31,28	-66,51

Pramen – source: VÚZE, vlastní výpočty – own calculation

¹period, ²total, ³the Union of Independent States, ⁴developing countries, ⁵mill. CK

IX. Komoditní agregace se záporným saldem zahraničního obchodu – Commodity aggregates with passive foreign trade balance

CN ¹	Komoditní agregace	Commodity aggregate	Ø saldo v období 1994–1998 (mil.Kč)2	Ø podíl na celkovém saldu (%)3
02	Maso a droby	meat and offal	-1 014,6	-6,18
03	Ryby, korýši, měkkýši	fish, crabs and molluscs	-482,4	-2,98
05	Ostatní živočišné produkty	other animal products	-516,4	-3,02
06	Živé rostliny a květiny	live plants and flower products	-884,6	-5,27
07	Zelenina	vegetables	-2 411,2	-15,58
08	Ovoce, ořechy	fruit, nuts	-3 865,6	-35,87
09	Káva, čaj, koření	coffee, tea, spices	-2 333,4	-13,69
10	Obiloviny	cereals	-743,4	-2,50
13	Rostlinné výrobky a šťávy	plant extracts and juices	-250,2	-1,55
14	Rostlinné pletací materiály	plant weaving materials	-58,8	-0,34
15	Živočišné a rostlinné tuky a oleje	animal and plant fats and oils	-1 234,2	-6,71
16	Přípravky z masa, ryb, korýšů	preparations from meat, fish, crabs etc.	-670,2	-4,14
18	Kakao a kakaové přípravky	cocoa and cocoa preparations	-989,6	-5,82
19	Přípravky z obilí	cereal preparations	-411,4	-2,75
20	Přípravky ze zeleniny a ovoce	preparations from vegetables and fruit	1 734,6	-10,74
21	Různé potravinářské přípravky	different food preparations	-3 143,0	-18,99
23	Zbytky a odpady PP, krmiva	remains and falls of food industry, fodder products	-3 927,6	-22,10
24	Tabák, tabákové výrobky	tobacco and tobacco products	-1 257,6	-8,83

Pramen – source: VÚZE, vlastní výpočty – own calculation

¹chapter of the Customs Tariffs, ²average balance in the period 1994–1998 (mill. CK), ³average share in the total balance (%)

X. Komoditní agregace s kladným saldem zahraničního obchodu – Commodity aggregates with positive foreign trade balance

CN ¹	Komoditní agregace	Commodity aggregate	Ø saldo v období 1994–1998 (mil.Kč) ²	Ø podíl na celkovém saldu (%) ³
01	Živá zvířata	live animals	1 014,6	6,18
04	Mléko, mléčné výrobky, vejce, med	milk and dairy products, eggs, honey	4 256,4	27,24
11	Mlýnské výrobky, slad, škroby	mill products, malt, starches	1 353,0	8,62
12	Olejnata semena a plody	oil seeds and fruit	1 436,6	9,62
17	Cukr a cukrovinky	sugar and sweets	233,0	1,79
22	Nápoje, lihoviny, ocet	drinks, spirits and vinegar	1 531,4	9,78

Pramen – source: VÚZE, vlastní výpočty – own calculation

Explanations see Table IX

XI. Podíl salda agrárního ZO na celkovém saldu ZO ČR (%) – Share of the agrar foreign trade balance in the global foreign trade balance of CR (in %)

Období ¹	1994	1995	1996	1997	1998	Ø 1994–1998
Podíl salda agrárního obchodu na celkovém saldu ZO ²	45,17	13,16	13,92	14,68	24,09	22,20

Pramen – source: VÚZE

¹period, ²share of the agrar foreign trade balance in the global foreign trade balance

XII. Podíl záporného salda AZO na vytvořeném HDP – Share of the agrar foreign trade balance in GDP

Položka ¹		1994	1995	1996	1997	1998	Ø 1994–1998
Celkový HDP ²	mil. Kč t.c. ⁷	1 148 600	1 348 700	1 532 600	1 649 500	1 776 700	1 191 220
HDP zemědělství ³	mil. Kč t.c. ⁷	31 987	38 608	41 324	32 248	32 199	35 273
Saldo AZO ⁴	mil. Kč	-11 473	-12 040	-22 116	-20 449	-19 157	-17 047
Podíl salda AZO na celkovém HDP ⁵	%	1,00	0,89	1,44	1,24	1,08	1,43
Podíl salda AZO na HDP zemědělství ⁶	%	35,87	31,19	53,52	63,41	59,50	48,33

¹item, ²total GDP, ³GDP of agriculture, ⁴agrar foreign trade balance, ⁵share of agrar foreign trade balance in the total GDP, ⁶share of agrar foreign trade balance in GDP of agriculture

nepřilíš podstatný. ZahraničnĚobchodní bilance obilovin v daném období střídavě kolísá mezi kladnými a zápornými hodnotami (tab. IX).

Komoditní agregace uvedené v tab. X představovaly v průměru let 1994–1998 nosné komodity českého agrárního exportu, přičemž nejvýznamnější z nich byla agregace Mléko a mléčné výrobky, vejce a med, která výrazně snižuje zápornou obchodní bilanci, a to v průměru ročně o více než 4 mld. Kč. ZahraničnĚobchodní bilance cukru a cukrovinek v daném období střídavě kolísá mezi kladnými a zápornými hodnotami.

Kompetitivní výrobky se v analyzovaném období podílely na záporném saldu agrárního obchodu jednou čtvrtinou až jednou třetinou se vzestupným trendem tohoto podílu.

Podíl záporného salda na celkové obchodní bilanci ČR byl v letech 1994–1998 v průměru 22 %, s výraznými rozdíly na počátku a konci daného období (tab. XI).

Z makroekonomického hlediska je významný rovněž podíl záporného salda zahraničnĚobchodní bilance na vytvořeném hrubém domácím produktu, a to jak v rámci odvětví, tak zejména v celé národní ekonomice (tab. XII).

Je zřejmé, že zejména podíl záporného salda agrárního zahraničnĚobchodu na hrubém domácím produktu zemědělství se vyvíjí, zvláště v druhé polovině analyzovaného období, výrazně negativně, a to jak v důsledku prohlubující se negativní bilance obchodních vztahů, tak také vzhledem ke stagnaci vývoje hrubé přidané hodnoty odvětví. Obdobná situace je i ve vztahu k celkovému hrubému domácímu produktu ČR, kde podíl spotřeby zemědělských a potravinářských surovin a produktů „na dluh“, tedy rozdělování nad rámec vytvořené finální produkce, není kompenzováno bilanci průmyslových výrobků a služeb.

Možnosti českého agrárního zahraničního obchodu výrazně ovlivňuje vnější prostředí (stále významný protekcionismus ve většině hospodářsky vyspělých zemích, podmínky asociační dohody s EU, dohody GATT) i nezvratnost českého zemědělskopotravinářského sektoru (dokončení transformace podniků, modernizace zpracovatelského průmyslu, posílení kvality produkce). Mělo by dojít i ke strukturálním změnám, neboť nejdůležitější exportní položky (mléko a mléčné výrobky) jsou dotovány. Při předpokládaném vstupu do EU půjde i o obhájení určitého rozsahu produkce a konkurenceschopnost na domácím trhu, a to v situaci, kdy se změní náklady na pracovní sílu i cena půdy. Zemědělství se nevyhne další restrukturalizaci a odstranění „závaží“ dlouhodobě ztrátových a neperspektivních podniků, což však přinese tlak na pracovní místa v nezemědělských odvětvích a riziko dalšího růstu nezaměstnanosti v některých regionech.

Zároveň je však třeba si uvědomit, že zemědělství v ČR nikdy nebude nosným odvětvím ekonomiky. Zemědělství je významně závislé na přírodních podmínkách a v tomto smyslu nelze naši republiku srovnávat s hlavními producenty zeměmi základních potravinových komodit (USA, Kanada, Argentina, Austrálie, Nový Zéland apod.). ČR neoplývá ani zdroji nerostných surovin. S ohledem na více než stoletou tradici výroby i strukturu pracovních sil je zřejmé, že pro ČR bude klíčový rozvoj průmyslu, a dodejme, že i služeb. A právě tímto směrem by se měly orientovat i naše hospodářské priority.

To však neznamená, že bychom neměli mít snahu co nejefektivněji využít naše obnovitelné zdroje.

obchodu. In: Sborník z konference „Agrární perspektivy VIII. Konkurenceschopnost agrárního sektoru a integrační procesy“, PEF-ČZU, Praha, 23.–24. 9. ISBN 80-213-0563-0, s. 378–382.

Boučková B., Kuna Z. (1998): Základní vývojové tendence agrárního zahraničního obchodu ČR v roce 1997 a první polovině roku 1998. In: Svatoš a kol.: Efektivnost zemědělského zahraničního obchodu před vstupem ČR do Evropské unie, Závěrečná zpráva III. etapy projektu řešeného v rámci grantu NAZV „Zahraniční obchod zemědělskopotravinářskými výrobky po připojení ČR k EU“, PEF-ČZU, Praha, prosinec, ISBN 80-213-0475-8, s. 23–34.

Boučková B., Kuna Z. (1999): Analýza obchodní bilance českého agrárního obchodu. In: Tvrdouš a kol.: Ekonomicko-právní determinanty rozvoje agrárního obchodu s EU. Závěrečná zpráva grantového projektu provozně ekonomické fakulty, PEF-ČZU, Praha, květen, s. 10–26.

Boučková B., Kuna Z. (1999): Hodnocení předpokladů efektivní integrace podle vývoje zahraničního obchodu. In: Tvrdouš a kol.: Některé analytické přístupy hodnocení předpokladů efektivní integrace českého a evropského agrárního sektoru. Závěrečná zpráva I. etapy institucionálního výzkumného záměru „Efektivní integrace českého agrárního sektoru v rámci evropských struktur – předpoklad trvale udržitelného rozvoje“ v rámci grantu MŠMT, PEF-ČZU, Praha, listopad, ISBN 80-213-0570-3, s. 19–28.

Celní statistika

Kuna Z. (1999): Vývoj agrárního zahraničního obchodu ČR a základní východiska. In: Sborník z konference „Agrární perspektivy VIII: Konkurenceschopnost agrárního sektoru a integrační procesy“, PEF-ČZU, Praha, 23.–24. 9., ISBN 80-213-0563-0, s. 473–477.

Došlo 20. 6. 2000

LITERATURA

Boučková B. (1999): Analýza záporného salda a hodnocení konkurenceschopnosti českého agrárního zahraničního

Kontaktní adresa:

Ing. Bohuslava Boučková, CSc., Ing. Zbyněk Kuna, Katedra zemědělské ekonomiky PEF, Česká zemědělská univerzita, 165 21 Praha 6-Suchbát, Česká republika, e-mail: bouckova@pef.czu.cz

ANALÝZA PLATOBNEJ NESCHOPNOSTI V POĽNOHOSPODÁRSTVE NA SLOVENSKU

ANALYSIS OF FINANCIAL INSOLVENCY IN THE SLOVAK REPUBLIC AGRICULTURE

Z. Chrastinová

Research Institute for Agricultural and Food Economics, Bratislava, SlovaK Republic

ABSTRACT: Agriculture, as well as the other of national economy, is expressively impacted by financial insolvency. Insolvency originates as a consequence of insufficient crating of enterprise own resources, which would be sufficient to cover currently the liabilities toward banks and business partners, as well as in consequence of insufficient payments discipline. To its persistence, there add also the old credits. For the branch of agriculture, there is characteristic, with regard to the long-term losses, the primary financial The insolvency, which impacts most of the enterprises. Solving of financial insolvency is a persistent problem of many years and it cannot be dealt with without the active participation of the state, banking sphere and agricultural enterprises together with the cooperation of the Ministry of Finances SR and Ministry of Agriculture SR. The hitherto implemented measures have solved the insolvency problem only partially. It regarded the reciprocal setting of claims and liabilities, harder payment discipline, application of the Act on Bankruptcy.

Key words: insolvency rate, long-term insolvency, claims, obligations, primary and secondary payment disability, old bankcredits

ABSTRAKT: Poľnohospodárstvo podobne ako ostatné odvetvia národného hospodárstva je výrazne postihnuté platobnou neschopnosťou. Platobná neschopnosť vzniká v dôsledku nedostatočnej tvorby vlastných zdrojov podnikov, ktoré by stačili priebežne uhrádzať záväzky voči finančným ústavom a obchodným partnerom ako aj nedostatočnej platobnej disciplíny. K jej zotrvávaniu prispievajú aj staré úvery. Pre odvetvie poľnohospodárstva, vzhľadom na dlhodobu pretrvávajúcu stratovosť, je charakteristická prvotná platobná neschopnosť, v ktorej sa nachádza väčšina podnikov. Riešenie platobnej neschopnosti je vleký dlhoročný problém a nie je ho možné realizovať bez aktívnej účasti štátu, bankovej sféry, poľnohospodárskych podnikov za súčinnosti Ministerstva financií SR a Ministerstva pôdohospodárstva SR. Doteraz prijaté opatrenia problém platobnej neschopnosti riešili len čiastočne. Išlo o vzájomný zápočet záväzkov a pohľadávok, sprísnenie platobnej disciplíny, aplikácia zákona o konkurze.

Kľúčové slová: miera zadlženosti, dlhodobá zadlženosť, pohľadávky, záväzky, prvotná a druhotná platobná neschopnosť, staré bankové úvery,

ÚVOD

V marci 1999 požiadalo Ministerstvo pôdohospodárstva SR Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva o zhodnotenie platobnej neschopnosti v poľnohospodárstve. Cieľom práce bolo, na základe dostupného faktografického materiálu, zdokumentovať a zmapovať situáciu v oblasti celkových záväzkov, záväzkov po lehote splatnosti vrátane starého bloku úverov ako aj pohľadávok a pohľadávok po lehote splatnosti, analyzovať príčinné súvislosti vzniku platobnej neschopnosti a poukázať na možné spôsoby jej riešenia. K analýze boli použité štatistické údaje a informácie z príslušných bánk.

Platobná neschopnosť poľnohospodárstva, prvotná alebo druhotná je pretrvávajúci jav odvíjajúci sa od zásadnejších problémov transformujúcej sa ekonomiky SR. Transformácia spojená so spomaleným tokom pe-

ňazí, vysokou úrokovou mierou, nedostatočnou finančnou disciplínou vyúsťuje do značnej platobnej neschopnosti. Preto jej riešenie nemôže prebiehať len na úrovni podnikov, ale si vyžiada prijatie a realizáciu komplexu systémových opatrení zo strany štátu, ministerstiev a finančných inštitúcií. Mali by to byť zásahy, ktoré by umožnili odblokovať tovarové a finančné toky v poľnohospodárstve, riešiť starý blok úverov, oživiť stagnáciu odbytu poľnohospodárskej produkcie a sprístupniť dnes už takmer nedobytné pohľadávky poľnohospodárskych podnikov v spracovateľských podnikoch.

VÝVOJ POHLADÁVOK A ZÁVÄZKOV A ICH VPLYV NA PLATOBNÚ NESCHOPNOSŤ

Odvetvie slovenského poľnohospodárstva po roku 1989 zaznamenalo výrazné zmeny. Radikálne zníženie

dotácií, roztvorenie cenových nožníc medzi vstupmi do poľnohospodárstva a poľnohospodárskymi výrobkami, reštrikcie vo finančno-úverovej politike, ústup od štátom zabezpečeného odbytu poľnohospodárskej výroby, odbúranie efektívnych nepoľnohospodárskych výrob, ako aj prijatie blokačných opatrení na odpredaj nepotrebného majetku výrazne prispelo k stratovosti tohto odvetvia. To spôsobilo nedostatok finančných zdrojov, zadržiavanie finančných tokov a tým platobnú neschopnosť väčšiny poľnohospodárskych subjektov z následným obmedzením investovania, nútenú až neracionálnu úsporu výrobných vstupov, odkladanie splátok daní a úverov a vysokú zadlženosť. Nedostatok finančných prostriedkov, čiže stav insolventnosti podnikov a tým platobnej neschopnosti, zapríčiňuje aj pomalý a trvale oneskorený odbyť realizácie speňažovania vyrobenej produkcie, prejavujúci sa v kumulovaní zásob a čiastočne aj v ich postupnom znehodnocovaní.

Napriek rôznym pozitívnym opatreniam zo strany MP SR (dohody s bankami, skladiskové a tovarové záložné listy, odklady splátok, prísľub NBS na zvýšený zmenkový rámec), naďalej pretrvávajú platobná neschopnosť a vysoká zadlženosť poľnohospodárskych podnikov, vyúsťujúca do neuhrádzania záväzkov v termínoch splatnosti. Jedná sa o záväzky:

- z obchodného styku v dodávateľsko-odberateľských vzťahoch,
- voči finančným inštitúciám (bankám, poisťovniam, daňovým úradom).

Celková platobná neschopnosť poľnohospodárskych podnikov (vyčíslená z objemu celkových záväzkov a pohľadávok) sa po roku 1990 zhoršovala a v roku 1998 dosiahla 17,9 mld. Sk, z toho 16,3 mld. Sk predstavovala prvotná platobná neschopnosť v ktorej sa nachádzalo 77,24 % podnikov. Rozhodujúca z hľadiska solventnosti podnikov a rizika platieb je platobná neschopnosť vyplývajúca zo záväzkov po lehote splatnosti a pohľadávok po lehote splatnosti, ktorá dosiahla

v roku 1998 objem 5,9 mld. Sk a oproti roku 1997 poklesla o 20,33 %. Touto platobnou neschopnosťou bolo postihnuté takmer 94,28 % podnikov, a len 5,72 % podnikov dosiahlo stav bilančnej vyrovnanosti záväzkov a pohľadávok po lehote splatnosti (tab. I).

V roku 1998 celkové záväzky poľnohospodárskych podnikov dosiahli 27 mld. Sk a boli 2,2-krát vyššie ako pohľadávky s objemom 12,2 mld. Sk. Priemerná doba úhrady záväzkov poľnohospodárskych podnikov po roku 1992 dosahovala viac ako 9 mesiacov (304 dní) a doba inkasa pohľadávok viac ako 3 mesiace (115 dní). Pozitívny bol aj keď mierny pokles záväzkov po roku 1994. Tieto sa v rokoch 1996, 1997 stabilizovali a v roku 1998 výrazne poklesli, čo bolo spôsobené čiastočným znížením, resp. stagnáciou úverov z komerčných bánk do poľnohospodárskych podnikov. Okrem toho pokles záväzkov ovplyvnilo aj zrýchlenie realizácie ustanovení zákona 264/1995 Z.z., ktorým bol novelizovaný zákon 42/1992 Zb. o transformácii družstiev. Týmto zákonom sa upravilo vysporiadanie majetkových podielov oprávnených osôb formou vydávania družstevných podielnických listov ako majetkových cenných papierov, ktoré sa evidujú v Stredisku cenných papierov SR a účtovne sú súčasťou kapitálových fondov a tým vlastného imania poľnohospodárskych podnikov. Od účinnosti zákona 264/1999 Z.z., t.j. od 1. januára 1996, majú oprávnené osoby právny nárok na podielnické listy ako cenné papiere, ktoré im družstvo malo vydať do 30. júna 1996 a to v nominálnej hodnote majetkových podielov z transformácie. Časť družstiev má už vo vlastnom imaní kapitálový fond podielnických účastí, ktoré mali predtým evidované v záväzkoch.

Platobná neschopnosť je však problém nielen odvetvový ale národnohospodársky, ktorý sa rieši už viacej rokov. V roku 1994 to boli celoslovenské zápočetové kolá (firma Fyzako), kde vzájomným zápočtom pohľadávok a záväzkov podnikov sa platobná neschopnosť

I. Platobná neschopnosť podnikov poľnohospodárskej prvovýroby v mil. Sk a podiel v % – Payment disability of the agricultural primary production enterprises in million Sk and share in per cent

Ukazovateľ ¹	1997	1998	Index ²
Platobná neschopnosť z celkových záväzkov a pohľadávok ³	19 693	17 891	90,85
– prvotná platobná neschopnosť ⁴	18 145	16 344	90,07
– podiel podnikov v prvotnej platobnej neschopnosti ⁵	79,60	77,24	–
– druhotná platobná neschopnosť ⁶	1 548	1 547	99,94
– podiel podnikov v druhotnej platobnej neschopnosti ⁷	20,40	22,67	–
Platobná neschopnosť zo záväzkov a pohľadávok po lehote splatnosti ⁸	7 372	5 873	79,67
– prvotná platobná neschopnosť ⁴	5 384	4 051	75,24
– podiel podnikov v prvotnej platobnej neschopnosti ⁵	53,57	51,30	–
– druhotná platobná neschopnosť ⁶	1 988	1 822	91,65
– podiel podnikov v druhotnej platobnej neschopnosti ⁷	40,71	41,30	–

Prameň – source: ŠÚ SR, štatistický výkaz Pof P3-04

¹feature, ²index, ³payment disability from total obligations and claims, ⁴primary payment disability, ⁵share of enterprise sin primary payment disability, ⁶secondary payment disability, ⁷share of enterprises in secondary payment disability, ⁸payment disability from obligations and claims after of schedule expiration

len čiastočne eliminovala. Od tohto systému sa ustúpilo už v roku 1995, vzhľadom na jeho značnú administratívnu náročnosť a neefektívnosť. Riešenie v ďalších rokoch bolo zamerané na sprísnenie platobnej disciplíny (účtovanie poplatkov z omeškania, osobné rokovania s najväčšími dlžníkmi, súdne vymáhanie pohľadávok), ale ani toto výraznejšie nepomohlo k deblokácii finančných tokov.

Ani zákon o poľnohospodárstve č. 240/1998 Z.z., ktorý ukladá 14 dennú lehotu splatnosti záväzkov v obchodných vzťahoch medzi prvovýrobou a spracovateľmi, túto situáciu nerieši, pretože neuzatvára celý okruh kolobehu platieb, čím nepostihuje obchodnú sféru. Vo väčšine prípadov ani samotní poľnohospodári neuplatňujú túto zákonnú formu vymáhania pohľadávok, pretože sú závislí na odberateľoch. Finančné problémy a finančná nedisciplinovanosť v obchodných vzťahoch prehĺbila finančnú krízu podnikov.

Aj keď je pre poľnohospodárske podniky charakteristická prvotná platobná neschopnosť, poľnohospodári sa nachádzajú často aj v druhej platobnej neschopnosti tým, že za svoje produkty nedostanú včas úhrady. Hodnota pohľadávok mala od roku 1990 kolísajúcu tendenciu a v rokoch 1997 a 1998 ich objem stagnoval na úrovni 12,2 mld. Sk len s mierne klesajúcim medziročným trendom. Z celkových pohľadávok predstavovali pohľadávky po lehote splatnosti 6,6 mld. Sk. Rozhodujúcu časť z nich tvorili pohľadávky po lehote splatnosti voči spracovateľom – potravinárskym podnikom (mliekárom 0,9 mld. Sk, mäsiarom 0,5 mld. Sk, cukrovarom 0,4 mld. Sk, mlynárom 0,2 mld. Sk, hydínarom 0,4 mld. Sk atď.) – tab. II.

Vyrovnanie pohľadávok poľnohospodárov voči spracovateľskému priemyslu bolo možné realizovať kapitálovým prepojením, čo mohlo ovplyvniť postavenie spracovateľov vo vlastníckej štruktúre a umožniť tak vyššiu tvorbu pridanej hodnoty z agropotravinárstva a súčasne obojstranne diverzifikovať riziká. Kapitálové prepojenie poľnohospodárskej prvovýroby a potravinárskeho priemyslu v súčasnosti je len ojedinelé a zámer, rezervovať akcie podnikov mäsiarstva, mliekárskych a vinárskych ako aj podnikov poľnohospodárstva a podporenie účasti prvovýroby na zhodnocovaní svojej produkcie sa naplnil len v malej miere. Keďže kapitálové prepojenie spočíva vo vzájomnej dohode oboch zúčastnených strán tak poľnohospodárskych prvovýrobcov, ako aj

podnikov spracovateľského priemyslu, zo strany spracovateľov nebol záujem kapitálovo sa podieľať na podnikaní s finančne slabším partnerom poľnohospodárskej prvovýroby. Keďže v súčasnosti sú niektoré podniky ako poľnohospodári, resp. podniky spracovateľského priemyslu, v ktorých mali poľnohospodári pohľadávky, v konkurzoch, vymožiteľnosť pohľadávok sa ukazuje nereálna. Za vážny nedostatok možno považovať nekompletné hospodárske zmluvy medzi prvovýrobcami a spracovateľmi, kde často chýbajú ceny a tým bilancia stavu záväzkov je problematická.

Taktiež zákon o konkurze a vyrovnaní nepriniesol požadovaný efekt z hľadiska eliminácie záväzkového zaťaženia, vzhľadom na množstvo obmedzujúcich opatrení, z ktorých najkontroverzejší bol inštitút dohadovania (čo malo umožniť dlžníkovi vyriešiť jeho úpadok a veriteľom uspokojenie pohľadávok). Zákon sa plošne nerealizoval, vzhľadom na možné sociálne problémy, čo spôsobilo čiastočnú konzerváciu úpadkových poľnohospodárskych podnikov. Tento stav viedol k tomu, že zadlženosť niektorých podnikov bola vyššia ako ich majetok, čo do značnej miery paralyzovalo konkurzné konanie. Od februára 1998 nadobudla účinnosť novela zákona o konkurze a vyrovnaní (č. 12/1998 Z.z.), od ktorej sa očakávalo riešiť tieto problémy. Vypustil sa neúčinný inštitút dohadovania a väčší význam sa pripísal aj exekúcii. Významnou zmenou sfunkčnenia zákona o konkurze a vyrovnaní bola povinnosť dlžníka podať návrh na vyhlásenie konkurzu alebo vyrovnania ak bol 60 dní nepretržite v predlžení. Toto sa však nevzťahovalo na dlžníka hospodáriaceho na poľnohospodárskej alebo lesnej pôde a to v čase od 1. apríla do 30. septembra kalendárneho roka.

Riešenie prostredníctvom konkurzov s následnými exekúciami sa ukázalo ako nie najvhodnejšie. Aj keď tieto nástroje patria k trhovu konformným zlyhávajúcim, pretože poľnohospodárske podniky sú zaťažené vysokou dedičnosťou starých dlhov. V konečnom dôsledku celý vývoj závisí na konkrétnej situácii bankrotujúceho podniku, teda na výške jeho konkurznej podstaty, hmotného majetku ako aj časového speňaženia tohto majetku. Nízka likvidita konkurznej podstaty exekvovaného majetku ukazuje, že konkurz a exekúcie nemajú ozdravný charakter, ale vedú len k ďalšej deštrukcii. Často dochádza k situáciám, keď sa predmetom exekúcií, napriek tomu, že to zákon o poľnohospodárstve vy-

II. Vývoj pohľadávok a záväzkov za poľnohospodársku prvovýrobu v mld. Sk – Development of claims and obligations in agricultural production in billion SK

Roky ¹	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Pohľadávky ²	9,6	11,9	11,5	10,1	11,4	12,6	12,2
– pohľadávky po lehote splatnosti ³	5,7	6,3	6,2	6,1	6,2	6,7	6,6
Záväzky ⁴	33,4	34,1	35,4	27,3	29,7	29,2	27,0
– záväzky po lehote splatnosti ⁵	10,6	11,9	11,9	10,5	10,2	10,1	8,8

Prameň – source: ŠÚ SR, štatistický výkaz Poľ P3-04

¹ years, ² claims, ³ claims after of schedule expiration, ⁴ obligations ⁵ obligations after of schedule expiration

lučuje, stávajú rozhodujúce výrobné prostriedky (stroje, zvieratá, krmivá atď.), bez ktorých nie je možné realizovať ďalší výrobný proces v poľnohospodárskych podnikoch.

K 31. 12. 1998 bolo v konkurze 49 a v likvidácii 88 podnikov. Konkurz nebol ukončený ani v jednom prípade, likvidácia bola ukončená v 21 podnikoch. Tento proces je však dlhodobější a problematické je aj plnenie záväzkov voči Fondu národného majetku (FNM) tých subjektov, ktoré sprivatizovali štátne majetky. Za rok 1998 Fond národného majetku poukázal len 50 % podielu z výnosu privatizácie, t.j. 324 mil. Sk pre Štátny podporný fond pôdohospodárstva a potravinárstva.

Starý blok úverov

Na nepriaznivej finančnej situácii poľnohospodárskych podnikov, okrem oneskorenej realizácii produkcie a tým spomalených finančných tokov, sa podieľa aj starý blok úverov, kde nákladové úroky na jeho udržiavanie sú rozhodujúcou položkou finančných nákladov. Starý blok úverov s objemom cca 6,3 mld. Sk (vrátane nesplatených úrokov), tvoria (tab. III):

- úvery na trvale obracajúce sa zásoby (TOZ), čiže úvery do prevádzky, poskytnuté komerčnými bankami poľnohospodárskym subjektom do roku 1990,
- úvery na investície, poskytnuté do roku 1992.

Starý blok úverov je spravovaný Konsolidačnou bankou (KBB) za 13% úrokovú mieru a Všeobecnou úverovou bankou (VÚB) v priemere za 14,7% úrokovú mieru (do roku 1997).

Konsolidačná banka Bratislava vznikla k 1. 1. 1993 z bývalej Konsolidačnej banky Praha (KBP) a to v súvislosti s rozdelením československej federácie. Táto banka nie je typickou komerčnou bankou úverujúcou prevádzkové a investičné potreby poľnohospodárov. Jej hlavným zameraním je zabezpečovanie splácania pohľadávok z dlhodobých úverov na trvalo sa obracajúce zásoby. Ide o úvery, ktoré banka prevzala od KBP za podnikateľské subjekty v poľnohospodárstve, potravinárstve a lesníctve. Pôvodne tieto úvery boli poskytnuté pred rokom 1989 komerčnými bankami na krytie zásob výrobných, družstevných a obchodných organizácií. Pre splácanie týchto úverov bol dohodnutý jednotný režim. Úvery mali dlžníci splácať v priebehu

osmich rokov (1992–1999) pravidelnými polročnými splátkami vo výške 1/16 z pôvodnej istiny. Taktiež bola stanovená jednotná úroková miera na výške 13 %, pričom splácanie úrokov bolo stanovené štvrtročne a splátky úverov polročne.

Napriek celkovému poklesu istiny úverov v KBB, celkový dlh sa neznížil a za poľnohospodárstvo sa zvýšil z pôvodných 3 933 mil. Sk v roku 1992 na 4 092 mil. Sk v roku 1998, čo bolo spôsobené nárastom nesplácaných úrokov. Nedoplatky na úrokoch predstavovali za poľnohospodárstvo 1 454 mil. Sk, čo znamená, že značná časť podnikov neuhrádzala polročné splátky úverov ani štvrtročné splátky úrokov, čím nárast nedoplatkov na úrokoch prevyšil znížovanie istiny.

V súčasnosti je značne problematická celková evidencia starých úverov, najmä tých, ktoré sa nachádzajú mimo KBB, pretože niektoré komerčné banky, predovšetkým VÚB v posledných rokoch vystavili nové úverové zmluvy na staré úvery, pričom upravili aj úrokové miery. Vzhľadom na absenciu údajov o výške starého bloku úverov zo Všeobecnej úverovej banky ich stav sa expertízne odhadol na cca 2,3 mld. Sk. Vychádzalo sa pritom z ich výšky, aká bola dosiahnutá v roku 1996, t.j. 2 396 mil. Sk, kedy VÚB poskytla údaje. Do úvahy sa bralo aj čiastočné splatenie úverov.

Zaťaženie podnikov starým blokom úverov je značne regionálne diferencované. Novovzniknuté poľnohospodárske subjekty (obchodné spoločnosti), do ktorých vo väčšine prípadov staré záväzky neprechádzali, nie sú ním zaťažené. Splácanie starého bloku úverov je pomalé a priamo závislé na tvorbe vlastných podnikových zdrojov. Na základe ekonomicko-finančnej situácie dosiahnutej v roku 1998, kedy 58,75 % podnikov bolo stratových, možno predpokladať, že ani v roku 1999 sa nevytvorili predpoklady na splácanie starých úverov. Ani ziskovým podnikom sa nepodarilo doteraz splatiť tieto úvery. Samozrejme sú podniky, ktoré sa s týmito úvermi dávnejšie vyrovnali a splatili ich na úkor ďalšieho vlastného rozvoja. Práve tieto podniky majú výhry k prípadným odpisom úverov.

Objem starého bloku úverov sa výrazne medziročne nemení a poľnohospodárske podniky sú zaťažené každoročnými úrokami na jeho udržiavanie vo výške cca 680 mil. Sk. To len potvrdzuje, že v niektorých podnikoch je jeho pôvodná výška síce nižšia ako nesplatené

III. Starý blok úverov podľa bánk a účelu úverovania v poľnohospodárstve v mil. Sk – Old credits by banks and crediting aims in agriculture in million SK

Staré úvery na ¹	VÚB ²	Konsolidačná banka ³		Spolu banky ⁷		
		úvery ⁵	úroky ⁶	úvery ⁷	úroky ⁸	spolu ⁹
TOZ ¹⁰	1 156	2 638	1 454	3 794	1 454	5 248
Investície ¹¹	1 035	–	–	1 035	–	1 035
Spolu ¹²	2 291	2 638	1 454	4 829	1 454	6 283

Prameň – source: VÚB² – odhad, KBB – istina + nedoplatky na úrokoch

¹old credits, ²Universal Credit Bank, ³Consolidating Bank, ⁴banks in totals, ⁵credits, ⁶interest, ⁷credits, ⁸interest, ⁹total, ¹⁰permanent reverse supplies, ¹¹investments, ¹²total

úroky, ale celkový dlh nesplácaním úrokov a splátok úverov narástol. Ďalším problémom bolo aj postupné zvyšovanie úrokových sadzieb u tejto skupiny úverov a to z pôvodných 3 %, neskôr 6 % a dnes až na 20–25 %. Starý blok úverov zvyšuje celkovú zadlženosť podnikov, ktorá je jedným z kritérií pri posudzovaní ekonomickej bonity poľnohospodárskych podnikov zo strany bánk pri rozhodovaní o poskytnutí úverov.

Zmiernenie nákladov na starý blok úverov sa realizovalo od roku 1995 čiastočnou úhradou úrokov (bonifikáciou), poskytnutou v rámci dotácií. Tento objem mal postupne klesajúcu tendenciu a v roku 1998 dosiahol 29,7 mil. Sk, čo bolo o 86,31 % menej ako v roku 1995, kedy predstavoval 217 mil. Sk. Jedným z príčin poklesu bolo, že v súčasnosti sa bonifikujú väčšinou len úvery v KBB a bonifikácia bola viazaná len na splatené úvery a keďže sa nesplácali, nemohla sa realizovať úhrada.

Vzhľadom na nedostatočné bankové a štátne zdroje sa doteraz nepodarilo realizovať pôvodne plánovaný zámer a to čiastočne oddližiť poľnohospodárske podniky od starých úverov, tak ako to bolo navrhnuté v Zelenej správe za rok 1997, s použitím vytvorených opravných položiek a rezerv komerčných bánk (2 mld. Sk) a príspevku štátneho rozpočtu (1 mld. Sk).

Starý blok úverov mal byť riešený aj v rámci zákona o revitalizácii, ktorý parlament zrušil. Tento zákon bol aplikovaný, vzhľadom na obmedzené zdroje len na vybrané podniky a nie plošne, čo znamenalo, že revitalizácia sa stala výberovým procesom a tým nezodpovedala pravidlám vytvárania rovnakého trhového prostredia pre všetkých zúčastnených.

NÁMETY NA RIEŠENIE PLATOBNEJ NESCHOPNOSTI

Finančná revitalizácia podnikov a tým aj riešenie platobnej neschopnosti je vleký dlhoročný problém, ktorý nie je možné realizovať bez aktívnej účasti štátu, bankovej sféry, poľnohospodárskych podnikov za súčinnosti MF SR a MP SR. Mohlo by sa jednať o nasledovné riešenia:

1. Zo strany štátu:

■ krátkodobými opatreniami zameranými na:

- sprísnenie platobnej disciplíny, vytvorením inštitucionálnych predpokladov pre vymáhanie pohľadávok

■ strednodobými a dlhodobými opatreniami zameranými na:

- novelizovanie zákona o konkurze a vyrovnaní, ako aj exekučného zákona, aby nepôsobil likvidačne pre podniky, ktoré majú pri čiastočnej pomoci zo strany štátu (dotácie) nádej na ďalšiu existenciu,
- uznaním opravných položiek bán (pohľadávky na úvery zo starého bloku) ako odpočítateľných pre vyčíslenie daňového základu,

- poskytnutie finančných prostriedkov zo ŠR komerčným bankám na oddĺženie poľnohospodárskych podnikov,
- poskytnutie štátnych záruk na bankové úvery za účelom sprístupnenia finančných prostriedkov do podnikovej sféry,
- vytvorenie verejnoprávnej inštitúcie, napr. centrálného „Fondu obnovy“, ktorý by mohol prostredníctvom vládou garantovaných dlhopisov vytvoriť nástroje finančnej reštrukturalizácie.

2. V rámci odvetvia poľnohospodárstva:

- odkúpením pohľadávok prvovýroby voči spracovateľom,
- kapitalizáciou pohľadávok poľnohospodárskej výroby voči potravinárskym podnikom,
- stabilizovaním zmluvných vzťahov (prvovýroba – spracovateľ – predajca),
- ochranou a monitoringom domáceho trhu (zamedzenie vysokého importu produktov, na výrobu ktorých máme vhodné podmienky),
- vybudovaním exportných sietí s prepojenosťou na prvovýrobu,
- vyprofilovaním spoločenskej objednávky na poľnohospodárske produkty (krátkodobá, strednodobá, dlhodobá) a tým odstránením živelného neplánovaného výrobného procesu.

3. V rámci bankovej sústavy:

- na ťarchu opravných položiek a rezerv veriteľských bán vykonať jednorázové oddĺženie poľnohospodárskych podnikov od starého bloku úverov,
- realizovaním osobitných dohôd o zmenách úverového režimu pre odvetvie poľnohospodárstva,
- umorením starého bloku úverov v bankách na určité obdobie konsolidácie 10–15 rokov,
- centralizovaním starých úverov z komerčných bán do KBB (za primerane udržiavacie úroky a s odkladom ich splatnosti na 5 rokov),
- odpísaním starých úverov za súčinnosti FNM pripadne Slovenského pozemkového fondu.

4. Na úrovni podnikov:

- zvýšením úrovne uzatvárania hospodárskych zmlúv v obchodných vzťahoch na speňažovanie poľnohospodárskej produkcie,
- skvalitnením finančného riadenia poľnohospodárskych podnikov.

ZÁVER

Nedostatok hotovostných finančných prostriedkov podnikovej sféry spôsobujúci platobnú neschopnosť je pretrvávajúcim problémom, ktorý sa dotýka nielen poľnohospodárstva, ale celého národného hospodárstva. Prvotná a druhotná platobná neschopnosť je faktor ovplyvňujúci životaschopnosť a ďalší rozvoj poľnohospodárskych podnikov, pretože v súčasných podmienkach je zmena kapitálovej štruktúry týchto podnikov dosiahnuteľná skôr zmenou štruktúry vlastného ako cudzieho

kapitálu, ale bez zdravého podnikateľského prostredia, t.j. okrem iného aj dostatočnej ponuky úverov pri paralelnom poklese úrokových sadzieb, je prosperita podnikov nepredstaviteľná. Neriešenie platobnej neschopnosti v dôsledku starého bloku úverov, ako aj nedostatok nových úverov by mohlo spôsobiť fázu stagnácie podnikov. Z tohto aspektu je preto dôležitá najprv celková reštrukturalizácia hospodárstva a podiel poľnohospodárstva na nej.

Možno očakávať, že v budúcnosti bude platobná neschopnosť poľnohospodárstva riešená v rámci reštrukturalizácie vybraných bánk a podnikového sektora, kde sa počíta s vytvorením predpokladov pre finančnú reštrukturalizáciu insolventných podnikov cez trhovo konformný mechanizmus bankrotov. Doterajšia podoba zákona o konkurze a vyrovnaní zahŕňa len inštitút konkurzu, ktorý vedie k rozvrhovému konaniu, rozpredaju aktív a následnej likvidácii podnikov. Preto pri existujúcom rozsahu platobnej neschopnosti a nízkej likvidite poľnohospodárskych podnikov je potrebné posilniť mechanizmus bankrotu tak, aby preferoval konkurzné konanie pred exekúciami a v rámci konkurzného konania vytvoril popri speňažovaní aktív priestor aj pre finančnú reštrukturalizáciu pasív. Súčasne je potrebné, aby mechanizmus aktivizoval veriteľov, najmä banky a štátne organizácie a motivoval ich iniciovať konkurzné ko-

nanie. Okrem toho k riešeniu platobnej neschopnosti napomôžu aj ďalšie očakávané legislatívne zmeny, týkajúce sa finančnej disciplíny a to v celom reťazci obchodovania prvovýrobcov, spracovateľov a obchodníkov.

LITERATÚRA

- Bulíř A. (1990): Príčiny platobnej neschopnosti: inštitucionálna a mikroekonomická súvislosť. *Financie a úver*, č. 40.
- Chrastinová Z. (1999): Analýza platobnej neschopnosti v poľnohospodárskej prvovýrobe a návrhy na jej riešenie. [Realizačný výstup pre MPSR], Bratislava, VUEPP.
- Medved J. (1999): K otázkam dokončenia majetkovej transformácie družstiev. *Zborník z ekonomického seminára o problémoch Agrokomplexu v regióne Zvolen*, s. 17–28.
- Šporer P. (1999): Objem medzipodnikovej zadlženosti na Slovensku dosiahol úroveň 50 % hrubého domáceho produktu. *Trend*, č. 26.
- Zemanovičová D., Jurzica E. (1999): Regulačné bariéry pre hospodársku súťaž. *Financie a úver*, č. 4.

Došlo 22. 10. 1999

Kontaktná adresa:

Ing. Zuzana Chrastinová, Výskumný ústav ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva, Trenčianska 55, 824 80 Bratislava, Slovenská republika, tel. + 421 7 58 24 33 04, e-mail: chrastin@vuepp.sk

VÝVOJ ZBEROVÝCH PLÔCH AGREGOVANÝCH SKUPÍN PLODÍN NA ORNEJ PÔDE ZA OSTATNÝCH 30 ROKOV NA SVETE¹

EVOLUTION OF THE HARVESTED AREAS OF AGGREGATED GROUPS OF CROPS ON ARABLE LAND DURING LAST 30 YEARS OVER THE WORLD

P. Jurášek

University of Economics, Bratislava, Slovak Republic

ABSTRACT: In the presented paper, we have focused on the analysis of changes in harvested areas of crops cultivated on the arable land in the world during the last 30 years. In the frame of this relatively long time horizon, rather expressive changes in the absolute extent of the harvested areas as well and their share in the total extent of arable land over the world have been realised. We have analysed 8 aggregated groups of crops. In the case of 5 groups, the harvested areas increased, in the case of 3 groups, the harvested areas decreased. Further, we have analysed in the paper adequately the changes and causes of changes in the respective areas during last 30 years. The respective changes are not accidental ones. They represent expression of the entire scale of characteristics of single crops and aggregated groups of crops, economical and social circumstances and conditions in the world.

Key words: harvested areas of aggregated groups of crops and single crops, changes during the last 30 years, world

ABSTRAKT: V príspevku sme sa zamerali na analýzu zmien zberových plôch plodín pestovaných na ornej pôde počas ostatných 30 rokov na svete. V rámci tohoto relatívne dlhého časového horizontu sa uskutočnili pomerne výrazné zmeny v absolútnom rozsahu zberových plôch a ich podielu na celkovom rozsahu ornej pôdy na svete. Analyzovali sme 8 agregovaných skupín plodín. V prípade 5 skupín zberové plochy vzrástli, v prípade 3 skupín poklesli. V príspevku sme primerane analyzovali zmeny a príčiny zmien príslušných plôch počas posledných 30 rokov. Príslušné zmeny nie sú dajakou historickou náhodnosťou. Sú ony výrazom rozsiahlej škály vlastností jednotlivých plodín a agregovaných skupín plodín, ekonomických a sociálnych okolností a podmienok na svete.

Kľúčové slová: zberové plochy, agregované skupiny plodín, jednotlivé plodiny, zmeny za posledných 30 rokov, svet

ÚVOD

Spôsob a intenzita využitia poľnohospodárskej pôdy v jednotlivých krajinách, makrooblastiach a na svete ako celku – v dlhšom časovom horizonte – je významným ukazovateľom smerovania k takej či onakej úrovni a intenzite poľnohospodárskej výroby.

Pohyby – posuny vo využívaní štyroch základných zložiek poľnohospodárskej pôdy (orná pôda, intenzívne kultúry, lúky, pasienky) sú svedectvom úsilia svetového roľníctva a vôbec celého ľudstva smerujúceho k zabezpečeniu výživy obyvateľstva sveta a uspokojenia ďalších nevýrobných či výrobných potrieb spoločnosti.

V rámci poľnohospodárskej pôdy a hodnoty rastlinnej výroby je najdôležitejšou kultúrou orná pôda. Jej podiel na celkovej rozlohe poľnohospodárskej pôdy je síce len okolo 28 %, avšak jej príspevok na hrubej rastlinnej produkcii sveta je takmer 74 %. Táto hrubá rastlinná produkcia z ornej pôdy predstavuje sumu až okolo 701 miliárd USD².

Kvôli zaujímavosti uvádzame, že celková hodnota hrubej poľnohospodárskej produkcie (HRP + HŽP) na svete činí okolo 1 502 miliárd USD. Takže aj na HPP sveta je podiel HRP z ornej pôdy naozaj pozoruhodný – až takmer 47 %. Podotýkame ešte, že HRP z ornej pôdy na 1 ha je 507 USD. To je síce asi 3x menej ako HRP z 1 ha intenzívnych kultúr – 1 545 USD, avšak

¹ Ide o porovnanie obdobia 1995–1997 s obdobím 1961–1965

² Pri výpočte hodnoty produkcie bol použitý cenový aparát, ktorý používa FAO. Ide o tzv. medzinárodné (svetové) priemerné produkčné ceny za 1 tonu príslušného výrobku.

Poradie**1	Agregovaná skupina ²	Obdobie ³				Index
		1961–1965		1995–1997		1995–1997
		plocha (tis. ha) ⁵	podiel (%) ⁶	plocha (tis. ha) ⁵	podiel (%) ⁶	1961–1965
1.	Zrnoviny ⁷	676 607	51,1	704 385	51,0	104
2.	Hľuznaté plodiny ⁸	49 820	3,8	49 478	3,6	99
3.	Strukoviny ⁹	68 274	5,2	71 955	5,2	105
4.	Olejnate plodiny ¹⁰	107 194	8,1	179 521	13,0	167
5.	Technické plodiny ¹¹	43 517	3,3	42 437	3,1	98
6.	Cukrová repa a cukrová trstina ¹²	17 111	1,3	26 962	1,9	158
7.	Zelenina ¹³	22 764	1,7	32 170	2,3	141
8.	Agregované skupiny 1.–7. spolu ¹⁴	985 287	74,5	1 106 908	80,1	112
	Ostatné plochy***,15	337 720	25,5	275 009	19,9	81
	Orná pôda spolu ¹⁶	1 322 999	100,0	1 381 917	100,0	104

* Vypočítané na základe prameňov: Production Yearbook 1965 a 1997

** poradie podľa FAO International Classification – sequence according to the "FAO International Classification"

***ostatné plodiny, úhor, prieloh, dočasné lúky atď. – other crops, fallow, temporary meadows etc.

¹period, ²aggregated group, ³sequence, ⁴index, ⁵area in thousands hectares, ⁶share in %, ⁷grains, ⁸root crops, ⁹legumes, ¹⁰oil plants, ¹¹technical plants, ¹²sugar beet and sugar cane, ¹³vegetables, ¹⁴aggregated groups 1–7 together, ¹⁵other areas, ¹⁶arable land together

3,2x viac ako u lúk, kde HRP z 1 ha je iba 159 USD, a výrazne, až 23x viac ako v prípade najextenzívnejšej kultúry – pasienkov, kde intenzita výroby činí iba 22 USD.

Výsledná intenzita výroby na 1 ha poľnohospodárskej pôdy je 194 USD, takže je 2,6x nižšia ako v prípade ornej pôdy.

Tieto syntetické aj analytické ukazovatele sú dosť presvedčivým dôkazom o tom, že si treba pozorne všimnúť najmä spôsob a intenzitu využitia ornej pôdy, ako najdôležitejšej poľnohospodárskej kultúry.

Časové obdobie, za ktoré budeme sledovať pohyb plôch kultúrnych rastlín na ornej pôde, bude vyše 30 rokov. Je to už pomerne výrazný časový horizont, podľa ktorého môžeme robiť isté závery.

Plocha ornej pôdy sa zvýšila za ostatných 30 rokov na svete z 1 322 999 tis. ha na 1 381 917 tis. ha, absolútne sa teda zvýšila o 58 918 tis. ha. Index rastu je veľmi malý – 104, avšak predsa len rozloha ornej pôdy sveta sa neznižila, ale zvýšila. Toto zvýšenie – aby mal čitateľ lepšiu predstavu – činí asi toľko ako výmera ornej pôdy Francúzska, Nemecka, Španielska a Talianska dohromady.

Výmera ornej pôdy v prepočte na 1 obyvateľa sa však za toto obdobie znížila z 0,416 ha na 0,240 ha, čo predstavuje – takto v pomeroch Európy – jednu slušnú rodinnú záhradu. V podmienkach jednotlivých makrooblastí sú tieto veličiny buď vyššie (Oceánia 1 919 ha) alebo nižšie (Ázia 0,142 ha). Ešte vyššie sú tieto rozdiely, ak porovnávame jednotlivé krajiny sveta.

Je to priamo alarmujúce zníženie výmery ornej pôdy na 1 obyvateľa na svete za ostatných 30 rokov.

Isté je, že sa za toto obdobie zvýšila ekonomická úrodnosť pôdy v podobe rastu intenzity rastlinnej výroby, prípadne tiež preto, že sa zmenila štruktúra využitia

ornej pôdy smerom k výkonnejším plodninám, či skupinám plodín. Najvýraznejšie sa to prejavilo poklesom plôch agregovanej skupiny „Ostatné plochy“, kde sa v rôznych makrooblastiach či krajinách – v niektorých viac, v niektorých menej – „cudne“ skrývajú plochy rôznych typov úhorov, prielohov, dočasných lúk, dočasných pasienkov atď. V rámci tejto agregovanej skupiny je najintenzívnejšia kategória – krmoviny na ornej pôde. Jej intenzita v celosvetovom priemere je však mimoriadne nízka.

Potešiteľné je teda, že kategória „Ostatné plochy“ poklesla za posledných 30 rokov z 337 720 tis. ha na 275 009 tis. ha, čo predstavuje absolútny pokles o 62 711 tis. ha, index iba 81. Je inak zaujímavé, že rozloha tohoto poklesu je približne taká istá, ako rozloha prírastku ornej pôdy. Takže v rámci celej kategórie „orná pôda“ sa, čo do plôch, udiali isté zmeny a presuny. Inak, pravda, u väčšiny agregovaných skupín (s výnimkou hľuznatých a technických plodín) plochy vzrástli.

ANALÝZA EXISTUJÚCICH JAVOV

Predmetom našej analýzy bude týchto 8 agregovaných skupín plodín – plôch:

1. Zrnoviny
2. Hľuznaté plodiny
3. Strukoviny
4. Olejnaté plodiny
5. Technické plodiny
6. Cukrová repa a cukrová trstina
7. Zelenina
8. Ostatné plochy – plodiny

My budeme tieto agregované plochy sledovať nie podľa tejto (viac-menej medzinárodnej agregácie – kla-

sifikácie), ale podľa relatívneho a absolútneho rozsahu prírastku, či poklesu.

Budeme pri našej analýze používať veličinu – výraz „zberové plochy“. Toto sú, tak povediac, finálne plochy – finálne veličiny. Vyskytujú sa tiež výrazy, veličiny ako „osevná plocha“ alebo „pestovateľská plocha“. Tieto veličiny nepripadajú v rámci našej analýzy do úvahy, pretože sú, oproti zberovým plochám, viac, alebo menej fiktívnymi veličinami, sú totiž v mnohých prípadoch oproti zberovým plochám väčšie, o plochu, a teda aj produkciu, na ktorej sa z rôznych pedoklimatických dôvodov nedosiahla žiadna úroda – produkcia (sucho, záplavy, mrazy, škody spôsobené zvieratami atď.). Rozdiel medzi osevnými pestovateľskými plochami a zberovými plochami by mal byť zaradený do kategórie „ostatné plochy“.

To, ako rástli (prípadne klesali) zberové plochy jednotlivých agregovaných skupín plodín za ostatných vyše 30 rokov, má zvyčajne svoju vnútornú logiku. Táto logika je výsledkom pôsobenia celej skupiny ekonomických, intenzitných, prírodných a iných faktorov. Ak sme si takto na úvod vysvetlili niektoré skutočnosti a javy, môžeme pristúpiť k analýze prírastkov, prípadne poklesov – úbytkov, agregovaných skupín plodín. V rámci nich potom je zasa určitá diferenciácia, keď zberové plochy istých plodín rastú, kým u iných plodín klesajú. To všetko má svoju vnútornú logiku. Takže podľa zásady, ktorú sme uviedli predtým, budeme príslušné agregované skupiny analyzovať podľa poradia od najväčšieho rastu plôch po rast najmenší, prípadne po úbytok plôch.

Olejnate plodiny

Relatívne najviacej sa zvýšili zberové plochy olejnatých plodín, kde index rastu je 167. V absolútnom vyjadrení je to prírastok plôch až o 72 322 tis. ha. Táto veličina a tento jav boli zapríčinené hlavne extrémne vysokým prírastkom zberových plôch sóje. Za ostatných vyše troch desaťročí totiž tieto plochy vzrástli z 28 483 tis. ha na až 63 904 tis. ha, čo je absolútny prírastok 35 421 tis. ha.

Na vyššie spomenutom absolútnom prírastku zberových plôch 10 významnejších plodín je príspevok samotnej sóje naozaj impozantný – okolo 50 %. Až ďaleko za ňou sú absolútne prírastkové príspevky takých významných olejnatých plodín ako repka olejná, slnečnica či arašidy.

Pokiaľ ide o sóju, ukázala sa ona v ostatnom období ako mimoriadne efektívna plodina – surovina na výrobu veľmi kvalitného oleja, ale aj ako surovina na výrobu veľmi účinných kŕmnych zmesí, prípadne ďalších potravinárskych výrobkov.

Vyššie spomenutý absolútny prírastok zberových plôch je medzi významnejšími plodinami jeden z najväčších (index 224). Keďže hektárové úrody vzrástli pozoruhodne – z 1,14 t/ha na 2,1 t/ha (index 185), nečudo, že svetová produkcia sóje vzrástla z 32,5 mil. ton na až neuveriteľných 134,7 mil. ton (index 415).

Bolo to zapríčinené spolupôsobením rastu zberových plôch aj hektárových úrod. Veľkú zásluhu na tom majú USA s najrozvinutejšou technológiou, agrotechnikou pestovania sóje. Podiel tejto jedinej krajiny na svetovej produkcii sóje je už dnes okolo 50 %.

Pravda, aj u niektorých ďalších významných olejnatých plodín sa za ostatných vyše 30 rokov vyskytol výrazný absolútny i relatívny prírastok zberových plôch.

Vysoký absolútny prírastok sa vyskytol u repkového semena, kde zberové plochy vzrástli zo 6 824 tis. ha na 23 361 tis. ha, teda o 16 537 tis. ha, čo je index 324. Keďže u repkového semena sa vyskytol, v rámci olejnatých plodín, mimoriadne vysoký vzrast hektárových úrod (z 0,63 t/ha na 1,43 t/ha – index až 227), vzrástla svetová produkcia repkového semena zo 4,3 mil. ton na 33,4 mil. ton, čo je index 776, ďaleko vyšší ako v prípade sóje.

U ďalšej významnej olejinatej plodiny – slnečnice – vzrástli zberové plochy za sledované obdobie zo 6 997 tis. ha na 20 674 tis. ha, čo je prírastok 13 677 tis. ha, je to takmer až 3-násobok pôvodného stavu (index 295). Tento rýchly vzrast je spôsobený najmä tým, že medzi rastlinnými olejmi sa slnečnicový olej pokladá za jeden z najlepších.

Aj keď ostatné olejnaté plodiny, ktoré sme tu menovali neanalyzovali, majú svoj význam, nebudeme ich jednotlivo analyzovať.

Cukrová repa a cukrová trstina

V relatívnom, indexovom vyjadrení sa za olejnaté plodiny, čo do prírastku plôch zaraďuje cukrová repa spolu s cukrovou trstinou. Ich spoločný index rastu zberových plôch za sledované obdobie je 158, teda o čosi menší než v prípade olejnatých plodín.

Ak skúmame, ktorá spomedzi týchto dvoch významných plodín má väčšiu zásluhu na tomto prírastku, je to takmer výlučne cukrová trstina. Jej plochy vzrástli za ostatných vyše 30 rokov až 2-násobne: z 9 535 tis. ha na 19 302 tis. ha, čo je 9 767 tis. ha – index 202.

Za to samé obdobie vzrástli plochy cukrovej repy zo 7 576 tis. ha na 7 660 tis. ha, čo je absolútny prírastok iba 84 tis. ha, takže index prírastku je iba 101.

Prírastok plôch obidvoch týchto plodín vzrástol za posledných 30 rokov zo 17 111 tis. ha na 26 962 tis. ha, takmer výlučne vďaka prírastku plôch cukrovej trstiny. Pritom hodno pripomenúť, že hektárové úrody cukrovej trstiny vzrástli zo 49,39 t/ha na 62,93 t/ha, čo je index iba 127, avšak hektárové úrody cukrovej repy vzrástli za to samé obdobie z 23,76 t/ha na 34,35 t/ha, index je 145, teda podstatne vyšší ako u cukrovej trstiny.

Keď sledujeme, prečo prírastky hektárových úrod cukrovej repy boli relatívne vyššie oproti cukrovej trstine, je to zapríčinené predovšetkým tým, že cukrová repa je typická plodina rozvinutých krajín (až takmer 88 % produkcie), kým cukrová trstina je výraznou plodinou rozvojových krajín (až 93 % produkcie), cukrová

repa je typickou plodinou oblastí mierneho, chladnejšieho pásma. Cukrová trstina je naproti tomu vyslovene plodinou trópov a subtropov. Cukrová trstina je oproti cukrovej repy „intenzívnejšia“ plodina, pretože dáva dlhodobo z jednotky plochy až takmer 2-násobne väčšiu produkciu suroviny a primerane k tomu aj podstatne, 2-násobne vyššiu produkciu surového cukru. Okrem toho sa cukrová trstina vyznačuje, potenciálne, v istom zmysle, nižšou pracovnou a materiálou intenzitou na 1 tonu úrody, pretože pracovná a materiálá intenzita, ktorá je na 1 ha cukrovej trstiny pomerne vysoká, sa „rozriedi“ v prepočte na 1 tonu výrobku. Ako sme uviedli, priemerné celosvetové hektárové úrody cukrovej trstiny sú takmer 2-násobne vyššie oproti cukrovej repy.

Pri súčasnom „hlade“ po cukre a z neho odvodených ďalších produktoch nečudo, že svetová situácia v prípade týchto dvoch plodín je taká, ako sme stručne naznačili.

Zelenina

Za agregovanými skupinami olejnaté plodiny ako aj cukrová repa spolu s cukrovou trstinou stojí (čo do relatívneho prírastku zberových plôch) zelenina s indexom 141. Absolútny prírastok je tu, s ohľadom na špecifickosť a mimoriadnu intenzivnosť týchto plodín, tak tiež pozoruhodný a predstavuje 9 406 tis. ha, čo je len o „čosi“ menej než v prípade cukrovej repy spolu s cukrovou trstinou.

Príspevok jednotlivých druhov zeleniny na tomto absolútnom a relatívnom prírastku je prirodzene rozdielny. Najväčší príspevok predsa však len patri najdôležitejším druhom zeleniny. Sú to: rajčiaky, kapusta, cibuľa, uhorky a paprika.

Týchto 5 druhov zeleniny (spomedzi 15 svetovo evidovaných) predstavuje absolútny prírastok plôch o rozsahu 5 981 tis. ha, čo je takmer až 64 % z celkového prírastku všetkých plôch zeleniny. Inak, pravda, spoločný index prírastku zberových plôch týchto 5 plodín je 240, čo je až 1,7-krát rýchlejšie tempo než tempo prírastku zberových plôch všetkej zeleniny spolu. Spomedzi vyššie spomenutých 5 druhov zeleniny majú najväčší absolútny prírastok plôch – pochopiteľne, rajčiaky – až 1 662 tis. ha, avšak najvyšší relatívny prírastok plôch majú uhorky (index 368).

U vyššie spomenutých troch agregovaných skupín boli relatívne (aj absolútne) prírastky pomerne vysoké a pohybovali sa v indexovom vyjadrení od 167 (olejnaté plodiny) po 141 (zelenina).

Ak chceme posudzovať pohyb ďalších zberových plôch (budú totiž aj poklesy plôch), zisťujeme pomerne veľkú „medzeru“ medzi vyššími troma a nasledujúcimi.

Strukoviny

Na 4. miesto, čo do tempa relatívneho prírastku zberových plôch, sa zaraďujú strukoviny. Spoločný index

rastu ich zberových plôch za ostatných vyše 30 rokov predstavuje totiž iba 105.

V rámci tejto skupiny sú medzi jednotlivými strukovinami, čo do prírastkov dosť výrazné rozdiely.

Celkové zberové plochy vzrástli síce zo 68 274 tis. ha na 71 955 tis. ha, takže absolútny prírastok je iba 3 681 tis. ha; to je asi len toľko, ako zberová plocha šošovice, ktorá inak nemá charakter dajakej vedúcej strukoviny.

U tejto agregovanej skupiny sa vari najviac prejavili v rámci celkového mierneho zvýšenia zberových plôch akési „skoky“ a „pády“ – smerom hore a dole. Takže u takej fazule, ktorá je dnes ďaleko „najvedúcejšou“ strukovinou, vzrástli plochy o 6 408 tis. ha, čo je index 129. Je to správna tendencia, pretože fazuľa je v rámci strukovín vedúcou strukovinou rozvojových krajín; zohráva tam významnú úlohu v bilancii potravín – bielkovín rastlinného pôvodu.

Pri druhej najvýznamnejšej strukovine – hrachu, stúpala mierne produkcia (index 107), avšak radikálne poklesli plochy až o 4 707 tis. ha, čo je v indexovom vyjadrení iba 58. Znamená to, že táto zmena bola výsledkom výrazného zvýšenia hektárových úrod a masívneho posunu jeho produkcie z rozvojových do rozvinutých krajín. Kým pred 30 rokmi bol podiel rozvinutých krajín na produkcii hrachu „iba“ 64 %, dnes je to už 83 %.

Hrach sa stal v rozvinutých krajinách nielen významnou zložkou výživy ľudí, ale aj významnou východiskovou surovinou na prípravu krmív a kŕmnych zmesí pre hospodárske zvieratá, najmä tie typy zvierat, ktoré majú vysoký trofický efekt (ošipané, hydina).

Inak, pravda, prekvapujúco veľký je absolútny rozsah zberových plôch strukovín – až 71 955 tis. ha, čo je, dajme tomu, viac ako u hľuznatých plodín (49 781 tis. ha), ktoré sú celkom určite významnejšie vo výžive obyvateľstva najmä rozvojových krajín ako samotné strukoviny.

Relatívny podiel strukovín na ornej pôde je „až“ 5,2 %, kým relatívny podiel hľuznatých plodín je „iba“ 3,6 %.

Nejde tu len o potenciálne vyššiu intenzitu hľuznatých plodín oproti strukovinám; pristupuje tu totiž aj ďalší fakt, že na produkcii strukovín sa podieľa najvyššou mierou fazuľa, typická „rozvojová“ strukovina s nízkymi priemernými hektárovými úrodami (0,66 t/ha), čo je oproti hrachu (1,77 t/ha) iba index 37.

Zrnoviny

Hoci človek by si myslel, že plochy zrnovín (ako ďaleko najdôležitejšej agregovanej skupiny) by mali vzrastať v dlhodobom priereze najrýchlejšie, nie je tomu tak. V indexovom vyjadrení sa nachádzajú až na 5. mieste, majú tento ukazovateľ iba 104.

Človek by si myslel, že s ohľadom na veľký podiel zrnovín na ornej pôde (vyše 50 %), a teda ich veľký absolútny rozsah (vyše 704 mil. ha) aj takýto „nepatrný“ index znamená i tak veľký prírastok absolútnych plôch v porovnaní s predchádzajúcimi štyrmi skupina-

mi. Nie je tomu však tak. Prírastok zberových plôch všetkých zrnovín predstavoval za posledných 30 rokov na svete iba 27,8 mil. ha, čo je asi len toľko, ako spoločná zberová plocha raží a ovsu (28,4 mil. ha).

Pravdaže, v takej významnej agregovanej skupine ako sú zrnoviny muselo dojsť k akémusi vnútornému prerozdeleniu plôch (a teda aj produkcie). To zasa súviselo a súvisí s významom jednotlivých zrnovín pre ľudskú výživu, výkrm hospodárskych zvierat, priemyselné spracovanie; súviselo a súvisí s potenciálnymi intenzitnými ukazovateľmi, najmä s ukazovateľmi rastu hektárových úrod ako aj inými ďalšími skutočnosťami.

Keď podrobnejšie skúmame, u ktorých zrnovín došlo k výraznému zvýšeniu zberových plôch za ostatných 30 rokov, sú to jednoznačne tieto tri vedúce zrnoviny: pšenica, ryža, kukurica. Ich spoločné plochy sa zvýšili až o 81 046 tis. ha. Pritom ďaleko najviacej (relatívne aj absolútne) vzrástli plochy nie u pšenice či ryže (ako dvoch najznámejších „chlebových“ zrnovín), ale „prekvapivo“ u kukurice a to veľmi výrazne. U kukurice sa totiž zvýšili zberové plochy až o takmer 40 mil. ha (39 501 tis. ha), čo je v indexovom vyjadrení 140; relatívny podiel zvýšených plôch kukurice na celosvetovom zvýšení vedúcich troch zrnovín činil až takmer polovicu (48,8 %).

Za to samé obdobie sa zvýšila svetová produkcia kukurice z 216,1 mil. ton na 563,6 mil. ton, čo je index až 261. Je to teda ďaleko najvyššie absolútne aj relatívne zvýšenie produkcie spomedzi všetkých zrnovín. Pritom je zaujímavé, že na tomto obrovskom zvýšení produkcie má väčší príspevok zvýšenie hektárových úrod, než zvýšenie zberových plôch. Hektárové úrody totiž vzrástli z 2,17 t/ha až na 4,05 t/ha, čo je index 187. Kukurica sa stala v posledných desaťročiach najdynamickejšou zrnovinou; neslúži len ako potravina (najmä rozvojové krajiny), ale aj ako efektívne koncentrované krmivo (najmä rozvinuté krajiny).

U ostatných dvoch vedúcich zrnovín (pšenica, ryža) vzrástli zberové plochy spolu o 41 545 tis. ha, čo je len o čosi viac ako u kukurice. Výrazne viacej vzrástli zberové plochy u ryže – o 25 958 tis. ha (index 121). Toto zvýšenie zberových plôch spolu s pozoruhodným vzrastom hektárových úrod: z 2,04 t/ha na 3,76 t/ha (index 184) spôsobili, že svetová produkcia ryže vzrástla z 253,2 mil. ton na 563,9 mil. ton, čo je veľmi vysoký index rastu (223). Pretože ryža je vyslovenou zrnovinou rozvojových krajín (až vyše 95 %), zvýšenie jej produkcie aspoň čiastočne prispelo k zlepšeniu výživovej situácie tamajšieho obyvateľstva. Spomedzi troch vedúcich zrnovín je pšenica, čo do relatívneho aj absolútneho zvýšenia zberových plôch, až na 3. mieste. Činí ono 15 587 tis. ha, čo je index zvýšenia už len 107. Na druhej strane však index vzrastu hektárových úrod bol najvyšší spomedzi všetkých zrnovín – 212 (úrody vzrástli z 1,21 t/ha na 2,57 t/ha), takže aj produkcia pšenice vzrástla primerane: z 254,5 mil. ton na 579,7 mil. ton (index 228).

Na druhej strane máme však tri kedysi dosť „vedúce“ zrnoviny (raž, ovos a proso), ktorých význam v os-

tatných desaťročiach na svete klesá z rôznych výrobných, ekonomických alebo aj úžitkových dôvodov. Ich spoločný pokles za ostatných 30 rokov bol vyše 62 mil. ha, teda „len“ asi o 20 mil. ha menej ako bol prírastok plôch v prípade vyššie spomenutých troch zrnovín.

Relatívne najviacej poklesli zberové plochy raží (index iba 39), absolútne to predstavuje 19 916 tis. ha. Táto kedysi veľmi významná chlebová zrnovina najmä strednej, severnej a východnej Európy ustupuje zvlášť preto, že je ekonomicky a spotrebiteľsky menej príťažlivá ako pšenica. Produkcia raží za sledované obdobie poklesla z 33,8 mil. ton na 23,5 mil. ton (index 69).

Veľmi poklesli v relatívnom vyjadrení aj zberové plochy ovsu (index 53); v absolútnom vyjadrení to činilo 15 872 tis. ha. Ba aj produkcia výrazne poklesla zo 47,8 mil. ton na 30,8 mil. ton (index 64). To preto, že ovos mal spomedzi všetkých významnejších zrnovín najnižší prírastok hektárových úrod, z 1,43 t/ha na 1,75 t/ha, čo je index iba 122. Zatiaľ taká pšenica mala oproti ovsu takmer relatívne 2-násobne vyšší prírastok hektárových úrod (index 212).

Produkcia ovsu poklesla na svete jednak pre jeho „extenzívnosť“, najmä však preto, že s postupujúcou mechanizáciou poklesli radikálne stavy koní, ako hlavných „konzumentov“ ovsu.

Najväčší absolútny pokles zberových plôch (spomedzi týchto troch zrnovín) sa však vyskytol u „starodávneho“ prosa – až 29 251 tis. ha (index 56). Ono je dnes takmer výlučne záležitosťou rozvojových krajín, keďže sa tam dorába až okolo 87 % zo svetovej produkcie. Ústup od jeho pestovania je popri inom zapríčinený jeho neobyčajne nízkou intenzitou. Veď jeho hektárové úrody sú len okolo 0,75 t/ha, čo je 3,8-krát menej než u všetkých zrnovín (2,87 t/ha) a až 5,4-krát menej ako „u najúrodnejšej“ zrnoviny – kukurici (4,05 t/ha). Aj tak však proso zohráva dosť výraznú úlohu vo výžive obyvateľstva rozvojových krajín, najmä určitých krajín Ázie a Afriky.

Predtým analyzované agregované skupiny plodín boli onými skupinami plodín, kde za ostatných 30 rokov – posudzujúc ich každú ako celok – vzrástli zberové plochy; niekde úplne prenikavo (olejnaté plodiny), niekde len „nepatrne“ (zrnoviny).

Agregované skupiny plodín, o ktorých bude reč teraz, sú onými skupinami, kde index rastu zberových plôch je menší ako 100. Ide o tieto 3 skupiny: hľuznaté plodiny, technické plodiny a ostatné plochy. Zaraz na začiatku pripomíname, že ich pokles nebol dajaký radikálny, ale skôr mierny až veľmi mierny.

Hľuznaté plodiny

Najmenší pokles zberových plôch sa vyskytol u hľuznatých plodín. Plochy tu „poklesli“ zo 49 820 tis. ha na 49 478 tis. ha; teda pokles o naozaj nepatrnú plochu 342 tis. ha. To je v indexovom vyjadrení 99. Tak to, pravdaže, vyzerá, ak hovoríme o nich ako celku.

Keď však sledujeme štyri najvýznamnejšie hľuznaté plodiny, vidíme, že u dvoch spomedzi nich zberové plochy poklesli (relatívne na rovnaký index) a u dvoch spomedzi nich vzrástli (taktiež relatívne na rovnaký index).

Začnime najskôr tými „klesnucími“ plodinami. V plošnej aj produkčnej štruktúre zaberajú dlhodobu 1. miesto zemiaky. Ich podiel na svetovej produkcii všetkých hľuznatých plodín činí dnes okolo 46 %, avšak pred 30 rokmi to bolo až takmer 58 %. Už toto číslo napovedá, že muselo dôjsť aj k poklesu zberových plôch. Ich percentuálny podiel na všetkých plochách hľuznatých plodín bol pred 30 rokmi okolo 48 %, dnes je to však už len 37 %. Absolútne plochy zemiakov poklesli za skúmané obdobie z 23 725 tis. ha na 18 431 tis. ha, teda o 5 294 tis. ha, čo je index poklesu 78. Ďalší významný moment spočíva v tom, že pestovanie zemiakov sa v ostatnom období presúva stále viac z rozvinutých do rozvojových krajín. Kým pred 30 rokmi sa dorobilo v rozvinutých krajinách až 236,8 mil. ton, dnes to činí iba 208,1 mil. ton – absolútny pokles 28,7 mil. ton a index 88. Zatiaľ v rozvojových krajinách sa vtedy dorobilo iba okolo 46,5 mil. ton, dnes je to už však 89,2 mil. ton – absolútny prírastok 42,7 mil. ton a index 192. S tým súbežne sa zmenili aj zberové plochy v prospech rozvojových krajín.

Ak kedysi v mnohých terajších rozvinutých krajinách (najmä v Európe) plnili zemiaky viacero funkcií (výživa ľudí, výkrm hospodárskych zvierat, priemyselné spracovanie), tak dnes im tu zostala viac-menej iba prvá funkcia, výživa ľudí. Pre rozvojové krajiny sa však za ostatné obdobie ukázali zemiaky ako dôležitá súčasť výživy obyvateľstva. Takmer masívne zanechanie pestovania zemiakov v rozvinutých krajinách súvisí, pravda, aj s inými okolnosťami. Spomedzi nich možno uviesť najmä ešte stále doznievajúcu a pretrvávajúcu vysokú pracovnú a materiállovú intenzitu pestovania v porovnaní s radom iných plodín.

Výrazne poklesli tiež zberové plochy batátov z 12 656 tis. ha na 9 172 tis. ha, teda o 3 484 tis. ha; index poklesu 72. Batáty sú, na rozdiel od zemiakov, takmer výlučne záležitosťou rozvinutých krajín, pretože sa tam dorába viac ako 98 % z ich celosvetovej produkcie.

Batáty majú – zaraz po zemiakoch, veľmi vysoké potenciálne vlastnosti čo do zvyšovania hektárových úrod. Za ostatných 30 rokov sa totiž ich úrody zvýšili z 8,43 t/ha na až 15,19 t/ha, čo je ďaleko najväčší index zvyšovania úrod medzi všetkými hľuznatými plodinami – až 179. Po nich, a to so značným odstupom, nasledujú zemiaky s indexom 135. Preto si aj batáty udržali celkom slušné zvyšovanie produkcie zo 107,5 mil. ton na 139,3 mil. ton, čo je index 130.

Spomedzi všetkých hľuznatých plodín sa za ostatné roky výrazne črtá na svetovom horizonte ďalšia „rozvojová“ subtropická a tropická plodina. A to svojou absolútnou produkciou, jej prírastkom a najmä prírastkom zberových plôch. Je to maniok. Pred takými 30 rokmi činila jeho svetová produkcia len necelých 78,0 mil. ton, teda o 29,5 mil. ton menej ako batáty – súput-

ník manioku. Teraz je však produkcia manioku už 165,3 mil. ton, čo je prírastok o 87,3 mil. ton, index prírastku 212, ďaleko najvyšší spomedzi hľuznatých plodín.

Maniok sa tak presunul v štruktúre produkcie hľuznatých plodín z 3. miesta na 2. miesto. Jeho produkcia oproti batátom je dnes približne o toľko vyššia, ako ona bola približne nižšia pred 30 rokmi; okolo 26 mil. ton. Zberové plochy manioku vzrástli z 10 025 tis. ha na 16 544 tis. ha, čo je prírastok 6 519 tis. ha – najväčší spomedzi všetkých hľuznatých plodín; činí v indexovom vyjadrení až 165.

Existuje viacero príčin, prečo sa svetová produkcia manioku oproti batátom tak výrazne zvýšila. Najdôležitejšia je asi skutočnosť, že zber manioku (na rozdiel od ostatných hľuznatých plodín) sa môže vykonávať priebežne počas viacerých mesiacov, ako aj to, že maniok vyžaduje na 1 ha a na 1 tonu menej práce ako batáty.

U ostatných hľuznatých plodín ako yamy, taro a ďalšie (arrowroot, oca, tannia a iné) vzrástli súhrnne zberové plochy z 3 414 tis. ha na 5 336 tis. ha, čo je absolútny prírastok 1 922 tis. ha; ich spoločný index rastu je 156, teda menší ako u manioku, ale vyšší ako u batátov či zemiakov. Najväčší absolútny podiel na tomto raste majú yamy, kde zberové plochy vzrástli z 2 137 tis. ha na 3 196 tis. ha, teda prírastok 1 059 tis. ha. Tento prírastok predstavuje až 55,1 % z celkového prírastku ostatných hľuznatých plodín.

Technické plodiny

Nasleduje teraz agregovaná skupina, ktorá by aj bola hegemonnou, nebyť tabaku. Okrem neho ide totiž o klasické technické plodiny, priadne rastliny. Keďže sme však pri najlepšej vôli nemohli nájsť iné riešenie, „priradili“ sme surový tabak do tejto agregovanej skupiny. Inak, pravda, je to „technická“ plodina, je však akosi „osamotená“ medzi ostatnými priadnymi rastlinami.

Celkové zberové plochy technických plodín poklesli za ostatných 30 rokov iba o veľmi malú veličinu v porovnaní s predchádzajúcou agregovanou skupinou – hľuznatými plodinami. Kým tam bol súhrnný index poklesu iba 99, tu je len nepatrne menší – 98. Pravda, aj v tejto agregovanej skupine sa budú vyskytovať relatívne aj absolútne „skoky i pády“, ktoré sa pokúsime vysvetliť.

Zberové plochy všetkých technických plodín spolu činili pred 30 rokmi 43 517 tis. ha a v súčasnom období je to len o málo menej – 42 559 tis. ha, teda úbytok 958 tis. ha. Pravda, toto súhrnné číslo poklesu zakrýva u jednotlivých plodín poklesy alebo vzrasty.

Najskôr si všimneme, u ktorých plodín sa vyskytol prírastok zberových plôch. Ďaleko najvýznamnejšou priadnou rastlinou medzi všetkými priadnymi rastlinami je bavlna. A práve u nej sa vyskytol najväčší absolútny prírastok zberových plôch – 1 577 tis. ha (index

105). Jej zberové plochy vzrástli totiž z 33 185 tis. ha na 34 762 tis. ha. Za to samé obdobie vzrástla však produkcia bavlny na svete z 10,9 mil. ton na 19,9 mil. ton, čo je v absolútnom vyjadrení 9,0 mil. ton a index prírastku 182. Takéto výrazné zvýšenie produkcie bolo dosiahnuté najmä vďaka zvýšeniu hektárových úrod bavlny z 0,33 t/ha na 0,57 t/ha (index 173).

Druhou a zároveň aj poslednou plodinou, kde sa vyskytol absolútny a relatívny prírastok zberových plôch, je surový tabak. Zberové plochy tu vzrástli z 3 909 tis. ha na 4 517 tis. ha, teda o 608 tis. ha, čo je index 116. Podotýkame, že v posledných rokoch klesajú zberové plochy i absolútne produkcia tabaku v rozvinutých krajinách, ako výsledok zdravotníckej osvety. Žiaľ práve v rozvojových krajinách stále rastú zberové plochy i absolútna produkcia.

U všetkých ostatných priadnych rastlín nastáva v poslednom období výrazný pokles zberových plôch v absolútnom aj relatívnom vyjadrení; ba nastáva aj prudký pokles ich svetovej produkcie.

Aj u druhej priadnej rastliny čo do významu (po bavlny) – juty – poklesli zberové plochy, avšak ďaleko menej ako u konopného a ľanového vlákna a sisalu. Zberové plochy tu poklesli z 2 613 tis. ha na 1 828 tis. ha, teda o 785 tis. ha, čo je index 70. Avšak vďaka zvýšeniu hektárových úrod z 1,29 t/ha na 1,76 t/ha (index 136) poklesla celková produkcia juty z 3 371 tis. ton na 3 218 tis. ton (index 95), teda nie dajaká veľká zmena. Máme napokon kategóriu ostatné priadne rastliny, kde sa zaraďuje veľmi pestrá paleta plodín (abaka, agave, kenaf, paka, rosella a iné). Ich celková zberová plocha klesla úplne nepatrne: zo 404 tis. ha na 392 tis. ha (index 97). Ich celková produkcia sa však za ostatných 30 rokov pozdvihla z 319 tis. ton na 431 tis. ton (index 135). Za toto celkom pekné zvýšenie produkcie možno vďaka zvýšeniu hektárových úrod z 0,79 t/ha na 1,10 t/ha; index 139 je dokonca vyšší ako u konopného vlákna a juty.

Ostatné plochy

Zostala nám napokon ostatná, posledná, 8. agregovaná skupina. My sme si ju – po náležitej úvahe – pomenovali radšej „Ostatné plochy“ a nie „Ostatné plodiny“.

Sem totiž spadajú nielen určité významné plodiny (krmné okopaniny, jedno- a viacročné krmoviny atď.), ale aj úhory, prielohy, dočasné lúky a pasienky a podobne.

Táto agregovaná skupina sa celkom inak javí čo do svojej štruktúry a intenzity využitia v husto obývaných rozvinutých krajinách a celkom inak zas v riedko osídlených krajinách. Medzi týmito dvoma takpovediac „krajnosťami“ sa vyskytuje celá škála rôznych spôsobov využitia týchto ostatných plôch.

Vnútorú štruktúru týchto ostatných plôch nemôžeme, žiaľ, bližšie poznať, pretože nie sú k dispozícii žiadne príslušné údaje. To, že absolútny rozsah týchto

plôch klesol z 337 720 tis. ha na 275 009 tis. ha, možno len privítať. Ich úbytok o rozsahu 62 711 tis. ha sa „presunul“ v prospech predtým analyzovaných plodín. Index poklesu týchto plôch je 81. Tento „úbytok“ sa podľa všetkého vzťahuje na najextenzívnejšie kategórie plôch. S veľkou pravdepodobnosťou, ba celkom určite, ubudol najmä rozsah úhorov, prielohov, dočasných lúk a pasienkov. Pokles týchto plôch svedčí z celosvetového hľadiska o lepšom, intenzívnejšom využívaní ornej pôdy.

Plocha 275,0 mil. ha zahŕňa však aj naďalej veľký rozsah vyššie spomenutých extenzívnych kategórií a činí až takmer 20 % z celkového rozsahu ornej pôdy na svete.

Vzniká otázka, koľko z tejto rozsiahlej plochy (predstavuje ona totiž až takmer 40 % zberových plôch zrnovín) pripadá na intenzívnejšie kategórie plôch (najmä krmoviny na ornej pôde) a koľko na extenzívnejšie (úhor a podobne).

Skúsme uvažovať. Krmoviny na ornej pôde sa vyskytujú najmä v rozvinutých krajinách; aj to najmä v husto osídlených rozvinutých krajinách s rozvinutou a intenzívnou živočíšnou výrobou, s rozvinutým chovom hovädzieho dobytku (Európa). Pomerne menej krmovín na ornej pôde sa vyskytuje v rozvinutých, ale riedko osídlených krajinách (Austrália). V rozvojových, najmä riedko osídlených krajinách sa krmoviny na ornej pôde takmer vôbec nevyskytujú.

Môžeme preto uvažovať, že v rámci kategórie „Ostatné plochy“ ešte stále prevažujú extenzívne plodiny – plochy. Súdime, že na ne pripadá asi 65 % a na intenzívne asi 35 %. V absolútnom vyjadrení by to znamenalo približne 179 mil. ha versus 96 mil. ha. Z toho vyplýva, že na extenzívne plochy ornej pôdy pripadá v celosvetovom meradle väčšia plocha (asi o 15 mil. ha) pôdy, než aký je celkový rozsah ornej pôdy na celom jednom kontinente, v Afrike. Tam totiž plocha ornej pôdy predstavuje asi 164 mil. ha.

Dalo by sa teda uzavrieť, že tých takmer 180 mil. ha extenzívnej ornej pôdy by sa malo postupne presúvať, aj za cenu príslušných nákladov, v prospech intenzívnych kategórií – skupín plodín. To nech je trvalou výzvou do budúcnosti.

LITERATÚRA

- Agricultural Compendium for Rural Development in the Tropics and Subtropics (1989). Elsevier, Amsterdam – Oxford – New York – Tokyo.
- Jurášek P. (1966): Svet v boji proti hladu. SVPL, Bratislava.
- Jurášek P., Liška E. (1968): Svetové poľnohospodárstvo v číslach. ES, VŠE, Bratislava.
- Jurášek P. (1987): Ekonomika poľnohospodárskych odvetví. ES, VŠE, Bratislava.
- Production Yearbook 1997 (1998). FAO, Rome.
- Sprecher von Bernegg A. (1929, 1934, 1936): Tropische und subtropische Weltwirtschaftspflanzen, I., II., III., Teil., Verlag von Ferdinand Enke, Stuttgart.

Kontaktná adresa:

Prof. Ing. Prokop Jurášek, DrSc., Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská republika

Změna publikačního jazyka ve vědeckých časopisech ČAZV

Předsednictvo České akademie zemědělských věd přijalo na zasedání dne 6. 4. 2000 usnesení, kde mj. doporučuje změnu publikačního jazyka ve vědeckých časopisech vydávaných pod gescí ČAZV. Předsednictvo navrhuje Vydavatelské radě ČAZV zavést angličtinu jako jediný jazyk ve všech vědeckých časopisech od 1. 1. 2001.

Od 1. 7. 2000 redakce časopisu Zemědělská ekonomika přijímá příspěvky psané pouze v angličtině. Příspěvky přijaté do tohoto termínu budou ještě uveřejněny v češtině nebo slovenštině.

A change of publication language in Scientific Journals of the Czech Academy of Agricultural Sciences

At its session on the 6th April 2000, the Presidium of the Czech Academy of Agricultural Sciences adopted a resolution recommending, among other things, to change the publication language in scientific journals published under the Academy patronage. The Presidium proposed to the Publishing Board of the Academy to introduce English as the only language in all scientific journals from the 1st January 2001.

The papers written exclusively in English are accepted by the editor's office of the journal Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics) from the 1st July 2000. The papers that were accepted before this date will be published in Czech and Slovak.

POKyny PRO AUTORY

Časopis uveřejňuje původní vědecké práce, krátká sdělení a výběrově i přehledné referáty, tzn. práce, jejichž podkladem je studium literatury a které shrnují nejnovější poznatky v dané oblasti. Práce jsou uveřejňovány v češtině, slovenštině nebo angličtině. Rukopisy musí být doplněny krátkým a rozšířeným souhrnem (včetně klíčových slov).

Autor je plně odpovědný za původnost práce a za její věcnou i formální správnost. K práci musí být přiloženo prohlášení autora o tom, že práce nebyla publikována jinde.

O uveřejnění práce rozhoduje redakční rada časopisu, a to se zřetelem k lektorským posudkům, vědeckému významu a přínosu a kvalitě práce.

Rozsah vědeckých prací nesmí přesáhnout 12 stran psaných na stroji včetně tabulek, obrázků a grafů. V práci je nutné považovat jednotky odpovídající soustavě měrových jednotek SI (ČSN 01 1300).

Vlastní úprava rukopisu: formát A4, 30 řádek na stránku, 60 úhozů na řádku, mezi řádky dvojité mezery. K rukopisu je třeba přiložit disketu s prací pořizovanou na PC a s grafickou dokumentací, nebo poslat práci e-mailem do redakce. Tabulky, grafy a fotografie se dodávají zvlášť, nepodlepují se. Na všechny přílohy musí být odkazy v textu.

Pokud autor používá v práci zkratky jakéhokoliv druhu, je nutné, aby byly alespoň jednou vysvětleny (vypsány), aby se předešlo omylům. V názvu práce a v souhrnu je vhodné zkratky nepoužívat.

Název práce (titul) nemá přesáhnout 85 úhozů. Jsou vyloučeny podtitulky článků.

Krátký souhrn (Abstrakt) je informačním výběrem obsahu a závěru článku, nikoliv však jeho pouhým popisem. Musí vyjádřit všechno podstatné, co je obsaženo ve vědecké práci, a má obsahovat základní číselné údaje včetně statistických hodnot. Musí obsahovat klíčová slova. Nemá překročit rozsah 170 slov. Je třeba, aby byl napsán celými větami, nikoliv heslovitě. Je uveřejňován a měl by být dodán ve stejném jazyce jako vědecká práce.

Rozšířený souhrn (Abstract) je uveřejňován v angličtině, měly by v něm být v rozsahu cca 1–2 strojopisných stran komentovány výsledky práce a uvedeny odkazy na tabulky a obrázky, popř. na nejdůležitější literární citace. Je vhodné jej (včetně názvu práce a klíčových slov) dodat v angličtině, popř. v češtině či slovenštině jako podklad pro překlad do angličtiny.

Úvod má obsahovat hlavní důvody, proč byla práce realizována, a velmi stručnou formou má být popsán stav studované otázky.

Literární přehled má být krátký, je třeba uvádět pouze citace mající úzký vztah k problému.

Metoda se popisuje pouze tehdy, je-li původní, jinak postačuje citovat autora metody a uvádět jen případné odchylky. Ve stejné kapitole se popisuje také pokusný materiál.

Výsledky – při jejich popisu se k vyjádření kvantitativních hodnot dává přednost grafům před tabulkami. V tabulkách je třeba shrnout statistické hodnocení naměřených hodnot. Tato část by neměla obsahovat teoretické závěry ani dedukce, ale pouze faktické nálezy.

Diskuse obsahuje zhodnocení práce, diskutuje se o možných nedostacích a práce se konfrontuje s výsledky dříve publikovanými (požaduje se citovat jen ty autory, jejichž práce mají k publikované práci bližší vztah). Je přípustné spojení v jednu kapitolu spolu s výsledky.

Literatura by měla sestávat hlavně z lektorovaných periodik. Citace se řadí abecedně podle jména prvních autorů. Odkazy na literaturu v textu uvádějí jméno autora a rok vydání. Do seznamu se zařadí jen práce citované v textu. Na práce v seznamu literatury musí být odkaz v textu.

Na zvláštním listě uvádí autor plné jméno (i spoluautorů), akademické, vědecké a pedagogické tituly a podrobnou adresu pracoviště s PSČ, číslo telefonu a faxu, popř. e-mail.

Rukopis nebude redakcí přijat k evidenci, nebude-li po formální stránce odpovídat pokynům pro autory.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

Original scientific papers, short communications, and selectively reviews, that means papers based on the study of technical literature and reviewing recent knowledge in the given field, are published in this journal. Published papers are in Czech, Slovak or English. Each manuscript must contain a short and a longer summary (including key words).

The author is fully responsible for the originality of his paper, for its subject and formal correctness. The author shall make a written declaration that his paper has not been published in any other information source.

The board of editors of this journal will decide on paper publication, with respect to expert opinions, scientific importance, contribution and quality of the paper.

The paper extent shall not exceed 12 typescript pages, including tables, figures and graphs.

Manuscript layout: quarto, 30 lines per page, 60 strokes per line, double-spaced typescript. A PC diskette should be provided with the paper and graphical documentation, or the paper be sent by E-mail to editorial office. Tables, figures and photos shall be enclosed separately. The text must contain references to all these annexes.

If any abbreviation is used in the paper, it is necessary to mention its full form at least once to avoid misunderstanding. The abbreviations should not be used in the title of the paper nor in the summary.

The title of the paper shall not exceed 85 strokes. Subtitles of the papers are not allowed either.

Abstract is an information selection of the subject and conclusions of the paper, it is not a mere description of the paper. It must present all substantial information contained in the paper. It shall not exceed 170 words. It shall be written in full sentences, not in form of keynotes, and comprise basic numerical data including statistical data. It must contain key words. It should be submitted in English and if possible also in Czech or Slovak.

Introduction has to present the main reasons why the study was conducted, and the circumstances of the studied problems should be described in a very brief form.

Review of literature should be a short section, containing only literary citations with close relation to the treated problem.

Only original method shall be described, in other cases it is sufficient enough to cite the author of the used method and to mention modifications of this method. This section shall also contain a description of experimental material.

In the section **Results** figures and graphs should be used rather than tables for presentation of quantitative values. A statistical analysis of recorded values should be summarized in tables. This section should not contain either theoretical conclusions or deductions, but only factual data should be presented here.

Discussion contains an evaluation of the study, potential shortcomings are discussed, and the results of the study are confronted with previously published results (only those authors whose studies are in closer relation with the published paper should be cited). The sections Results and Discussion may be presented as one section only.

The section **References** should preferably contain reviewed periodicals. The citations are arranged alphabetically according to the surname of the first author. References in the text to these citations comprise the author's name and year of publication. Only the papers cited in the text of the study shall be included in the list of references. All citations shall be referred to in the text of the paper.

The author shall give his full name (and the names of other collaborators), academic, scientific and pedagogic titles, full address of his workplace and postal code, telephone and fax number or e-mail.

The manuscript will not be accepted to be filed by the editorial office if its formal layout does not comply with the instructions for authors.

OBSAH

Hrubý J.: Výživa obyvatelstva světa	385
Jeníček V.: Sféry globalizace	391
Kadeřábková B.: Charakteristika vývoje některých ukazatelů makroekonomického prostředí v ČR v 90. letech	404
Boučková B., Kuna Z.: Agrární zahraniční obchod ČR a analýza salda	411
Chrastinová Z.: Analýza platobnej neschopnosti v poľnohospodárstve na Slovensku	419
Jurášek P.: Vývoj zberových plôch agregovaných skupín plodín na ornej pôde za ostatných 30 rokov na svete	425

CONTENT

Hrubý J.: Nutrition of the world population	385
Jeníček V.: Spheres of globalisation	391
Kadeřábková B.: Characteristic of development some indicators macroeconomic environment in Czech Republic in the 90's	404
Boučková B., Kuna Z.: Agrar foreign trade of CR and analysis of the balance	411
Chrastinová Z.: Analysis of financial insolvency in the Slovak Republic agriculture	419
Jurášek P.: Evolution of the harvested areas of aggregated groups of crops on arable land during last 30 years over the world	425

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA • Vydává Česká akademie zemědělských věd – Ústav zemědělských a potravinářských informací • Redakce: Slezská 7, 120 56 Praha 2, tel.: +420 2 24 25 34 89, fax: +420 224 25 39 38, e-mail: edit@uzpi.cz • Sazba a tisk: ÚZPI Praha • © Ústav zemědělských a potravinářských informací, Praha 2000

Rozšiřuje Ústav zemědělských a potravinářských informací, referát odbytu, Slezská 7, 120 56 Praha 2
Podávání novinových zásilek povoleno Českou poštou, s.p., Odštěpný závod Střední Čechy, č.j. NOV-6586/00-P/1
dne 9. 5. 2000